

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีรายละเอียดของการศึกษาในครั้งนี้ ประกอบไปด้วย

- 4.1 บริบทชุมชน
- 4.2 วิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- 4.3 ผลจากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- 4.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ
 - 4.4.1 ปัจจัยภายในชุมชนบ้านขุนแจ
 - 4.4.1.2 ปัจจัยภายนอกชุมชนบ้านขุนแจ

4.1 บริบทชุมชน

ที่ตั้งของหมู่บ้าน บ้านขุนแจ หมู่ที่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติศรีล้านนาและในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่จัน พิกัด NB 341375 แผนที่ระวาง 4847 II ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ 120 กิโลเมตร ตามทางหลวงจังหวัดหมายเลข 1001 (เชียงใหม่-พร้าว) และถนนเชื่อมระหว่างจังหวัดเชียงใหม่-เชียงราย หมายเลข 1150 (อำเภอเชียงดาว-อำเภอเวียงป่าเป้า) โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านแม่ปุ่นหลวง หมู่ 8 ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านแม่แวนน้อย หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านสามกุกา หมู่ 8 ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านสามลี หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

ลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปของหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเนินเขาและมีภูเขาสูงชัน ระดับความสูง 1,350 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง บ้านเรือนจะตั้งอยู่บนเชิงเขาและสันไหล่เขา หมู่บ้านจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีลำห้วยเล็ก ๆ เป็นลำห้วยสาขาของห้วยขุนแจไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะใช้น้ำนี้เพื่อการเกษตรและอุปโภค ส่วนน้ำใช้เพื่อการบริโภคจะต่อจากลำห้วยขุนแจ ซึ่งอยู่เหนือหมู่บ้านขึ้นไปห่างจากหมู่บ้านประมาณ 300 เมตร เป็นระบบประปาภูเขา

สภาพภูมิอากาศ จากสถานที่ตั้งของหมู่บ้านที่อยู่บนภูเขาสูงทำให้มีอากาศค่อนข้างเย็นตลอดปี ซึ่งสภาพภูมิประเทศโดยรวมตลอดปี พ.ศ. 2542 อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 19.5 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 23 องศาเซลเซียส เดือนที่อุณหภูมิสูงสุด คือ เดือนพฤษภาคม วัดได้ 26.3 องศาเซลเซียส อุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 16 องศาเซลเซียส เดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุดคือ เดือนธันวาคม วัดได้ 3 องศาเซลเซียส ปริมาณน้ำฝนในปี พ.ศ. 2542 วัดได้ 1,477.8 มิลลิเมตร เดือนกันยายนฝนตกมากที่สุดวัดได้ 312.7 มิลลิเมตร เดือนธันวาคมฝนตกน้อยที่สุดวัดได้ 16.8 มิลลิเมตร (หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว, 2542)

ทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้าน โดยทั่วไป ตั้งอยู่บนภูเขาสูงที่ระดับความสูง 1,350 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง และพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านจะอยู่ระดับความสูงระหว่าง 800-1,350 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ทำให้โดยทั่วไปของทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญประกอบไปด้วย

- ป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) ลักษณะของป่าไม้พวกนี้จะอยู่บนภูเขาสูงในระดับความสูงกว่า 900 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง เป็นป่าไม้ที่มีความชื้นสูง มีเรือนยอดชั้นบนสูง มีใบหนาแน่นพรรณไม้ที่พบส่วนใหญ่เป็นไม้ในวงศ์ไม้ก่อ (Fagaceae) ได้แก่ ก่อเดือย ก่อหมวก ก่อพวง ก่อแป้น ก่อแดง ก่อตาหมู ไม้สกุลอบเชย (Cinnamomun spp.) หลายชนิด ได้แก่ ยมหอม มณฑาดอย จำปาป่า จำปีป่า ทะโล้ พันปลา นางพญาเสือโคร่ง ยมหิน ไม้ชั้นกลางในป่าดิบเขา จะมีปรากฏอยู่หลายชนิด เช่น เมียงหลวง เมียงผี แมงซอ กำลังช้างสาร กุหลาบหิน ไม้คลุมดินจะประกอบไปด้วย กระชายป่า ขมิ้นขม กล้วยคอดำ และพืชจำพวก เฟิร์น ที่พบตามริมลำห้วย ได้แก่ กูดน้ำ กูดต้น ผักกูด กูดช้าง กูดห้วย และยังมีไม้จำพวกกล้วยไม้พื้นเมือง เช่น เอื้องคำ เอื้องคำกั่ว เอื้องเงินหลวง เอื้องสาย เป็นต้น

- ป่าเต็งรัง (Dry Dipterocarp Forest) พบบริเวณเนินเขาและบนภูเขาเป็นส่วนใหญ่ จะพบในบริเวณที่มีความสูงไม่เกิน 1,000 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ป่าเต็งรังบริเวณนี้จะขึ้นในที่ดอนดินทราย ดินลูกรัง หรือดินที่ไม่สมบูรณ์ พันธุ์ไม้ส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยไม้เต็ง (Shorea abtusa wall) ไม้รัง (Sharea siamensis Miq) ไม้พลวง ไม้เหียง มะขามป้อม ส้าน ตั้ว

แต้ว มะคังแดง ไม้พื้นล่างที่เป็นไม้พุ่ม ได้แก่ หม้อองจี่ กาหลง เกล็ดปลาช่อน ครามป่า ไม้พื้นล่างที่เป็นพวกหญ้า ได้แก่ หญ้าคา หญ้าเจ้าชู้ หญ้าปากควาย หญ้าข้าวนก หญ้าไผ่ เป็นต้น

- ป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) จะพบกระจายอยู่ทั่วไปตลอดพื้นที่ในระดับความสูงไม่เกิน 800 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่าเป็นป่าโปร่งพรรณไม้ที่พบได้แก่ สัก แดง มะค่าโมง ประดู่ กระพี้เขาคาย จึงชัน ปี้จัน ยมหอม มะเกลือ รกฟ้า เป็นต้น สำหรับไม้พื้นล่างเป็นพวกหญ้าาก ผักผีเสื้อ เป้งดอย และพวกไผ่ต่าง ๆ เช่น ไม้ซาง ไผ่บงดำ ไผ่ข้าวหลาม ไผ่ซางดอย เป็นต้น

ทรัพยากรสัตว์ป่า เนื่องจากเป็นพื้นที่อยู่บนที่สูงชัน สัตว์ป่าจะมีกระจายและแยกที่อยู่ตามประเภทของป่าไม้ และตามระดับความสูงของพื้นที่ประกอบไปด้วย

- สัตว์ป่าในเขตป่าดิบเขา ซึ่งจะอยู่ในระดับความสูงมากกว่า 900 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลางที่พบเห็น เช่น เก้ง หมูป่า อีเห็น กระต่าย ลิง นกในป่าดิบเขามีหลายชนิดที่พบในพื้นที่ ได้แก่ นกเขา ไก่ฟ้า ไก่ป่า นกกระทาดง นกปรอดภูเขา เป็นต้น

- สัตว์ป่าในเขตป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ สัตว์ป่าในบริเวณนี้จะประกอบไปด้วย กระรอก พังพอน กระต่าย กระแต อีเก้ง ไก่ป่า ไก่ฟ้า เต่าบก และนกชนิดต่าง ๆ ประกอบด้วยเหยี่ยวรุ้ง ไก่ป่า ไก่ฟ้า นกกระทาดง นกปรอด เป็นต้น

ทรัพยากรดิน เนื่องจากเป็นพื้นที่บนภูเขาสูงชัน ดินที่พบเป็นกลุ่มดินผสมของดินต้นที่เป็นดินดอนมีกรวดหินผสมอยู่ ทั้งในชั้นดินบนและชั้นดินล่างเป็นจำนวนมาก ดินมีการระบายน้ำดี มีธาตุอาหารต่ำ ส่วนดินบริเวณที่ลุ่มที่เป็นหุบเขาตามลำห้วย จะเป็นดินตะกอนที่เกิดจากการชะล้าง จะมีเนื้อดินเป็นสีดําและสีแดง ดินชุดนี้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก

ทรัพยากรแหล่งน้ำ จากสภาพพื้นที่ที่เป็นหุบเขาสูงชันและเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่อยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติศรีล้านนาและเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่จัด อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ และติดต่อกับป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ปุนน้อย ป่าแม่ปุนหลวง และป่าโป่งเหม็น อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย จึงเป็นแหล่งต้นน้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำแม่จัดที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยแม่แก่น้ำแม่แวนน้อย ห้วยทราย และต้นน้ำที่ไหลลงสู่ น้ำแม่ปุนหลวง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ได้แก่ ห้วยโป่ง ห้วยแม่ปุนแ่งซ้าย ห้วยแม่ปุนแ่งขวา ห้วยน้ำตัน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สามารถนำมาใช้เพื่อการเกษตรของหมู่บ้านขุนแ่งและใกล้เคียง ส่วนแหล่งน้ำที่บ้านขุนแ่งนำมาใช้เป็นน้ำเพื่อบริโภคได้จากห้วยขุนแ่ง โดยจัดทำเป็นระบบประปาภูเขา

การคมนาคม การคมนาคมเข้าสู่หมู่บ้านขุนแ่ง หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ โดยทางรถยนต์ 2 เส้นทาง คือ

- เส้นทางหลวงจังหวัดเชียงใหม่-พร้าว หมายเลข 1001 จากเชียงใหม่ถึงอำเภอพร้าว 90 กิโลเมตร เชื่อมต่อกับถนนเชื่อมจังหวัดเชียงใหม่-เชียงราย หมายเลข 1150 (อำเภอเชียงดาว – อำเภอเวียงป่าเป้า) กิโลเมตรที่ 25 ถึงทางเข้าหมู่บ้านขุนแจ

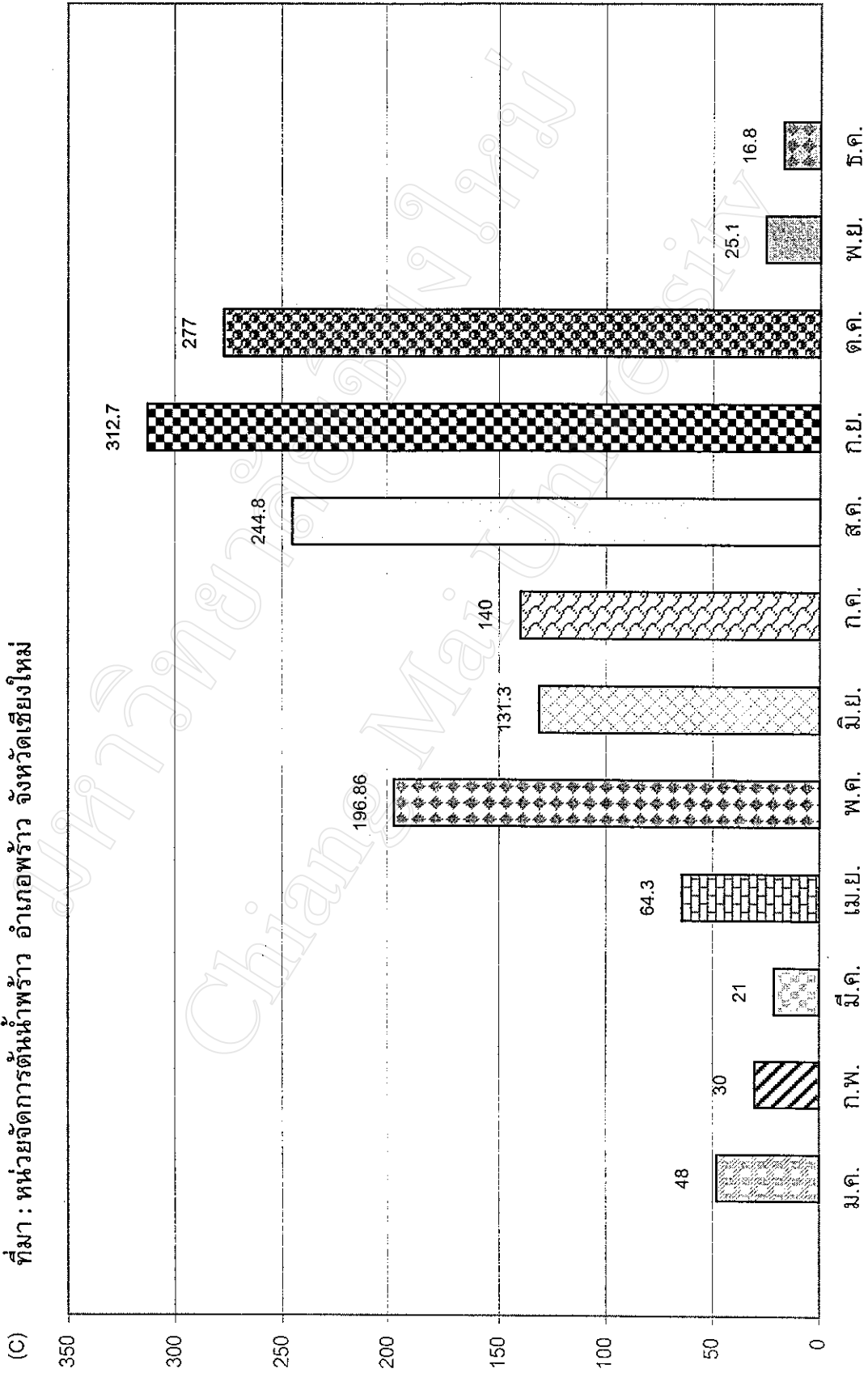
- เส้นทางหลวงจังหวัดเชียงใหม่ – เชียงราย หมายเลข 118 ที่อำเภอเวียงป่าเป้า กิโลเมตรที่ 91 เชื่อมต่อกับถนนเชื่อมจังหวัดเชียงใหม่-เชียงราย หมายเลข 1150 (อำเภอเชียงดาว – อำเภอเวียงป่าเป้า) ระยะทางจากอำเภอเวียงป่าเป้า 35 กิโลเมตร ถึงทางเข้าหมู่บ้านขุนแจ

ประวัติความเป็นมาของชาวเขาเผ่าลีซอ ลีซอจะเรียกตนเองว่า ลีซุ (Lisu) เป็นชาวเขาเผ่าหนึ่งที่มีถิ่นเดิมอาศัยอยู่บริเวณต้นน้ำสาละวิน และแม่น้ำโขง ทางเหนือของธิเบต ต่อมาได้อพยพลงมาทางตะวันตกเฉียงเหนือ ของมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน ในช่วงระยะเวลาที่อยู่ในมณฑลยูนนาน ได้มีการสู้รบกับเผ่าอื่นๆและต้องถอยร่นลงมาทางใต้ กระจายกันอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน พม่า อินเดีย และประเทศไทย สำหรับในประเทศไทยนั้นได้อพยพมาจากรัฐฉานประเทศพม่า และตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณคอกช้าง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ประมาณ 80 ปีมาแล้ว (ประมาณ พ.ศ. 2462 – 2464)

ชนชาติลีซอได้ถูกจัดอยู่ในกลุ่มตระกูล ภาษาจีน – ทิเบต (Sino - Tibetan) สาขาธิเบต – พม่า (Tibeto - Burman) ชาวลีซอจะไม่มีภาษาเขียนเป็นของตนเอง ลีซอได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มลีซอลาย หรือบางที่เรียกลีซอลูกผสม (ผสมกันระหว่างลีซอกับจีนฮ่อ หรือเผ่าอื่น ๆ) กลุ่มนี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในประเทศไทย และอีกกลุ่มคือ กลุ่มลีซอดำ อาศัยอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน และประเทศพม่า ความแตกต่างของกลุ่ม 2 กลุ่มนี้สังเกตได้จากการแต่งกายและภาษาพูด ซึ่งลีซอลาย ผู้ชายจะสวมกางเกงสามส่วน เป้าขาน ใช้สีฟ้า สีทองอ่อน ส่วนคนชราจะนิยมใช้สีดำ ผู้หญิงสวมกางเกงสีดำ มีเสื้อคลุมเป็นสีฟ้า สีน้ำเงิน สีทองอ่อน เสื้อที่สวมมีสีสรรเป็นแถบเล็กติดที่หน้าอก ที่แขนเสื้อทั้งสองข้าง และใช้หางพู่ห้อยเป็นเครื่องประดับ ส่วนลีซอดำ ผู้ชายนิยมสวมกางเกงขาวจรดข้อเข่า คล้ายคนจีน นิยมใช้สีฟ้า สีทองอ่อนและสีดำ สวมเสื้อสีดำทำด้วยผ้ากำมะหยี่ ส่วนผู้หญิงนิยมสวมกระโปรงยาวเลยหัวเข่า เป็นสีขาวยกกับสีดำสลับกันเป็นทางยาว เสื้อเป็นเสื้อแขนยาวสีม่วงหรือสีดำ ไม่นิยมสวมหมวกและไม่ใช้หางพู่ห้อยเป็นเครื่องประดับ ปัจจุบันตัวเลขประชากรชาวเขาเผ่าลีซอ รวบรวมโดยสถาบันวิจัยชาวเขา พ.ศ.2542 พบว่า ประเทศไทยมีชาวเขาเผ่าลีซอ จำนวน 30,940 คน 151 หมู่บ้าน และ 5,114 หลังคาเรือน คิดเป็นร้อยละ 4.11 ของประชากรชาวเขาทั้งหมด (ถาวร เฟื่องฟู , 2543)

กราฟแสดงลักษณะภูมิเฉลี่ย ประจำปี 2542

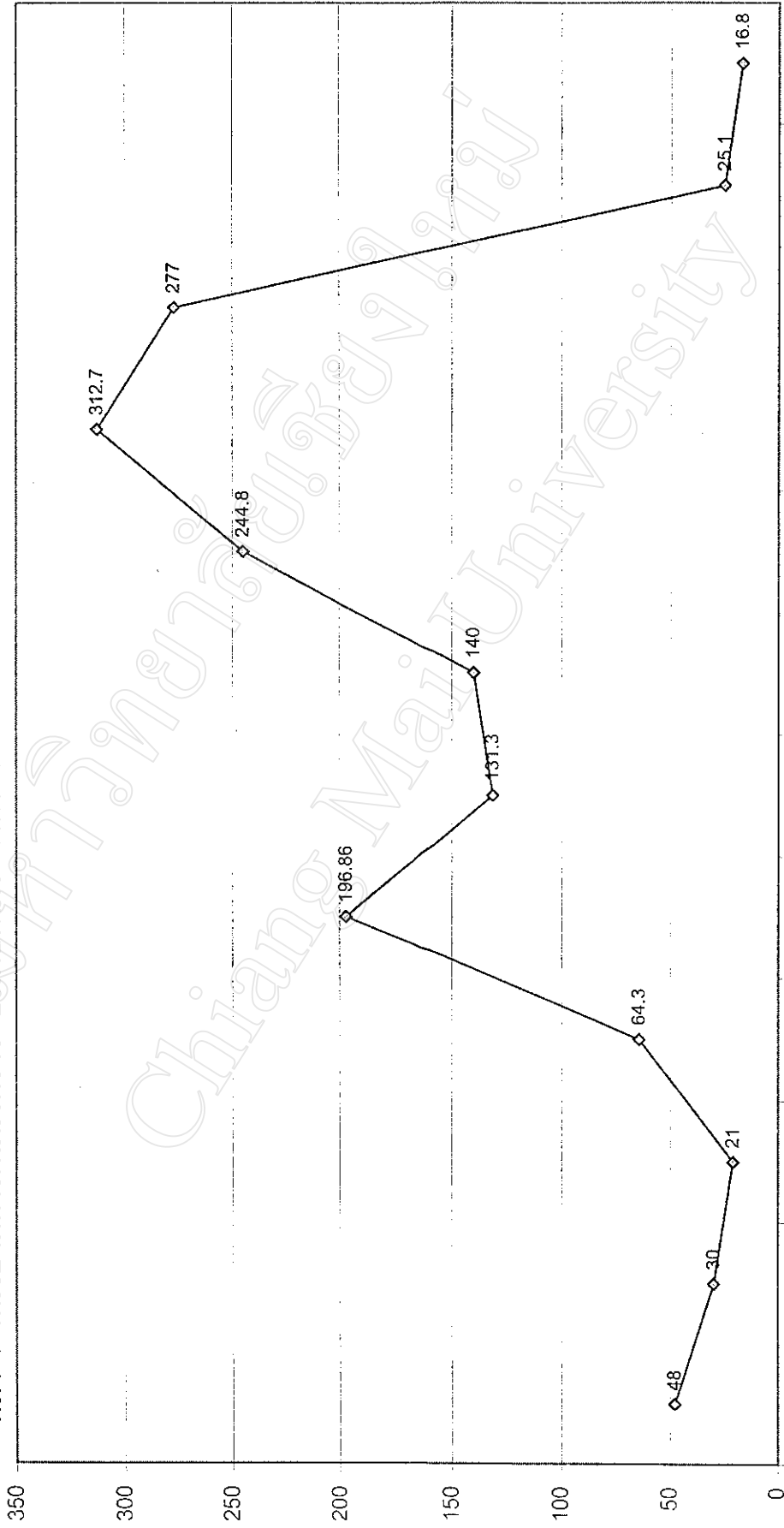
ที่มา : หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

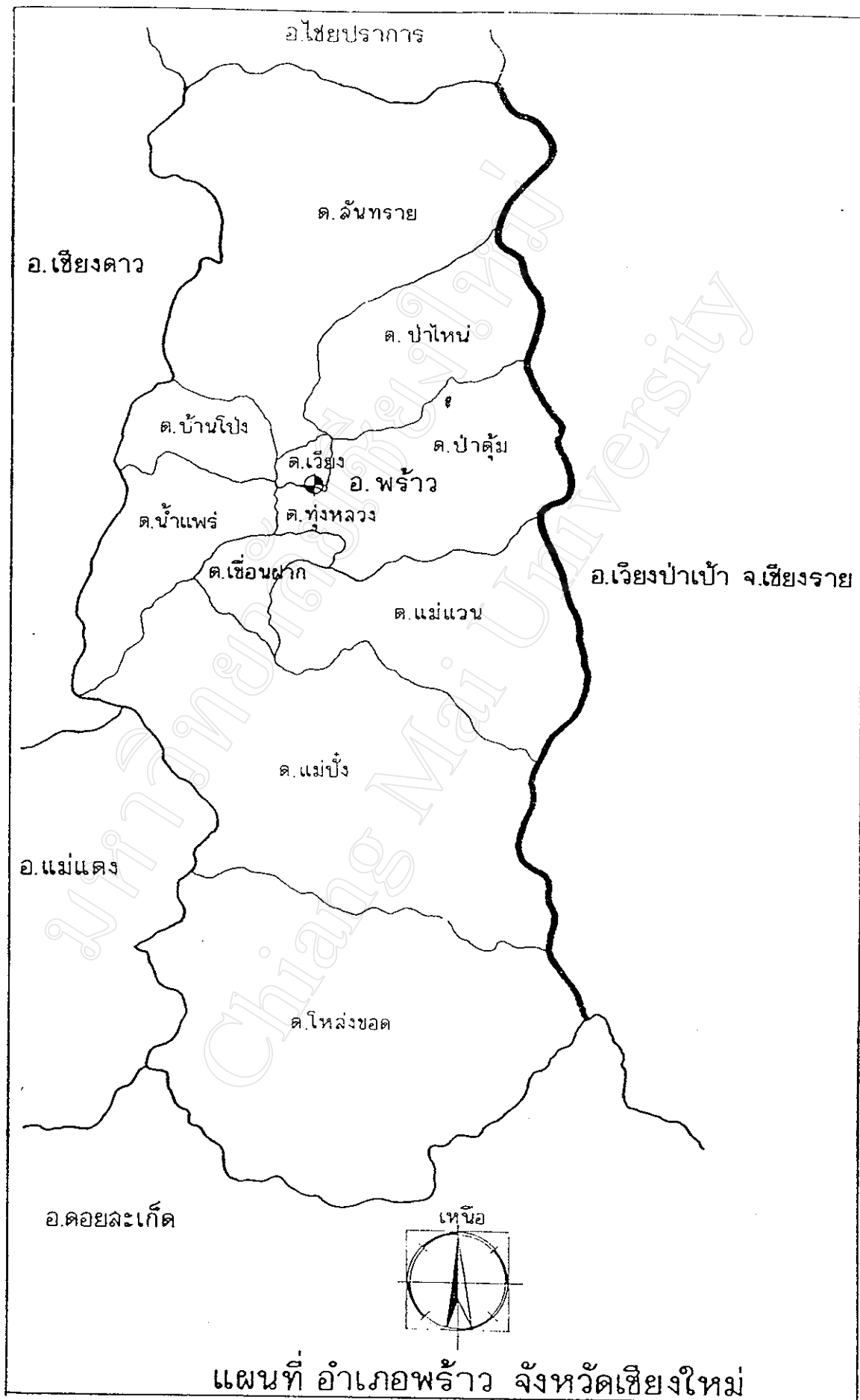
รูปที่ 4.1 แสดงลักษณะภูมิเฉลี่ยประจำปี 2542

กราฟแสดงลักษณะปริมาณน้ำฝน ประจำปี 2542

(มม.) ที่มา : หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

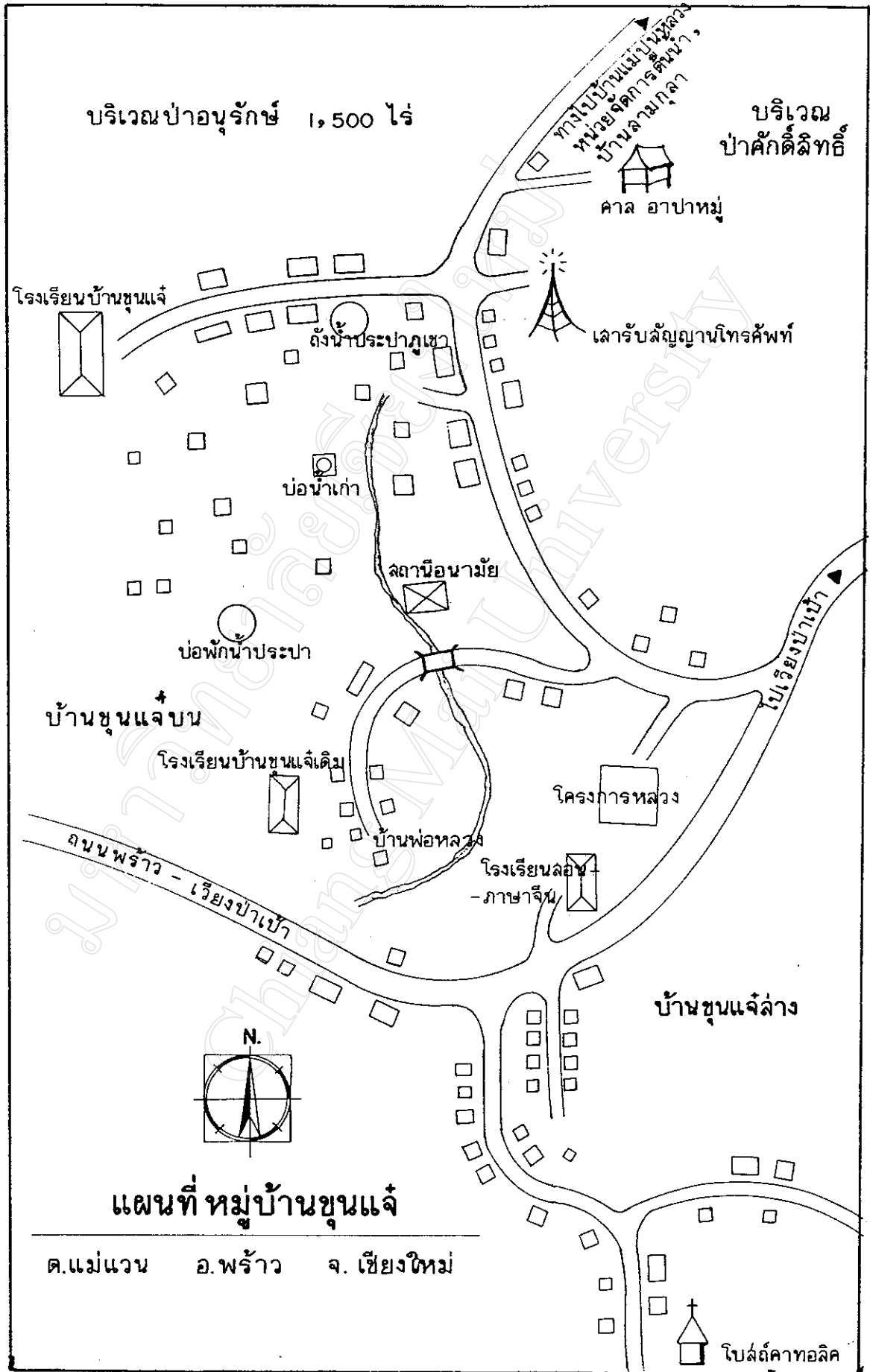

รูปที่ 4.2 แสดงลักษณะปริมาณน้ำฝนประจำปี 2542

แผนที่ อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ 4.3 แผนที่แสดงเขตอำเภอพร้าว

รูปที่ 4.4 แผนที่แสดงหมู่บ้านขุนแจ้

ประวัติหมู่บ้าน บ้านขุนแจ หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ ที่มีการก่อตั้งมาประมาณ 60 ปีมาแล้วโดยกลุ่มคนที่ก่อตั้งหมู่บ้านครั้งแรก ได้อพยพมาจากบ้านชาวเขาเผ่าลีซอหลาย ๆ พื้นที่ด้วยกัน เช่น อพยพมาจากคอยช้าง จังหวัดเชียงราย จังหวัดพะเยา จังหวัดตาก อำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แตง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงตั้งหมู่บ้านครั้งแรก ๆ จะมีชาวลีซอที่อพยพมาจากที่ต่าง ๆ ประมาณ 30-40 หลังคาเรือน จากคำบอกเล่าของพ่อเฒ่าอาหลวงสองเมีย แสนหมู่ อายุ 70 ปี ที่อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนแจประมาณ 40 กว่าปี โดยอพยพมาจากบ้านคอยช้าง จังหวัดเชียงราย โดยได้บอกเล่าถึงเหตุผลที่อพยพมาอยู่บ้านขุนแจนี้ เพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกินแห่งใหม่แทนที่เดิมที่ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง เพาะปลูกพืชไม่ได้ผล ซึ่งโดยทั่วไปการเกษตรที่ทำคือ การปลูกข้าวไร่ไว้บริโภคในครัวเรือน ปลูกข้าวโพด ไร่เลี้ยงสัตว์ (หมู) และปลูกฝิ่น ไร่ขายเป็นรายได้ เหตุผลที่เลือกที่บ้านขุนแจ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีภูเขาสูง มีอากาศเย็นตลอดปี พื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การปลูกฝิ่นซึ่งเป็นพืชที่ชอบอากาศเย็น

พ่อเฒ่าเล่าหลู่ แซ่หยี่ อายุ 78 ปี อพยพมาจากอำเภอแม่แตง เมื่อ 56 ปีที่แล้ว เล่าว่า พ่อเฒ่าได้อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนแจเมื่ออายุ 22 ปี โดยอพยพมาจากบ้านป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ตอนนั้นมีจำนวนประมาณ 30 หลังคาเรือน โดยให้เหตุผลในการอพยพเช่นเดียวกัน คือหาพื้นที่ทำกินแห่งใหม่ และพื้นที่บ้านขุนแจนี้ปลูกฝิ่นได้ดีเพราะมีอากาศเย็น และยังได้เล่าเพิ่มเติมว่า ช่วงเวลาที่พ่อเฒ่าอพยพเข้ามาอยู่นี้พื้นที่บ้านขุนแจนี้ ได้มีชาวเขาเผ่าม้งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว พื้นที่ป่าไม้บริเวณนี้ได้ถูกแผ้วถางไปบ้างแล้วเพื่อนำมาเป็นที่ปลูกฝิ่น เมื่อชาวเขาเผ่าลีซออพยพมาอยู่กันมากขึ้น ชาวเขาเผ่าม้งก็อพยพย้ายพื้นที่ทำกินใหม่ โดยได้อพยพไปอยู่ที่บ้านโป่งนก อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พ่อเฒ่าได้บอกว่า ชาวเขาเผ่าลีซอที่อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนแจนี้ส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านคอยช้าง จังหวัดเชียงราย บ้านป่าบอ จังหวัดพะเยา และจากพื้นที่อื่น ๆ ได้แก่ อำเภอเชียงดาว บ้านป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และจากจังหวัดตากก็มี ต่อมาในช่วงระยะหลังได้มีชาวบ้านส่วนหนึ่งได้อพยพไปที่อื่น และตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ใกล้เคียงก็มี เช่น อพยพไปอยู่บ้านสามลี บ้านแม่แวนน้อย ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว เหตุผลในการอพยพโยกย้ายส่วนใหญ่มาจากการแสวงหาพื้นที่ทำกินใหม่ที่ดีกว่าเดิม หรือโยกย้ายเพื่อให้อยู่ใกล้กับพื้นที่ทำการเพาะปลูกของตนเอง

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จือ อายุ 41 ปี เล่าว่าบิดาของพ่อหลวงเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในบ้านขุนแจ เมื่อประมาณ 60 ปีมาแล้ว ได้ให้เหตุผลในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านของชาวเขาเผ่าลีซอว่านอกจากเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก คือ การปลูกฝิ่นเป็นหลักแล้ว ยังต้องคำนึงถึงหลักการตั้งบ้านเรือนทางโหราศาสตร์ด้วย ซึ่งมีลักษณะการดูดวงจ้ย ตามแบบ

อย่างของจีน คือพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านจะต้องมีภูเขาหรือคอยโอบล้อม เปิดด้านหน้าลักษณะเหมือนวงช้าง และควรมีแหล่งน้ำกินน้ำใช้อยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้หมู่บ้านนั้นอยู่อย่างร่มเย็น มีความเจริญก้าวหน้ามั่นคง

ในช่วงแรก ๆ ของการตั้งหมู่บ้านขุนแจใหม่ ๆ นั้น ไม่ได้มีการขึ้นทะเบียนราษฎรของประชากรในหมู่บ้านแต่อย่างใด เนื่องจากเป็นพื้นที่ห่างไกล หน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่ของทางราชการเข้าไม่ถึง หลังจากหมู่บ้านตั้งได้ประมาณ 5 ปี มีประชากรอพยพเข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้น ทางอำเภอพร้าวก็ได้มอบหมายให้กำนันตำบลแม่แวนขึ้นไปสำรวจจำนวนประชากรชาวเขาเผ่าลือชอ บ้านขุนแจ และแจ้งให้ชาวบ้านได้ทราบว่าพื้นที่ที่ตั้งของหมู่บ้านขุนแจนี้อยู่ในเขตรับผิดชอบการปกครองของตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว และได้จัดจำนวนประชากรของหมู่บ้านรายงานให้กับอำเภอพร้าวทราบ เดิมจะไม่มี การแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครอง แต่ให้ขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่บ้านและกำนันตำบลแม่แวนโดยตรง ต่อมาระยะหลังมีจำนวนประชากรและครอบครัวเพิ่มมากขึ้น จึงได้รวมบ้านขุนแจ บ้านสามลี บ้านแม่แวนน้อย เป็นหมู่บ้านเดียวกันคือ หมู่ 8 ตำบลแม่แวน ให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครองในท้องถิ่น ในครั้งแรกได้ผู้ใหญ่บ้านที่อยู่แม่แวนน้อย ครั้งที่สองได้ผู้ใหญ่บ้านที่บ้านสามลี ครั้งที่สามได้ผู้ใหญ่บ้านขุนแจ ชื่อ พ่อหลวงปรีชา ธรรมมารมย์ เป็นผู้ใหญ่บ้านได้ประมาณ 5 ปี ก็ลาออก และเลือกตั้งใหม่ได้ผู้ใหญ่บ้านอยู่บ้านสามลี ซึ่งในการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านแต่ละครั้งเมื่อตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านตกไปอยู่ที่หมู่บ้านใด ตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านก็ต้องไปอยู่ยังหมู่บ้านอื่นที่ไม่ได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทำให้การบริหารงานภายในหมู่บ้านไม่ต่อเนื่อง เพราะอำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่จะอยู่ที่ผู้ใหญ่บ้าน ทำให้เกิดการได้เปรียบและเสียเปรียบกันระหว่างหมู่บ้านเกิดขึ้น ในระยะหลังจึงทำให้เกิดมีความคิดที่จะแยกหมู่บ้านขึ้นในบ้านขุนแจ เมื่อเสนอต่ออำเภอพร้าว และทางอำเภอก็ประกาศแยกหมู่บ้านขุนแจ หมู่ 8 เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งแยกออกจากบ้านสามลีและบ้านแม่แวนน้อย ในปี พ.ศ. 2541 โดยมีพ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ เป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านขุนแจ หมู่ 8 ประกอบด้วย บ้านขุนแจบ้านบน และขุนแจบ้านล่าง ซึ่งถูกแบ่งด้วยถนนทางหลวงเชื่อมจังหวัดเชียงใหม่-เชียงราย หมายเลข 1150 (อำเภอเชียงดาว-อำเภอเวียงป่าเป้า)

ในระยะแรกหลังจากตั้งหมู่บ้าน หน่วยงานราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาติดต่อกับหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าหน้าที่ทางด้าน การปกครอง ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าหน้าที่ของอำเภอพร้าวบ้างเป็นครั้งคราว นอกจากส่วนราชการทางด้าน การปกครองแล้วยังมีหน่วยงานเอกชนได้เข้ามาติดต่ออยู่ในช่วงแรก ๆ คือ หมอสอนศาสนาคริสต์เตียนได้เข้ามาสอนและเผยแพร่วิทยาการศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกแก่ชาวบ้านในพื้นที่บ้านขุนแจและหมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งในเขตจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ต่อมาในต้นปี พ.ศ. 2520 กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้

จัดตั้งหน่วยพัฒนาต้นน้ำขึ้นชื่อว่า โครงการหลวงพัฒนาต้นน้ำพร้าว สืบเนื่องมาจากปัญหาการบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อทำไร่เลื่อนลอย และปลูกฝิ่นของชาวเขา และในปี พ.ศ. 2523 โครงการหลวงภาคเหนือได้จัดตั้งสถานีโครงการหลวงแม่ปุ่นหลวงขึ้น (ชื่อสถานีตามชื่อหมู่บ้านแม่ปุ่นหลวง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โดยมีสถานีย่อยอยู่ที่บ้านขุนแจ ปัจจุบันได้ย้ายสถานีมาอยู่ที่บ้านขุนแจ และเปลี่ยนชื่อใหม่ เป็นศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปุ่นหลวง มุลนิธิโครงการหลวง) เพื่อส่งเสริมอาชีพการเกษตร โดยปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาวทดแทนการปลูกฝิ่น

ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม ลักษณะทางสังคมโดยทั่วไปของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ จะเคารพนับถือและให้ความสำคัญทางสายสัมพันธ์เครือญาติ สายตระกูล (แซ่) และการเคารพนับถือผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ที่สำคัญได้แก่ คนเฒ่าคนแก่ หมอเมืองหรือปู่จารย์ หมอผี และผู้นำอื่นที่เป็นทางการได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ จึงทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจเป็นแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ มี 125 ครอบครัว ประชากร 695 คน เป็นชาย 308 คน เป็นหญิง 287 คน จากการศึกษาในประชากรกลุ่มตัวอย่าง ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว จำนวน 97 คน พบว่าสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ยครอบครัวละ 5 คน โดยครอบครัวที่มีสมาชิกสูงสุดคือจำนวน 9 คน สมาชิกในครอบครัวต่ำสุดจำนวน 1 คน เนื่องจากชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ มีลักษณะที่จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ จะไม่นิยมแยกครอบครัวและเมื่อแต่งงานแล้ว ส่วนใหญ่ฝ่ายชายจะย้ายเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง จึงทำให้มีลักษณะเป็นครอบครัวใหญ่สมาชิกของครอบครัวมากและมีการนับถือผู้อาวุโส หัวหน้าครอบครัวในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีอายุระหว่าง 31 – 50 ปี เนื่องจากหัวหน้าครอบครัวในช่วงนี้เริ่มมีการแยกครอบครัวออกมาจากพ่อแม่ชุดแรกๆที่อพยพเข้ามาตั้งหมู่บ้านที่ผ่านมา

ศาสนาและความเชื่อ จากการศึกษาในประชากรประชากรกลุ่มตัวอย่าง ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว จำนวน 97 คน ส่วนใหญ่ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 53.6 และนับถือศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก ร้อยละ 46.4 เดิมในพื้นที่หมู่บ้านขุนแจ เคยมีพระสงฆ์มาจำพรรษาอยู่ประจำ ปัจจุบันไม่มีแต่จะมีสำนักสงฆ์ที่หมู่บ้านใกล้เคียงคือ บ้านแม่แวนน้อย ส่วนผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ จะมีโบสถ์สำหรับเป็นที่ประกอบพิธีทางศาสนาอยู่ 1 แห่ง ที่บ้านขุนแจล่าง ในจำนวนคนที่นับถือศาสนาพุทธยังมีความเชื่อและนับถือผี ที่เป็นความเชื่อประจำเผ่าของชาวเขาเผ่าลีซออยู่ และจะมีการประกอบพิธีทางความเชื่ออยู่เป็นประจำทุกปี แต่ในส่วนของผู้ที่นับถือทางศาสนาคริสต์ ส่วนใหญ่จะไม่มีพิธีกรรมหรือประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อแบบเดิมของเผ่าลีซอ แต่เมื่อในหมู่บ้านมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในเรื่องของความเชื่อประเพณีเดิมของเผ่าลีซอ ส่วนหนึ่งก็จะมาร่วมพิธีกรรมในส่วนของคนที่นับถือคริสต์ที่เคร่งจริง ๆ ก็จะไม่ร่วมกิจกรรมแต่ก็จะไม่ขัดขวางเพราะถือว่าเป็นประเพณีประจำเผ่า

ประเพณีความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอ จะมีความเชื่อว่าชาวเขาเผ่าลีซอจะมีผีประจำหมู่บ้านคอยคุ้มครองรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข คือ อาปาหุมู ซึ่งเป็นผีที่ชาวเขาเผ่าลีซอให้ความเคารพนับถือมากจะต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปี โดยจะปลูกสร้างเป็นศาลผีประจำหมู่บ้าน ศาลอาปาหุมูจะตั้งอยู่ในป่าไม้ที่อยู่เหนือหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 200 เมตร ซึ่งพื้นที่โดยรอบ ๆ ที่ตั้งศาลอาปาหุมูจะเป็นป่าไม้ที่สมบูรณ์จะไม่มีใครเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าโดยเด็ดขาด โดยมีความเชื่อว่าหากไปตัดไม้บริเวณนี้จะทำให้เกิดเจ็บป่วยเป็นไข้และถึงแก่ความตายได้ ในหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอแต่ละแห่งจะมีอาปาหุมูเพียงที่เดียวเท่านั้น และจะก่อตั้งเมื่อมีการก่อตั้งหรือสร้างหมู่บ้านใหม่ของชาวเขาเผ่าลีซอเท่านั้น การเซ่นไหว้อาปาหุมูนั้นจะต้องกระทำทุกปี โดยยึดเอาวันขึ้นปีใหม่ขงจีน (วันตรุษจีน) เป็นหลัก ซึ่งวันเซ่นไหว้อาปาหุมูก็จะตรงกับวันเซ่นไหว้ของวันตรุษจีนของชาวจีน เนื่องจากชาวเขาเผ่าลีซอนั้นสืบเชื้อสาย และอพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน จึงมีวัฒนธรรม และการแต่งกายตลอดจนสำเนียงภาษาพูดใกล้เคียงกับภาษาจีน นอกจากผีประจำหมู่บ้านคืออาปาหุมูแล้ว ชาวเขาเผ่าลีซอยังมีการนับถือและการเซ่นไหว้ผีต่าง ๆ อีก ได้แก่ ผีน้ำ เรียกว่า “อียาเห่” ผีป่า เรียกว่า “เพ่ค่ามา” และผีไร่ เรียกว่า “อามิเน” นอกจากนี้จะมีการนับถือผีต่าง ๆ แล้ว ในบ้านจะมีผีบ้านซึ่งเป็นผีบ้านหรือประจำตระกูลจะมีการเซ่นไหว้ในช่วงปีใหม่หรือตรุษจีน และในกรณีที่มีคนในบ้านเกิดเจ็บป่วยไม่สบายก็จะทำการเลี้ยงผีประจำบ้านหรือผีบรรพบุรุษด้วย ชาวเขาเผ่าลีซอมีความเชื่อและเคารพนับถือผีประจำหมู่บ้านหรืออาปาหุมูมาก ดังนั้นการเซ่นไหว้อาปาหุมูจึงเป็นประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้านที่จะต้องกระทำทุกปี เพราะมีความเชื่อว่าหากทำการเซ่นไหว้แล้ว อาปาหุมูจะคอยปกป้องดูแลรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข คอยป้องกันไม่ให้สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ เข้ามาในหมู่บ้าน ตลอดจนทำให้การทำอะไรทำสวนประสบความสำเร็จได้ผลผลิตที่ดี ในกรณีการเลี้ยงผีน้ำ ผีไร่ และผีดอยนั้นชาวเขาเผ่าลีซอจะทำการเซ่นไหว้เพื่อเป็นการขอขมาต่อผีต่าง ๆ ที่ได้ล่วงเกิน และเซ่นไหว้เพื่อขอขบคุณที่ได้ช่วยปกป้องรักษาคนในหมู่บ้าน สัตว์เลี้ยงตลอดจนพื้นที่สวนไร่นาที่ได้ทำกินในแต่ละปี การประกอบพิธีในการเซ่นไหว้อาจจะทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้านหรืออาจจะแยกไปทำเป็นรายครอบครัวตามพื้นที่ทำกินก็ได้

ประเพณีประจำเผ่าลีซอที่สำคัญ คือ วันปีใหม่ชาวลีซอเรียกว่า “จ่อสซิวาสซี” หรือที่เรียกว่า วันกินวอ จะกำหนดจัดขึ้นโดยยึดถือวันตรุษจีน หรือวันขึ้นปีใหม่ขงจีนเป็นสำคัญ ในช่วงเทศกาลกินวอหรือวันขึ้นปีใหม่นั้นจะมีประมาณ 3 วัน โดยเริ่มจากวันแรกเป็นวันที่ทุกคนครอบครัวในหมู่บ้านจะจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ เพื่อไว้เซ่นไหว้อาปาหุมูและผีบรรพบุรุษ หรือที่เรียกเป็นภาษาพื้นเมืองล้านนาว่า “วันดา” และในวันนี้ยังมีการปิดกวาดทำความสะอาดบ้านที่อยู่อาศัยด้วย วันที่สองจะเป็นวันเซ่นไหว้อาปาหุมูหรือผีหลวงประจำหมู่บ้านและเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษเป็นสำคัญ วันที่สามจะเป็นวันรื่นเริงประจำหมู่บ้าน ประเพณีของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ้ ที่สำคัญประกอบไปด้วยประเพณีดังต่อไปนี้

- ประเพณีการเช่นไหว้อาปาหุมหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน เพื่อแสดงความเคารพที่อาปาหุมได้ช่วยคุ้มครองดูแลคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข จากคำบอกเล่าของ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ ที่เป็นหมอเมืองหรือปู้จารย์ ที่มีหน้าที่ในการทำพิธีเลี้ยงเช่นไหว้อาปาหุม และพ่อเผ่า อาหลวงสองเมีย แสนหุม ซึ่งเป็นหมอผีในหมู่บ้าน ได้อธิบายว่า พิธีการเช่นไหว้อาปาหุม จะเริ่มตั้งแต่ตอนเช้ามีคของวันที่สองของเทศกาลกินวอหรือวันขึ้นปีใหม่อีสข ประมาณตีสาม หรือ ตีสี่ หมอผีและผู้เผ่าในหมู่บ้านจะไปที่ศาลอาปาหุมที่อยู่ในป่าเหนือหมู่บ้าน เพื่อไปเสี่ยงทายจากการฟังเสียงนกที่ร้องในป่าบริเวณที่ตั้งศาลอาปาหุม โดยจะไปคอยนั่งฟังว่าในช่วงตอนเช้ามีคของวันนี้จะมีนกชนิดใดร้องเป็นครั้งแรก โดยจะนำเอาเสียงนกนั้นมาทำนายเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้าน ซึ่งนกในป่านั้นจะมีประมาณสามถึงสี่ชนิดที่จะร้องในช่วงเวลาตีสามหรือตีสี่ โดยอาศัยเสียงร้องของนกเป็นตัวกำหนด พ่อเผ่าอาหลวงสองเมีย แสนหุม และนายเงาะ แสนยี ซึ่งเป็นหมอผีในหมู่บ้าน อธิบายถึงหลักการทำนายดังนี้

ถ้านกตัวแรกที่ร้องเป็นนกจ้อจี้ (เรียกตามเสียงร้องของนก) จะมีคำทำนายว่าปีนั้นฝนจะมาเร็ว ควรเร่งรีบในการทำไร่ทำสวนจะได้ผลดี

ถ้านกตัวแรกที่ร้องเป็นนกจากัดี้ (เรียกตามเสียงร้องของนก) จะมีคำทำนายว่าปีนั้นฝนจะแล้ง ควรระวังในการทำการปลูกพืช

และถ้านกที่ร้องเป็นตัวแรกเป็นนกแก้วคอย (อะ โล) มีคำทำนายว่าคนหนุ่มคนสาวในหมู่บ้านจะไม่ค่อยดี ไม่อยู่บ้านชอบเที่ยว แอ่วไปที่อื่น ไม่อยู่ในหมู่บ้าน

เมื่อได้คำทำนายจากเสียงนกที่ร้องเป็นตัวแรกในป่าที่ตั้งศาลอาปาหุมแล้วก็จะลงมาบอกแก่คนในหมู่บ้านในเรื่องของคำทำนาย เพื่อให้ใช้เป็นแนวทางในการทำการเกษตรและเป็นเครื่องเตือนใจให้คนในหมู่บ้านระมัดระวังในการประพุดิ ปฏิบัติตน

ในช่วงตอนสายของวันเช่นไหว้คนในหมู่บ้านทั้งคนแก่คนเฒ่าและคนหนุ่ม ยกเว้นผู้หญิงจะขึ้นไปทำพิธีเช่นไหว้อาปาหุมหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน โดยเครื่องเช่นไหว้จะประกอบไปด้วยหุม ไข่ ข้าว ตุงหรือธง โดยหุมและไข่ จะนำไปชำบริเวณใกล้ศาลอาปาหุม ในพิธีการเช่นไหว้อาปาหุมนี้ ผู้นำในการกระทำพิธีคือ หมอเมืองหรือปู้จารย์ ศาลอาปาหุมหรือผีหลวงประจำหมู่บ้านของชาวเขาเผ่าลือชอบ้านขุนแจ จะมีลักษณะเป็นศาลมีเสา 4 ต้น สูงประมาณ 1 เมตร บนศาลจะวางด้วยน้ำชา กระจ่างรูป และแจกันดอกไม้ ศาลอาปาหุมนี้จะอยู่ตรงกลางของสิ่งปลูกสร้างที่เป็นลักษณะเพิงหมาแหงนมีหลังคามุงด้วยสังกะสี และมีรั้วทำด้วยไม้ ด้านขวามือจะเป็นศาลของอ้คะมะ และด้านซ้ายมือจะเป็นศาลของซั่วลลี้ ซึ่งเป็นผีพี่และผีน้องของอาปาหุม เมื่อเสร็จพิธีการเช่นไหว้อาปาหุมแล้ว ผู้ที่ร่วมพิธีทั้งหมดจะร่วมรับประทานอาหารกลางวันกันที่นั่น ตอนบ่ายจะเป็นการเช่นไหว้และเลี้ยงผีของแต่ละบ้านซึ่งจะเป็นผีบรรพบุรุษประจำตระกูล และจะมีพิธีการ

คำหัวปู้จารย์ที่บ้านของปู้จารย์ ตั้งแต่ช่วงบ่ายของวันที่สองของพิธีการกินวอจะเป็นงานรื่นเริงใน หมู่บ้านมีการเลี้ยงอาหารแขกที่ไปเยี่ยมบ้าน ในเวลาค่ำและกลางคืนจะเป็นการละเล่นของคนหนุ่มสาว คือ การเดินรำประจำเผ่าลีซอ ไปจนถึงวันรุ่งขึ้นของวันที่สามอีกตลอดวัน

- พิธีปีใหม่น้อย ลีซอเรียกว่า “เออียา” จะมีขึ้นหลังจากวันปีใหม่หรือวันกินวอไป อีก 1 เดือนกับ 7 วัน ซึ่งชาวลีซอจะหยุดงาน 1 วัน พิธีจะเริ่มตอนบ่าย โดยจะนำหมูและไก่ไปที่ศาล ผีประจำหมู่บ้านหรืออาปาหมู โดยหมอเมืองหรือปู้จารย์จะเป็นผู้นำในการทำพิธี ในตอนกลางคืนก็ จะมีพิธีการเดินรำของหนุ่มสาว

- พิธีกินข้าวใหม่ ลีซอเรียกพิธีกินข้าวใหม่ว่า “หะวู้หะ” วันทำพิธีกินข้าวใหม่นั้น แต่ละครัวเรือนจะกำหนดกันเอง ขึ้นอยู่กับว่าข้าวใน ไร่ที่ปลูกไว้ของแต่ละครอบครัวนั้นสุกและแก่ พร้อมแล้วหรือไม่ เมื่อข้าวสุกและแก่จนสามารถเก็บเกี่ยวตากให้แห้งแล้วก็จะนำมาทำพิธีกินข้าว ใหม่ได้ โดยจะนำหมูและไก่ไปเช่น ไหว้ผีประจำหมู่บ้านหรืออาปาหมู และผีบรรพบุรุษในบ้านของ ตนเอง โดยจะไปเช่น ไหว้อาปาหมูก่อนแล้วจึงกลับมาเช่น ไหว้ผีบรรพบุรุษ

- การเลี้ยงผีน้ำ ชาวลีซอเรียกว่า “อาจือหานี้หลัว” ซึ่งจะเลี้ยงปีละ 1 ครั้ง เครื่องเช่น ไหว้ประกอบด้วย ผ้าแดง หรือดำ หรือไก่ 1 คู่ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ซึ่งจะบอกผ่านหมอผี ชาวลีซอเลี้ยงผีน้ำเพื่อเป็นการบูชาหรือขอขมาน้ำที่ได้ใช้น้ำมาดื่มกิน ใช้อาบน้ำ ใช้ซักผ้า ใช้ในการ เพาะปลูกหรือทำให้น้ำสกปรก ซึ่งจะไปทำพิธีเลี้ยงผีน้ำที่ตามแหล่งน้ำทั่ว ๆ ไป หรือไปที่ต้นน้ำของ หมู่บ้าน มีความเชื่อว่าหากเลี้ยงผีน้ำแล้วจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินเพาะปลูกพืชได้ผลดี

- พิธีการเรียกขวัญ ลีซอเรียกว่า “ซอยา” โดยมีความเชื่อว่าในตัวคนทุกคนจะมีขวัญ อยู่ถ้าไม่มีขวัญจะอยู่ไม่ได้ ตามปกติขวัญจะอยู่ในร่างกาย แต่ถ้ามีผีร้ายมารบกวนขวัญอาจจะหนีไป ทำให้เกิดเจ็บป่วยไข้ได้ หรือผีบางตัวอาจจะลักพาขวัญหนีไปอยู่ที่อื่น ทำให้คนนั้นได้รับเคราะห์กรรม อาจจะถึงแก่ชีวิตได้ พ่อแม่อาหลวงสองเมีย แสนหมู่ หมอผีประจำหมู่บ้านได้บอกเล่าว่า หากมีคน ในบ้านเกิดเจ็บป่วยไข้ขึ้นมา ก็จะทำให้หมอผีทำพิธีเข้าทรงแล้วจะถามหมอผีว่า คนในบ้านนั้นเจ็บป่วย เพราะเหตุใด ซึ่งหมอผีก็จะบอกว่าคน ๆ นั้นไปทำอะไรผิด ผีจิ้งจอกและพาขวัญหนีไป จึง แนะนำให้ทำพิธีเรียกขวัญกลับคืนมา ด้วยการเลี้ยงเช่น ไหว้ผีด้วยหมูหรือไก่ พิธีการเรียกขวัญนั้น จะกระทำที่บ้านของคนเจ็บ โดยการตัดไม้จำนวน 5 กิ่ง ปักไว้ที่ประตูบ้าน ถ้าคนป่วยเป็นผู้ชายก็ เลี้ยงด้วยหมูแม่ (ตัวเมีย) ถ้าคนป่วยเป็นผู้หญิงให้เลี้ยงด้วยหมูผู้ (ตัวผู้) ไม้ที่ปักประตูบ้าน แล้วทำ พิธีเรียกขวัญให้เข้ามาในบ้านคืนสู่คนเจ็บป่วยแล้วก็มัดข้อมือคนป่วยด้วยด้าย ซึ่งบางครั้งคนป่วยก็ จะหาย มีบางรายที่ไม่หาย แต่ปัจจุบันนี้พิธีการเรียกขวัญคนเจ็บป่วยไม่ค่อยมีแล้ว เพราะปัจจุบันมี ยาแผนปัจจุบันขายในหมู่บ้าน และคนป่วยสามารถลง ไปหาหมอ ที่ตัวอำเภอพร้าวได้สะดวกขึ้น

สภาพการศึกษาและระบบสาธารณสุขโลก ในหมู่บ้านขุนแจ มีสถานการศึกษาที่เป็นของรัฐ คือ โรงเรียนบ้านขุนแจ สังกัดการประถมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ เปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา) มีอาคารเรียนทั้งหมด 2 หลัง ในระยะเวลาที่ผ่านมา นักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมปีที่ 6 แล้วจะออกมาช่วยพ่อแม่ทำงานบ้าน มีบางรายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวดี ก็ได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนประจำอำเภอพร้าว (โรงเรียนพร้าววิทยาคม) หรือโรงเรียนในตัวเมืองเชียงใหม่ และมีบางส่วนที่ได้ทุนการศึกษาจากศาสนาคริสต์ในหมู่บ้าน จากการศึกษาในประชากรกลุ่มตัวอย่าง จากหัวหน้าครอบครัว จำนวน 97 คน พบว่า ในหมู่บ้านผู้ที่มีโอกาสได้รับการศึกษา ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มเยาวชน ที่มีอายุต่ำกว่า 20 ปี ส่วนในระดับหัวหน้าครอบครัวมีเพียงร้อยละ 23.7 ที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ และส่วนใหญ่ร้อยละ 15.5 ที่ได้มีโอกาสได้เรียนหนังสือชั้นประถมปีที่ 4 นายเงาะ แสนีย์ อายุ 42 ปี ได้ให้เหตุผลว่า ชาวลิซอที่เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้เรียนหนังสือว่า ส่วนหนึ่งได้รับคำสอนจากพ่อแม่ว่า ไม่ให้ไปเรียนหนังสือเพราะกลัวครูจะหลอกลูกหลานของตนสอนไปในทางที่ไม่ดี และส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการใช้แรงงานในครอบครัวเพื่อแผ้วถางป่าและทำไร่ทำสวน ซึ่งหากให้ลูกหลานไปเรียนหนังสือแล้วจะไม่มีใครมาช่วยทำงานในครอบครัว แต่ปัจจุบันความคิดแบบนี้ได้ลดลงไปจากชาวลิซอแล้ว ทุกครอบครัวจะให้ลูกไปเรียนหนังสือทุกคนตามที่ทางราชการมีเกณฑ์บังคับ และบางครอบครัวที่สามารถส่งให้ลูกเรียนหนังสือได้สูงขึ้นก็พยายามให้เข้าไปเรียนอำเภอพร้าวและตัวเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้จะมีโรงเรียนของทางราชการที่เปิดสอนในวันจันทร์ถึงศุกร์แล้ว ที่บ้านขุนแจยังมีโรงเรียนสอนภาษาจีนอีกหนึ่งแห่ง โดยจะเปิดสอนภาษาจีนให้กับเด็กลิซอ โดยใช้เวลาเรียนในตอนเย็นของทุกวันและตอนเช้าของวันเสาร์ – อาทิตย์ โดยมีครูชาวจีนสอน จำนวน 2 คน เป็นครูสอนภาษาจีนให้ ดังนั้นในปัจจุบันเยาวชนและเด็กลิซอบ้านขุนแจได้มีโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานส่วนหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่นของชาวเขาเผ่าลิซอบ้านขุนแจ ต่อไปในอนาคต

สถานบริการสาธารณสุขในหมู่บ้าน หรือสถานีอนามัยประจำหมู่บ้านของบ้านขุนแจในอดีตจะมีหมอประจำตำบลซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน ประจำอยู่ที่สถานีอนามัยในหมู่บ้านอยู่ 1 คน แต่ปัจจุบันมีหมอประจำตำบลได้ลาออกไปประกอบอาชีพอื่นที่ท้องถิ่นอื่น ทำให้ไม่มีหมอประจำสถานีอนามัยที่ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างคนในหมู่บ้านกับสาธารณสุขอำเภอพร้าว และการปฐมพยาบาลเบื้องต้น เหตุผลหนึ่งที่ไม่มีหมอประจำสถานีอนามัยที่หมู่บ้านขุนแจ เพราะนอกจากจะมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ประจำอยู่แล้ว ปัจจุบันการคมนาคมจากบ้านขุนแจไปยังอำเภอพร้าว หรืออำเภอเวียงป่าเป้า ใช้เวลาเพียง 30 นาที ก็สามารถเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลประจำอำเภอทั้งสองได้

ระบบการปกครองในหมู่บ้าน ลักษณะการปกครองในหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจจะมีด้วยกันสองลักษณะคือ

- การปกครองที่ไม่เป็นทางการ โดยธรรมเนียมประเพณีของชาวลีซอจะเคารพนับถือผู้อาวุโส และให้ความสำคัญกับสายตระกูลหรือแซ่มมาก ดังนั้นการปกครองในหมู่บ้านจึงถูกเชื่อมโยงโดยสายตระกูลแซ่ และญาติพี่น้องที่คอยดูแลซึ่งกันและกัน ในหมู่บ้านขุนแจจะมีสายตระกูล แซ่ที่สำคัญ ๆ คือ แซนตี้ แซนย่าง แซ่จือ แซนยี ตามี เป็นต้น โดยธรรมเนียมประเพณีที่แสดงออกถึงการแบ่งลำดับบุคคลในครอบครัวได้อย่างชัดเจนคือ ประเพณี การตั้งชื่อของชาวลีซอ ซึ่งจะแสดงออกถึงลำดับชั้นของลูกในครอบครัวที่เกิดขึ้นมา จะตั้งชื่อในภาษาลีซอเป็นลำดับดังนี้

ลูกลำดับที่	ชื่อลูกผู้ชาย	ชื่อลูกผู้หญิง
1	อะเมพะ	อะมีมะ
2	อะเถพะ	อะเถมะ
3	อะซาพะ	อะซามะ
4	อะซีพะ	อะซีมะ
5	อะหู่	อะหู่
6	อะลู	อะมามะ
7	อะปา	อะปา

จะเป็นที่สังเกตว่าในหมู่บ้านลีซอจะมีชื่อภาษาลีซอของคนในหมู่บ้านเหมือนกันหลายคน จะแตกต่างกันที่นามสกุลหรือแซ่และชื่อเล่น ในปัจจุบันได้มีชาวลีซอหลายคนไปเปลี่ยนนามสกุลที่เป็นแซ่หรือนามสกุล และชื่อภาษาลีซอมาเป็นนามสกุลและชื่อภาษาไทยแล้ว โดยเฉพาะคนที่ได้รับการศึกษา หรือเด็กนักเรียนปัจจุบันจะมีชื่อจริงเป็นภาษาไทยและจะมีชื่อภาษาลีซอเป็นชื่อรองที่ใช้เรียกกันในหมู่ชาวลีซอด้วยกัน การปกครองที่ไม่เป็นทางการในชุมชนของชาวลีซอนั้น หมอผีและหมอเมือง (ปู้จารย์) จะไม่มีความสำคัญในการปกครองแต่จะมีหน้าที่ในการเป็นผู้นำในการทำพิธีทางธรรมเนียม ประเพณีของเผ่าเท่านั้น เช่น หมอผีมีหน้าที่ในการทำพิธีเลี้ยงผีรักษาคนเจ็บป่วยไว้ด้วยการเซ่นไหว้และเลี้ยงผี ส่วนหมอเมืองหรือปู้จารย์ เป็นผู้นำในการกระทำพิธีเซ่นไหว้ ผีหลวงประจำหมู่บ้านหรือ อาปาหมู่เท่านั้น

- การปกครองที่เป็นทางการ เดิมหมู่บ้านขุนแจไม่มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) ไว้คอยดูแลหรือปกครองแทนทางราชการในช่วงแรก ๆ ของการตั้งหมู่บ้านในระยะเวลาต่อมา หลังจากการตั้งหมู่บ้านได้ประมาณ 3-5 ปี พ่อเฒ่าเฒ่าหลู่ แซ่หยี่ ได้บอกว่า ได้มีกำนันตำบลแม่แวน

ขึ้นมาเยี่ยม และได้บอกแต่เพียงว่าขอให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยกันอย่างมีความสงบและก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้าน เพียงแต่ขอให้คนใดคนหนึ่งเป็นหัวหน้าหมู่บ้านเป็นคนคอยดูแล ส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ จะไม่มีการแต่งตั้งเป็นทางการแต่อย่างไร ต่อมาทางราชการได้ประกาศแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านเป็นทางการ ในช่วงระยะเวลานั้นหมู่บ้านขุนแจ บ้านแม่แวน และบ้านสามลี ยังรวมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ในปัจจุบันได้มีการแยก หมู่บ้านจากกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 บ้านขุนแจ จึงมีผู้ใหญ่บ้านปัจจุบันคือ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ นอกจากการปกครอง ของหมู่บ้านในรูปแบบของกำนันผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านแล้วปัจจุบันมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลแม่แวน คือ อ.บ.ต. ในหมู่บ้านอีก 2 คน นอกจากนี้ในการบริหารงานปกครอง และพัฒนาในหมู่บ้านยังประกอบด้วยคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่าง ๆ ที่ได้รับการแต่งตั้ง

ลักษณะทางเศรษฐกิจในหมู่บ้าน จากสภาพภูมิประเทศของหมู่บ้านที่เป็นภูเขาสูงชัน อาชีพดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าลีซอ คือ การปลูกข้าวไร่ไว้เพื่อบริโภค ปลูกข้าวโพดไว้เลี้ยงสัตว์และปลูกฝิ่นไว้ขายเป็นรายได้เลี้ยงครอบครัว จึงถือได้ว่าอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ รายได้ส่วนใหญ่มาจากการปลูกฝิ่นขาย ปัจจุบันการปลูกฝิ่นในพื้นที่ไม่มีแล้ว หลังจากโครงการหลวงได้เข้ามาพัฒนาและส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการปลูกผักเมืองหนาวและไม่ผลให้เป็นที่เศรษฐกิจที่ทำรายได้หลักให้แก่ครอบครัว ปัจจุบันในเขตพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปุนหลวง (บ้านขุนแจ) เป็นพื้นที่ที่ปลูกผักเมืองหนาวส่งโครงการหลวงแหล่งใหญ่แห่งหนึ่ง และเป็นแหล่งปลูกเซเลอรี่ที่ใหญ่ที่สุดของโครงการหลวง ผักเมืองหนาวที่ปลูกเป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่ชาวลีซอบ้านขุนแจ เช่น เซเลอรี่ ปวยเล้ง พลาสเลย์ เฟินเนล หอมญี่ปุ่น กระเทียมต้น สลัด แรคิส เป็นต้น และยังเป็นแหล่งปลูกไม้ผลเมืองหนาวเช่น บ๊วย ท้อ พลัม พลับ เป็นต้น ดังนั้นรายได้ส่วนใหญ่ของชาวบ้านขุนแจ ซึ่งมาจากการเกษตรเป็นหลัก โดยตลาดรับซื้อผลผลิตของชาวบ้านมี 2 แหล่ง คือ 1) ตลาดโครงการหลวง จะรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกที่ปลูกพืชผักในโคกดำของโครงการเป็นส่วนใหญ่ และ 2) การขายให้พ่อค้าในท้องถิ่นที่เป็นชาวลีซอด้วยกันที่จะรวบรวมผลผลิตของชาวบ้าน แล้วนำไปส่งขายต่อให้กับพ่อค้าในเมืองเชียงใหม่ที่ตลาดเมืองใหม่ ฐานะทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน จากการศึกษาในประชากรกลุ่มตัวอย่าง ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว จำนวน 97 คน พบว่า รายได้ต่อปีของชาวลีซอบ้านขุนแจ ที่ต่ำสุด คือ 1,000 บาท ต่อปี รายได้สูงสุด คือ 130,000 บาทต่อปี เฉลี่ยแล้วชาวลีซอบ้านขุนแจมีรายได้ 18,379.4 บาท ต่อปีต่อครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นรายได้จากภาคเกษตรกรรม

จากการทำการเกษตรแบบเดิมของชาวลีซอบ้านขุนแจ คือ การแผ้วถางป่าแล้วเผา เพื่อนำพื้นที่มาปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และปลูกฝิ่น จึงจำเป็นที่แต่ละครอบครัวต้องมีพื้นที่ทำกินหรือพื้นที่

เพาะปลูกกันหลายพื้นที่ บางครอบครัวมี 5 - 6 พื้นที่ ซึ่งจำนวนพื้นที่และขนาดของพื้นที่ก็ขึ้นอยู่กับสมาชิกในครอบครัว หากมีสมาชิกมากก็แผ้วถางป่าได้มาก

พ่อเฒ่าเล่าให้ แช่ห้วย และพ่อเฒ่าอาหลวงสองเมีย แสนหนุ่ม ได้เล่าว่า การทำการเกษตรของชาวเขาเผ่าลีซอ นั้น จะทำการแผ้วถางป่าจนโล่งเตียนแล้วเผาเศษพืชในไร่ ในปีแรกจะทำการปลูกข้าวไร่ประมาณ 2 ปี เมื่อดินจืด หรือข้าวไร่ไม่งามก็จะย้ายไปแผ้วถางที่ใหม่ ทำอีก 2-3 ปี ก็ย้ายต่อไปอีกโดยที่เก่าจะปล่อยทิ้งไว้ให้รก้าง เป็นไร่เหล่า (ไร่ร้าง) จนหญ้าและต้นไม้ขึ้นโดยจะปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 5-7 ปี ก็จะกลับมาแผ้วถางที่เดิมเพื่อปลูกข้าวไร่อีก ในการแผ้วถางป่าแต่ละครั้งแต่ละพื้นที่จะมีขนาดพื้นที่ประมาณ 5-10 ไร่ซึ่งแล้วแต่สมาชิกในครอบครัว แต่ในการปลูกผัสนั้น จะไปแผ้วถางป่าในที่ที่เป็นหุบเขา เพราะมีอากาศเย็น ผืนจะเจริญงอกงามดี ในพื้นที่นี้ก็จะมีการปลูกข้าวโพดหรือปลูกผักผสมไปด้วย หลังจากโครงการหลวงเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาวเป็นพืชทดแทนผืนในปี พ.ศ. 2523 พื้นที่การปลูกผัสนี้ได้ลดลงอย่างมากและรวดเร็วซึ่งในปัจจุบันในพื้นที่บริเวณนี้ไม่มีการปลูกผัสนี้แล้ว เพราะรายได้จากการปลูกผักดีกว่า และไม่ต้องกลัวถูกจับอีกด้วย ระบบการทำการเกษตรของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโดยได้แบ่งเป็นช่วงระยะดังนี้

- การทำการเกษตรแบบดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจจะทำการตัดโค่นป่าแล้วเผา เพื่อนำพื้นที่มาทำการเกษตรเพื่อการยังชีพมากกว่าทางด้านเศรษฐกิจ พืชที่ชาวลีซอปลูกคือข้าวไร่ ข้าวโพด ซึ่งใช้บริโภคในครอบครัวและเลี้ยงสัตว์ และปลูกผัสนี้ไว้ขายเป็นรายได้ของครอบครัว การปลูกข้าวไร่จะปลูกในพื้นที่ที่แผ้วถางใหม่ ๆ และปลูกซ้ำกัน 2-3 ปี แล้วย้ายไปบุกเบิกพื้นที่ปลูกใหม่ โดยมีความเชื่อว่าการปลูกข้าวซ้ำที่เดิมหลายปีนั้นข้าวจะไม่ค่อยงาม เพราะดินขาดความอุดมสมบูรณ์ มีวัชพืชขึ้นมาแย่งอาหารมาก การปลูกข้าวไร่จะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม จะมีการแผ้วถางป่าตัดต้นไม้ตั้งแต่เดือนมกราคมแล้วปล่อยให้แห้ง พอเดือนเมษายนก็จะเริ่มเผาเศษไม้และต้นไม้ที่แผ้วถาง การปลูกข้าวจะใช้วิธีเอาไม้ไผ่ปลายนแหลมกระทุ้งปักลงไปบนพื้นดินให้เป็นหลุม แล้วหยอดเมล็ดข้าวไร่ลงไปแล้วใช้เท้ากลบดิน เมื่อมีฝนตกลงมาบ้างและบนคอยสูงจะมีความชุ่มชื้นด้วยหมอกและน้ำค้างทำให้ข้าวไร่งอก และจะคอยดูแลเรื่องวัชพืชและแมลงที่คอยกัดกินต้นข้าวบ้างเป็นบางครั้ง ส่วนการทำไร่ข้าวโพดของชาวลีซอจะปลูกข้าวโพดเพื่อนำมาเลี้ยงสัตว์และนำมาหมักต้มกลั่นเป็นสุราข้าวโพดเพื่อใช้ในงานฉลองปีใหม่หรืองานพิธีอื่น ๆ ในหมู่บ้าน การปลูกข้าวโพดของชาวลีซอจะเริ่มประมาณต้นเดือนพฤษภาคม จะเป็นพื้นที่ที่แยกออกต่างหากจากไร่ข้าวไร่ ข้าวโพดสามารถปลูกได้ในพื้นที่ที่มีความสูงกว่าข้าวไร่ได้ การเก็บข้าวโพดประมาณเดือนสิงหาคม แล้วนำผลผลิตที่ได้เก็บใส่ยุ้งหรือฉางไว้ ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ไร่ การปลูกผัสนี้จะเริ่มปลูกกันตั้งแต่เดือนกันยายน ภายหลังจากการเก็บข้าวโพดในเดือนสิงหาคมแล้ว ซึ่งผัสนี้สามารถ

ปลูกได้ในพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวโพดมาก่อน ดังนั้นไร่มันจึงจะอยู่ใกล้เคียงกับ ไร่ข้าวโพด เพราะ ต้นมันได้อาศัยต้นต่อข้าวโพดเป็นปุ๋ยและต้นข้าวโพดก็อาศัยต้นมันเป็นปุ๋ยในปีต่อไปเช่นกัน หรือบางคนก็จะไปแผ้วถางป่าใหม่เพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลูกมัน ทำเลพื้นที่ปลูกมันนั้นส่วนใหญ่เป็นไหล่เขาสูง อากาศเย็นและต้องมีแสงแดดส่องถึง พื้นที่ค่อนข้างลาดชันโดยจะทำการพรวนดินแปลง สำหรับหว่านเมล็ดมัน ตากดินทิ้งไว้ให้แห้งประมาณ 2 อาทิตย์ เมล็ดมันก็จะงอกโดยอาศัยความชื้น จากน้ำค้าง พอต้นกล้าโตขึ้นมาเล็กน้อยก็จะทำการแยกไปปลูกในพื้นที่รอบ ๆ ซึ่งการเจริญเติบโต ของมันในระยะนี้ส่วนหนึ่งก็อาศัยน้ำฝนและน้ำค้างบ้าง หลังจากปลูกได้ประมาณ 3 เดือนเศษ มัน ก็จะออกดอก และติดผลสามารถกรีดขานำมาทำเป็นมันดิบต่อไป ดังนั้นเศรษฐกิจส่วนใหญ่ของ ชาวลิซอบ้านขุนแจส่วนใหญ่ได้จากการขายมัน โดยจะมีพ่อค้าขึ้นมารับซื้อถึงพื้นที่ในหมู่บ้าน

- การเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาหลังจากกรมป่าไม้ได้มีการจัดตั้งโครงการหลวงพัฒนาต้นน้ำหน่วยที่ 24 (น้ำพร้าว) ในพื้นที่เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาการทำลายป่าบริเวณต้นน้ำ การปลูกมันในช่วงระยะเวลานี้ถือว่าผิดกฎหมายมีการตรวจจับและทำลาย ไร่มันของชาวเขาเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2522 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรชาวไทยภูเขาที่บ้านแม่ป๋นหลวง และมีพระราชดำริให้จัดตั้งสถานีโครงการหลวงขึ้นในพื้นที่ เพื่อลดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าและลดพื้นที่การปลูกมัน โดยการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชทดแทนพืชเสพติด สถานีโครงการหลวงแม่ป๋นหลวง จึงได้ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2523 โดยมีสถานีอยู่ที่บ้านแม่ป๋นหลวง หมู่ 8 ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า และมีหน่วยย่อยที่บ้านขุนแจ ปัจจุบันได้ย้ายสถานีมาตั้งที่บ้านขุนแจ ชื่อว่าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ป๋นหลวง ได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเพาะปลูกของชาวเขาเผ่าลิซอบ้านขุนแจและใกล้เคียง จากการทำไร่เลื่อนลอย ปลูกมันมาเป็นการทำการเกษตรแผนใหม่ โดยการปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาวให้เป็นพืชเศรษฐกิจแทนมัน ดังนั้นการปรับเปลี่ยนการเกษตรของชาวเขาเผ่าลิซอบ้านขุนแจจากแบบดั้งเดิมคือ การทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการทำการเกษตรแผนใหม่ ในการผลิตเพื่อเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา

พืชที่โครงการหลวงนำมาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกเพื่อทดแทนพืชเสพติด (มัน) ควบคู่ไปกับการปลูกข้าวไร่ของชาวลิซอ คือ ผักเมืองหนาวซึ่งมีความเหมาะสมกับพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไปและเป็นพื้นที่ที่มีอากาศเย็น ได้แก่ เซเลอรี่ ผักกาดหอมห่อ กระเทียมต้น หอมญี่ปุ่น ปวยเล้ง แรดิศ พลาสเลย์ ซึ่งเป็นพืชผักชนิดแรก ๆ ที่โครงการหลวงนำมาส่งเสริมให้ชาวบ้านขุนแจปลูก ในระยะแรกโครงการหลวงจะเป็นผู้ลงทุนค่าเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีป้องกัน และกำจัดโรคและแมลงให้ก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก็ส่งขายให้ การฝ่ายตลาดโครงการหลวง จะมีการหักค่าใช้จ่ายในการลงทุนคืนภายหลัง พื้นที่ที่ใช้ปลูกก็จะเป็น

ไร่ฝิ่นเก่า ไร่ข้าวโพดเก่าบ้าง ก็มีบางรายที่ไปแผ้วถางป่าตัดต้นไม้เพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลูกแต่ก็มีไม่มาก เพราะเกรงกลัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับกุม ส่วนใหญ่จะทำการแผ้วถางไร่เหล่าเก่าที่ถูกปล่อยทิ้งไว้ 3 – 5 ปี

พ่อเฒ่าอาหลวงสองเมีย แสนหมู่ เล่าว่า เมื่อโครงการหลวงเข้ามาตั้งสถานีใหม่ ๆ พ่อเฒ่าก็ไปรับจ้างเป็นคณงานทำงานในสถานี โดยทำแปลงปลูกพืชผักสาริตและพ่อเฒ่าเองได้สมัครเป็นสมาชิกปลูกผักของโครงการหลวงด้วย ในระยะแรก ๆ มีชาวบ้านที่สมัครเข้าร่วมปลูกผักของโครงการหลวงไม่มาก เนื่องจากส่วนหนึ่งไม่เคยรู้จักผักที่โครงการหลวงนำมาให้ปลูกและโดยวิถีชีวิตของชาวลีซอก็ไม่เคยปลูกผักเพื่อส่งขายให้กับตลาด แต่เดิมเคยปลูกแต่ผักกาดเขียวเพื่อใช้กินในบ้านเท่านั้น และการปลูกพืชผักเมืองหนาวต้องมีการดูแลเอาใจใส่ ซึ่งผิดกับการปลูกข้าวโพด ข้าวไร่ และฝิ่น ที่ทำการหว่านเมล็ดในฤดูฝนแล้วคอยกำจัดวัชพืชบ้างเป็นบางครั้งเท่านั้นแล้วคอยเก็บผลผลิต ในช่วงระยะนี้ฝิ่นราคายังดีอยู่มากจึงมีพื้นที่บางส่วนยังมีการปลูกฝิ่นอยู่ ต่อมาความเข้มงวดของเจ้าหน้าที่มีมากขึ้น การปลูกฝิ่นทำได้ยากและชาวบ้านที่ปลูกผักของโครงการหลวงได้ผลผลิตและได้รายได้ดีจึงทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาให้ความสนใจต่อการปลูกผักเมืองหนาวมากขึ้น พื้นที่ปลูกฝิ่นจึงลดลง

งานการส่งเสริมการปลูกผักของโครงการหลวงได้ขยายเพิ่มมากขึ้นจนปัจจุบัน บ้านขุนแจเป็นแหล่งผลิตผักเมืองหนาวแหล่งใหญ่ของโครงการหลวง โดยเฉพาะเซเลอรี่ กระเทียมต้น และหอมญี่ปุ่น เป็นพื้นที่ที่ปลูกพืชนี้ได้ผลดีที่สุด ทำให้มีการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้นเพื่อสนองความต้องการของตลาดโครงการหลวงเอง และตลาดทั่วไป เนื่องจากพืชผักเมืองหนาวพวกนี้ในฤดูฝนจะมีราคาดี ทำให้เกษตรกรชาวบ้านขุนแจมีการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้น ทั้งที่เป็นพื้นที่ไร่เก่าและพื้นที่แผ้วถางใหม่ ฝ่ายการส่งเสริมพืชผักของโครงการหลวงจะเป็นผู้ดำเนินการวางแผนกำหนดโควตาพืชผักแต่ละชนิดให้กับศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง จะต้องส่งผักตามความต้องการของฝ่ายตลาดที่ได้รับใบสั่งจากลูกค้า ดังนั้นทางศูนย์และฝ่ายส่งเสริมจึงต้องระดมทรัพยากรทั้งเจ้าหน้าที่และนักวิชาการ ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ปุ๋ย และสารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช ให้แก่เกษตรกรเพื่อให้ได้พืชผักตามเป้าที่ฝ่ายตลาดโครงการหลวงต้องการ จึงมีการใช้ปุ๋ยเคมีในพื้นที่การเพาะปลูกอย่างมาก เนื่องจากในฤดูฝนการปลูกผักมีศัตรูและโรคพืชมากจึงต้องมีการใช้สารเคมีมาก และพื้นที่ส่วนใหญ่มีความลาดชันมีปัญหาการชะล้างสูง ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่อยู่ในชุดดินความอุดมสมบูรณ์ต่ำ (หน่วยจัดการต้นน้ำ) จึงมีการใช้ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยคอกจำพวกขี้ไก่ในการปลูกผักเป็นจำนวนมาก เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ ได้แสดงความเห็นว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาที่การผลิตผักของบ้านขุนแจมีการเร่งผลิตเป็นปริมาณมาก ๆ เห็นชาวบ้านใช้ปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชแล้วเขารู้สึกเป็นห่วงเนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมี ยามาแมลง และโรคพืชของชาวเขาบ้านขุนแจไม่ค่อยมีความระมัดระวัง

ไม่มีการป้องกันอันตรายที่ดี เช่น การแต่งตัว การสวมถุงมือ การสวมหน้ากากจะไม่คอยใส่กัน ถึงแม้จะมีการอบรมการใช้สารเคมีจากโครงการหลวงเป็นประจำ ก็ไม่คอยได้รับการปฏิบัติกันเป็น เพราะการรู้สึกอึดอัดเวลาใส่ชุดป้องกันและด้วยพื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชันทำให้ไม่สะดวกเวลาใช้สารเคมี

พืชบางชนิดที่โครงการหลวงแนะนำส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก ขณะนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการบุกรุกทำลายป่าคือ เซเลอรี่ พ่อหลวงบอกว่า โดยปกติที่ชาวบ้านทั่วไปปลูกเซเลอรี่ จะปลูกในที่ดินเดิมเพียง 2-3 ปีเท่านั้น ก็จะย้ายไปปลูกที่ใหม่ เหตุผลเพราะเซเลอรี่ไม่เจริญเติบโตเท่าที่ควร มีปัญหาเรื่องเชื้อโรคในดิน ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนที่ปลูกเซเลอรี่ หากไม่เปลี่ยนผลผลิตต่อไร่ก็จะต่ำ ทำให้ชาวบ้านบางคนต้องถักรอบแฉั่วถางป่าไม้บ้าง แฉั่วถางพื้นที่เสื่อมโทรมที่ป่าไม้กันไว้ปลูกป่าบ้าง เนื่องจากราคาเซเลอรี่ในฤดูฝนนั้นสูงทำให้ชาวบ้านบางคนยอมเสี่ยงในพื้นที่ประมาณ 1 งาน หรือประมาณ 400 ตารางเมตร หากเป็นพื้นที่ใหม่ปลูกเซเลอรี่จะได้ผลผลิตประมาณ 2,000 กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 30-35 บาท ทำให้ในฤดูฝนหนึ่งเขาสามารถมีรายได้ประมาณ 60,000 -70,000 บาท ในเรื่องนี้พ่อหลวงได้เสนอแนวทางแก้ไขซึ่งได้พูดในที่ประชุมบ้างแล้วว่า โครงการหลวงและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องเร่งแก้ไขปัญหานี้โดยการเพิ่มความรู้ทางวิชาการให้แก่เกษตรกรชาวเขา ได้รู้ถึงวิธีการปรับปรุงบำรุงฟื้นดินด้วยการใส่ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักและปุ๋ยเคมีในพื้นที่ปลูกเซเลอรี่ และพืชผักทั่วไปให้สามารถปลูกซ้ำที่เดิมได้ โครงการหลวงจะต้องเป็นแหล่งที่พึ่งทางวิชาการแก่ชาวบ้านจะต้องมีห้องปฏิบัติการอยู่ที่สถานีไว้คอยแก้ปัญหากรณีฉุกเฉิน ซึ่งปัจจุบันต้องส่งตัวอย่างพืชลงไปตรวจสอบในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เสียเวลาบางครั้งไม่ทันการณ์ พืชข้างบนคอยได้รับความเสียหาย ในการแก้ไขปัญหานี้ในขั้นต้นเสนอว่า ควรมีการเก็บเงินชดเชยจากผู้ที่บุกเบิกพื้นที่ปลูกเซเลอรี่แห่งใหม่ เนื่องจากได้ผลผลิตดี ขายได้เงินมากกว่า นำมาชดเชยให้กับผู้ที่ปลูกผักในพื้นที่เดิมในอัตราเท่าที่เขาสูญเสียโอกาสนั้นไป ซึ่งพ่อหลวงเรียกว่าภาษีสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน นอกจากจะนำมาชดเชยให้กับผู้ที่ปลูกพืชผักในพื้นที่เก่าแล้ว ก็อาจจะให้กับหน่วยป่าไม้เป็นทุนพัฒนาป่าของหมู่บ้านต่อไป

จากการที่ปัจจุบันชาวบ้านขุนแจได้เปลี่ยนระบบการผลิตจากระบบดั้งเดิมที่เป็นการผลิตแบบเพื่อยังชีพ ด้วยการปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคในครอบครัวและปลูกฝิ่นเพื่อขายเป็นเป็นรายได้ และแลกเปลี่ยนกับสินค้าจำเป็นอื่นมาสู่การเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจ ด้วยการปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาว ทำให้รายได้ส่วนใหญ่ของชาวบ้านขุนแจมาจากภาคเกษตรกรรมด้วยการปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาว โดยในรอบปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านขุนแจมีรายได้สุทธิเฉลี่ย 28,458.84 บาท ต่อครอบครัว (ประสิทธิ์ กาบจันทร์, 2542) ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวชาวบ้านขุนแจดีขึ้นกว่าสมัยก่อน ทุกครอบครัวมีไฟฟ้าใช้และมากกว่าร้อยละ 90 มีอุปกรณ์ไฟฟ้าพวกวิทยุ และ

โทรทัศน์ ใช้ในครอบครัวและยังมีปัจจัยอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ภายในหมู่บ้านขุนแจ มีรถจักรยานยนต์ 62 คัน รถยนต์กระบะบรรทุก 12 คัน (หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว, 2540) จากสภาพการณ์ดังกล่าวทำให้ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ป๋น (บ้านขุนแจ บ้านแม่ป๋นหลวง บ้านสามลี บ้านแม่แวนน้อย และบ้านสามกุดา) เป็นแหล่งผลิตผักเมืองหนาวรายใหญ่ของโครงการหลวง โดยเฉพาะบ้านขุนแจมีพื้นที่ปลูกผักมากที่สุด นอกจากการปลูกผักเมืองหนาวแล้วไม้ผลเมืองหนาวยังเป็นพืชรองที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านขุนแจด้วย ไม้ผลเมืองหนาวที่บ้านขุนแจปลูกกันมาก คือ ท้อ พันธุ์ สาลี พลับ บ๊วย และพลัม ไม้ผลเหล่านี้จะปลูกในพื้นที่ไร่ผืนเก่า ไร่ข้าวโพดเก่า ซึ่งบางคนก็จะอยู่ใกล้กับหมู่บ้าน บางคนก็อยู่ห่างหมู่บ้านออกไปตั้งแต่ 1-5 กิโลเมตร บ๊วยพันธุ์พื้นเมืองหรือบ๊วยสำหรับใช้ดอง และท้อพันธุ์พื้นเมืองพบว่า ชาวบ้านขุนแจจะมีการปลูกในสวนข้างบ้านมาก่อนที่โครงการหลวงจะมาส่งเสริม ซึ่งพันธุ์ไม้ผลนี้ได้จากชาวจีนฮ่อที่เคยอยู่ด้วยกัน ซึ่งภายหลังโครงการหลวงได้มาส่งเสริมให้มีการเปลี่ยนพันธุ์ด้วยวิธีการเสียบยอด พื้นที่ปลูกไม้ผลส่วนใหญ่ของชาวลีซอบ้านขุนแจจะปลูกในที่หุบเขาใกล้แหล่งน้ำหรือที่ตามริมห้วย ในระยะต้น ๆ ที่ไม้ผลยังเล็กอยู่จะมีการปลูกพืชผักในแปลงไม้ผลด้วย เมื่อไม้ผลใหญ่ก็จะไม่ปลูกผักบริเวณนี้ การปลูกผักในแปลงไม้ผลได้ช่วยสนับสนุนให้ไม้ผลเจริญเติบโตได้ดีขึ้น เพราะได้รับปุ๋ยจากการใช้ในพืชผัก ตลอดจนได้รับการดูแลร่วมกับการปลูกผักด้วย

การที่ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรจากระบบดั้งเดิมเพื่อยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อเศรษฐกิจ ประโยชน์ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ลดการอพยพและทำไร่เลื่อนลอยลงไปได้ ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าลดลงเพราะส่วนหนึ่งใช้พื้นที่เดิมที่มีอยู่ในการเพาะปลูก และยังมีคนแบ่งขายหรือให้คนในหมู่บ้านทำกินอีกด้วย พื้นที่ทำการเกษตรถาวรและมั่นคงขึ้นด้วยการทำสวนไม้ผล ซึ่งส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนถึงแม้การทำการเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้บ้าง ซึ่งก็เป็นในช่วงแรก ๆ ของการเปลี่ยนแปลง เมื่อชาวบ้านมีความเข้าใจมากขึ้นมีการร่วมมือประสานงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมจะได้รับการแก้ไขไปในทางที่ถูกต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตและธรรมชาติของพื้นที่ต่อไป

4.2 วิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ในอดีตการดำรงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าลีซอจะทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยด้วยวิธีการเผ่าถางป่าไม้แล้วเผา เพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูกข้าวไร่ไว้บริโภคในครอบครัว ปลูกข้าวโพดไว้ใช้เป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ และปลูกฝิ่นไว้ขายเพื่อเป็นรายได้ของครอบครัวจึงถูกจัดว่า

ชาวเขาเผ่าลีซอเป็นชาวเขาเผ่าหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มชาวเขาที่มีอาชีพในการปลูกฝิ่น ซึ่งจะประกอบด้วย ชาวเขาเผ่าแม้ว มูเซอ และลีซอ สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวเขากลุ่มนี้ถูกจัดว่าเป็นกลุ่มชาวเขาที่ปลูกฝิ่น คือ ลักษณะการตั้งที่อยู่อาศัยของชาวเขากลุ่มนี้จะตั้งอยู่ที่อยู่อาศัยบนภูเขาที่มีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไป ซึ่งในความสูงระดับนี้มีสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมกับการปลูกฝิ่นเพราะอากาศค่อนข้างเย็น เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของฝิ่นเป็นอย่างดี จากการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมที่มีการทำไร่เลื่อนลอยแบบในอดีต ปัจจุบันชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ได้หันมาร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่หมู่บ้านและใกล้เคียง จากการเข้าไปศึกษาในสภาพพื้นที่ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ หมู่ 8 ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ชาวบ้านขุนแจได้ใช้วิธีการดังนี้

4.2.1 ข้อห้ามตามประเพณีความเชื่อ

โดยทั่วไปชาวเขาเผ่าลีซอจะมีความเชื่อและนับถือผี โดยผีที่ชาวลีซอให้ความเคารพนับถือมากที่สุดคือ ผีหลวงประจำหมู่บ้านหรือที่เรียกว่า “อาป่าหมู” ศาลจะตั้งอยู่เหนือหมู่บ้าน นอกจากนี้ผีที่ชาวลีซอนับถือยังมีผีน้ำ ผีคอย ผีไร่ และผีบรรพบุรุษ ซึ่งผีเหล่านี้จะต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปี เพราะมีความเชื่อว่าหากเซ่นไหว้แล้วจะทำให้คนในหมู่บ้านอยู่อย่างสงบ ไม่มีภัยต่าง ๆ มารบกวนเพราะผีจะคอยปกป้องคุ้มภัยไว้ และจะช่วยดูแลพืชผลที่เพาะปลูกไว้ให้เจริญงอกงามตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ชาวเขาเผ่าลีซอมีความผูกพันและนับถือผีมาก โดยมีความเชื่อว่าการเจ็บป่วยเป็นไข้ของคนในครอบครัวหรือในหมู่บ้านนั้นเกิดจากการกระทำของผี เพราะว่าคนนั้นไปทำให้ผีโกรธ ผีจึงลงโทษทำให้ป่วยไข้ ดังนั้นการรักษาคนเจ็บไข้จึงต้องทำพิธีขอโทษผีนั้น ด้วยการเซ่นไหว้เลี้ยงผี ที่เชื่อว่าจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยโดยผ่านทางหมอผีประจำหมู่บ้านเป็นผู้กระทำพิธีให้ ในลักษณะการเข้าทรงติดต่อกับผีต่าง ๆ

ปัจจุบันความเจริญได้เข้าถึงหมู่บ้านบนที่สูงโดยทั่วไป โดยเริ่มจากการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น การได้รับข้อมูลข่าวสารจาก วิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ มากขึ้น และหลายหมู่บ้านได้ถูกกำหนดเป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งของส่วนราชการและองค์กรเอกชนต่าง ๆ ทำให้เกิดผลต่อความเชื่อดั้งเดิมอยู่บ้าง ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจก็เป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลนี้ อันดับแรก คือ การเข้ามาเผยแพร่ของศาสนา ในบ้านขุนแจ ศาสนาได้เริ่มเข้ามาเผยแพร่เมื่อบ้านขุนแจได้เปิดตัวกับสังคมภายนอกหมู่บ้านโดยศาสนาที่ชาวบ้านขุนแจได้รับและนับถือมาจนถึงปัจจุบันนี้มีสองศาสนา คือ ศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก จากการศึกษาในประชากรกลุ่มตัวอย่าง ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว จำนวน 97 คน พบว่า ปัจจุบันประชากรในหมู่บ้านขุนแจที่นับถือศาสนาพุทธมีอยู่ประมาณร้อยละ 53.6 ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ร้อยละ

46.4 สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาพุทธนั้นเดิมชาวบ้านได้สร้างสำนักสงฆ์และมีพระสงฆ์มาจำพรรษาอยู่บ้างเป็นครั้งคราว ปัจจุบันไม่มีพระสงฆ์มาจำพรรษา สถานที่สำนักสงฆ์เดิมอยู่บริเวณด้านหลังโรงเรียนสอนภาษาจีน ในส่วนของสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาคริสต์ จะมีโบสถ์คาทอลิกเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาอยู่ที่บ้านขุนแจล่าง ภายหลังจากที่มีการเผยแพร่ศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ในบ้านขุนแจ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจบ้างคือ ในส่วนของชาวลีซอที่นับถือคริสต์จะไม่มีพิธีกรรมในการเซ่นไหว้ผี ทั้งผีหลวงประจำหมู่บ้านและผีอื่น ๆ หากเกิดการเจ็บป่วยไข้ก็จะรักษากันโดยวิธีกินยาสมุนไพร การนวด และการรักษาแผนปัจจุบัน ส่วนประเพณีที่เกี่ยวข้องหรือเป็นวัฒนธรรมของเผ่าลีซอก็ยังคงมีการถือปฏิบัติอยู่อย่างเดิม เช่น ประเพณีกินวอหรือปีใหม่ลีซอ จะมีการกินเลี้ยง เดินรำตามประเพณีลีซอ แต่จะไม่มีพิธีเซ่นไหว้ ผีหลวงประจำหมู่บ้านหรืออาปาห่ม ส่วนกิจกรรมความร่วมมือในหมู่บ้านอื่น ๆ ก็ยังคงมีตามปกติ ในกรณีของชาวลีซอที่นับถือศาสนาพุทธก็ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความเชื่อตามประเพณีมากนัก ก็คือ คนที่นับถือศาสนาพุทธก็ยังคงมีความเชื่อและนับถือผีประจำเผ่าลีซออยู่เช่นเดิม มีการเซ่นไหว้ผีหลวงประจำหมู่บ้าน มีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษและผีอื่น ๆ แบบเดิม จึงกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้จะนับถือทั้งผีและศาสนาพุทธผสมควบคู่กันไป

ในบรรดาผีที่ชาวเขาเผ่าลีซอเคารพนับถือมากที่สุดและจำเป็นจะต้องมีทุกที่ที่มีชาวเขาเผ่าลีซอตั้งบ้านเรือนอยู่ก็คือ อาปาห่มหรือผีหลวงประจำหมู่บ้านในความเชื่อของชาวลีซอ พ่อเฒ่าเล่าหู้ แซ่หี้ พ่อเฒ่าอาหลวงสองเมีย แสนห่ม บอกว่าหมู่บ้านชาวลีซอทุกแห่งที่อยู่ในประเทศไทยจะต้องตั้งศาลอาปาห่มประจำหมู่บ้าน โดยอาปาห่มนี้มีที่อยู่ประจำคือที่คอยหลวงอำเภอเชียงดาว หากลีซอไปตั้งหมู่บ้านที่ใดก็จะเชิญอาปาห่มนี้ไปประจำที่ศาลของหมู่บ้าน เพื่อคอยดูแลรักษาคนในหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วศาลอาปาห่มที่สร้างนั้นจะต้องหันหน้าไปทางคอยหลวง อำเภอเชียงดาว ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ของอาปาห่ม นอกจากอาปาห่มแล้วในบริเวณเดียวกัน ก็จะมีศาลตั้งผีชาวลีซอนับถืออยู่อีก ด้านขวามือมีชื่อเรียกว่า “อิคะมะ” ด้านซ้ายมือมีชื่อว่า “ซัวสลิ” จะอยู่บริเวณเดียวกับที่ตั้งของอาปาห่ม การเซ่นไหว้อาปาห่มหรือผีหลวงประจำหมู่บ้านนั้นที่เป็นพิธีใหญ่จะกระทำกันปีละครั้งคือ ในช่วงเวลาเทศกาลกินวอหรือปีใหม่ลีซอ โดยปกติจะกำหนดเอาวันตรุษจีนเป็นหลัก ซึ่งเครื่องเซ่นไหว้ก็ประกอบไปด้วย หมู ไก่ และกระดาษสาทำเป็นธง การเซ่นไหว้อาปาห่ม จะเริ่มกันตั้งแต่ตอนเช้ามืด คือจะมีผู้อาวุโสของหมู่บ้านขึ้นไปคอยฟังเสียงนกที่ร้องเป็นตัวแรกในบริเวณป่าที่ตั้งอาปาห่มแล้วจะทำนายถึงโชคชะตาของหมู่บ้านประจำปีนั้น ๆ ตอนสายก็จะทำพิธีเซ่นไหว้อาปาห่มโดยการนำของปูจาร์ยหรือหมอมือ และหมอผีประจำหมู่บ้าน หลังจากการเซ่นไหว้อาปาห่มแล้ว ปูจาร์ยก็จะเชิญอาปาห่มลงมาที่บ้านของปูจาร์ย ในขั้นตอนของการเซ่นไหว้อาปาห่มนั้นผู้ที่ร่วมพิธีได้นั้นจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้นที่จะเข้าไปบริเวณอาปาห่มได้

ผู้หญิงจะห้ามขึ้นไปบริเวณนี้โดยเด็ดขาด ชาวลิซอมีความเชื่อว่าหากผู้หญิงขึ้นไปทำให้อาปาห่มุ โกรธลงโทษทำให้ป่วยไข้ไม่สบายได้

บริเวณสถานที่ตั้งศาลอาปาห่มุของชาวลิซอจะเป็นป่าไม้ที่สมบูรณ์ จะอยู่เหนือ หมู่บ้านหรือสูงกว่าหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้านประมาณ 100-200 เมตร ชาวลิซอมีความเชื่อว่าป่า บริเวณนี้อาปาห่มุเป็นเจ้าของเป็นผู้ดูแล จึงไม่มีชาวลิซอไปตัดไม้บริเวณนี้ เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าเข้าไปตัดไม้บริเวณนี้จะทำให้อาปาห่มุโกรธและลงโทษได้ ทำให้เกิดเจ็บป่วยไม่สบายหรือจนถึง เสียชีวิต พ่อเผ่า กอไก่ ป่า อายุ 68 ปี ได้เล่าว่า เมื่อก่อนได้เคยมีคนเข้าไปตัดไม้ในบริเวณป่าที่ตั้ง อาปาห่มุแล้วได้หายไปจากหมู่บ้าน โดยไม่มีใครพบเห็นจนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งชาวลิซอบ้านขุนแจ เชื่อว่าผีอาปาห่มุได้เอาไป และเคยมีคนเข้าไปตัดไม้ในป่าที่เป็นที่ตั้งของอาปาห่มุนี้เมื่อกลับมาถึง บ้านก็เกิดอาการเจ็บป่วยเกิดขึ้น จนต้องไปขอโทษด้วยการเซ่นไหว้ ซึ่งมีบางรายก็หายเป็นปกติ บางรายก็ไม่หายจนเสียชีวิต จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาและจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงของ ชาวลิซอบ้านขุนแจ ทำให้เกิดความเชื่อและเกิดความเกรงกลัวต่ออำนาจของอาปาห่มุ จึงทำให้ ชาวลิซอไม่กล้าเข้าไปตัดไม้บริเวณที่ตั้งของศาลอาปาห่มุหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน จึงทำให้ป่าไม้ บริเวณนี้เกิดความสมบูรณ์ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ ซึ่งมีอายุเท่ากับหรือมากกว่าอายุของหมู่บ้าน ขุนแจ คือมากกว่า 60 ปี จึงถือว่าเป็นป่าไม้ประจำหมู่บ้าน

จากการเข้าศึกษาในสภาพพื้นที่ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะสภาพพื้นที่และการตั้ง หมู่บ้านของชาวลิซอแล้วจะเห็นว่า การเลือกสถานที่ตั้งศาลอาปาห่มุหรือผีหลวงประจำหมู่บ้านแล้ว ถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน เพราะชาวลิซอจะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ไว้เพื่อใช้บริโภค ดังนั้นการเลือกที่ตั้งของศาลอาปาห่มุให้เป็นป่าที่อยู่เหนือหมู่บ้านนอกจากความ เชื่อเพื่อให้คอยคุ้มครองหมู่บ้านแล้ว ยังเพื่อให้เป็นป่าที่สมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับใช้บริโภค ในหมู่บ้านด้วย โดยใช้ความเชื่อมาปกป้องรักษาป่านี้ไว้

นอกจากอาปาห่มุหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน ที่ชาวลิซอนับถือแล้วยังมีผีอื่น ๆ ที่ชาว ลิซอมีความเชื่อและนับถือต้องทำการเซ่นไหว้เป็นประจำ พ่อเผ่าอาหลวงสองเมีย แสนห่มุ อายุ 70 ปี หมอผีประจำหมู่บ้านขุนแจได้เล่าว่า ผีที่ชาวลิซอนับถือจะมีผีคอยชาวลิซอเรียกว่า “อิตามะ” ซึ่งมีความเชื่อว่า ผีคอย เป็นผีหนึ่งที่จะคอยคุ้มครองคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขไม่เจ็บป่วยไข้ จะต้องมีการเซ่นไหว้ทุกปี ๆ ละครั้งหรือมีมากกว่าในกรณีที่มีคนเจ็บไข้แล้วคิดว่าเกิดจากผีคอยจะ ต้องไปเซ่นไหว้เป็นครั้ง ๆ ไป เครื่องเซ่นไหว้ผีคอยจะประกอบไปด้วย กระดาศสาตต์เป็นริ้ว หรือ บางครั้งก็เลี้ยงด้วยไก่

ผีน้า ชาวลิซอมีความเชื่อว่า ชาวลิซอได้อาศัยน้ำดื่ม อาบน้ำ ชักผ้า อยู่เป็นประจำ ซึ่ง บางครั้งทำให้น้ำสกปรกจึงเป็นการขอสุมา (ขอขมา) ค่อน้ำโดยการเซ่นไหว้ผีน้าปีละ 1 ครั้ง เครื่อง

เช่น ไหว้หรือเลี้ยงผีน้ำประกอบด้วย ผ้ายี่แดง, สีดำ, ไก่ 1 คู่ หรืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ การเช่นไหว้หรือเลี้ยงผีน้ำจะแยกกันทำแต่ละครอบครัว ลีซอเชื่อว่า หากเลี้ยงผีน้ำแล้วจะทำให้ทำมาหากินดี อยู่เย็นเป็นสุข

ในความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอ มีความเชื่อว่าโลกนี้เต็มไปด้วยผีทั้งในป่าและในบ้าน มีทั้งผีดีและผีร้ายซึ่งเชื่อว่าผีดีจะคอยคุ้มครองให้ชาวลีซออยู่เย็นเป็นสุข ส่วนผีร้ายนั้นจะโกรธง่าย หากใครไปทำให้ผีโกรธ ผีจะลงโทษคน สัตว์เลี้ยงในหมู่บ้าน และพืชผลที่ปลูกในไร่สวนด้วย หากใครทำให้ผีโกรธจึงต้องมีการ เช่น ไหว้เลี้ยงผีเพื่อเป็นการขอขมาลาโทษ ดังนั้นในส่วนของพื้นที่หรือสถานที่ที่ถูกกำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่ของผีต่างๆ เช่น ป่าที่เป็นที่ตั้งของอาป่าห่มุ ป่าที่เป็นต้นน้ำ ชาวลีซอจะไม่ไปตัดต้นไม้บริเวณพื้นที่ป่านั้นโดยเด็ดขาด เพราะมีความเกรงกลัวต่ออำนาจของผีที่คอยดูแลและอาศัยอยู่ในป่า นั้น ๆ หากมีการละเมิดโดยการเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จะส่งผลต่อตัวเองและครอบครัว เช่นทำให้เกิดการเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตแก่ตนเองหรือคนในครอบครัว และยังส่งผลร้ายต่อหมู่บ้านด้วยคือ จะทำให้หมู่บ้านนั้นเดือดร้อนมีภัยต่าง ๆ เข้ามาทำอันตราย เกิดการเจ็บป่วยของคนในหมู่บ้าน เกิดฝนแล้ง มีโจรผู้ร้ายในหมู่บ้านตลอดจนพืชผลที่ปลูกไว้เกิดความเสียหาย เป็นต้น จากเหตุผลความเชื่อของชาวลีซอทำให้ในแต่ละหมู่บ้านของชาวลีซอจะมีป่าไม้ภายในหมู่บ้านเกิดขึ้นอย่างน้อยหมู่บ้านละหนึ่งแห่ง ซึ่งเป็นป่าที่เกิดจากความเชื่อตามประเพณีหรือที่เรียกว่าป่าศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดกันมา สภาพป่าศักดิ์สิทธิ์ของบ้านขุนแจ เป็นป่าที่สมบูรณ์แห่งหนึ่ง มีต้นไม้ขนาดใหญ่ มีสัตว์ และนกชนิดต่างๆ อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ถึงแม้จะเป็นป่าไม้ที่อยู่ใกล้บ้านหรือติดกับหมู่บ้านแต่ก็ยังคงความสมบูรณ์ไว้ ด้วยเหตุผลความเชื่อที่สืบทอดกันมาตามประเพณีของชาวลีซอจนถึงปัจจุบัน

ในความเชื่อของชาวลีซอดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาผ่านระยะเวลาหลายชั่วอายุคนจนถึงปัจจุบันประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ บางส่วนยังมีการคงรูปแบบเดิมไว้ บางส่วนได้มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขเพื่อให้เหมาะสมกับกาลเวลา และการดำรงชีวิตซึ่งการเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อต่อประเพณีของชาวลีซอพอแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงระยะเวลาคือ

- การเปลี่ยนแปลงระยะต้น เกิดในช่วงระยะที่มีการนับถือศาสนาของชาวเขาเผ่าลีซอ ในอดีตชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจนับถือผีเป็นใหญ่ ต่อมาหลังจากมีการติดต่อสังคมกับคนภายนอกชุมชน ทำให้มีการนำศาสนาต่าง ๆ มาเผยแพร่ในชุมชนของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ศาสนาที่ชาวบ้านขุนแจส่วนใหญ่ นับถือคือ ศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ นิกายคาทอลิก ศาสนาที่มีผลต่อความเชื่อและนับถือผีของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจคือ ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก ที่ทำให้คนที่นับถือศาสนาแล้วความเชื่อและนับถือผีตามประเพณีเดิมของชาวลีซอคือ พิธีกรรมการ เช่น ไหว้และเลี้ยงผีต่าง ๆ ของกลุ่มคนที่นับถือศาสนาคริสต์จะไม่มี เช่น การเช่นไหว้ผ้อาป่าห่มุ

ผิวย หรือผิวน้ำ ด้วยตามหลักข้อห้ามทางศาสนา แต่คนเหล่านี้ก็ไม่ได้ขัดขวางหรือต่อต้านประเพณี และความเชื่อนี้แต่อย่างใด และก็ยังให้ความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าไม้ที่เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ตาม ข้อห้ามความประเพณีของชาวลีซอไว้ ในกรณีของชาวลีซอบ้านขุนแจที่นับถือศาสนาพุทธโดยทั่วไป กิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อการนับถือผีก็ยังคงเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง ยังมีการเซ่นไหว้เลี้ยงผิอาปาห่มุ ผิยอย และผิวน้ำตามแบบประเพณีเดิม จะมีการเปลี่ยนแปลงเพียง การนับถือศาสนาพุทธเพิ่มเข้าไปในตัวและครอบครัว มีการไหว้พระสงฆ์ การบูชากราบไหว้พระ พุทธรูปและบางบ้านได้มีการตั้งหิ้งบูชาพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นนอกจากหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษของบ้าน

- การเปลี่ยนแปลงในระยะปัจจุบัน เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความเจริญ การ พัฒนาหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ เช่น การมีเส้นทางคมนาคมสะดวกมากขึ้น การได้รับ ข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ ได้แก่วิดีโอซึ่งมีทุกหลังคาเรือนและโทรทัศน์ การได้รับการศึกษาของ คนในหมู่บ้านทั้งจากในพื้นที่คือโรงเรียนบ้านขุนแจ และจากโรงเรียนภายนอกหมู่บ้าน ตลอดจน การติดต่อสื่อสารไปมาหาสู่กันระหว่างคนในหมู่บ้านกับคนในอำเภอพร้าวหรือในตัวเมือง เชียงใหม่ ทำให้มีการรับรู้และการเรียนรู้จากภายนอกส่งผลต่อความเชื่อแบบดั้งเดิม ในกรณีนี้ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ พ่อเผ่าอาหลวงสองเมีย แสนห่มุ หมอผีและนายมานพ เล่าอย่าง คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้เกิดขึ้นในกลุ่มหนุ่มสาวลีซอ หรือกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เห็นชัดเจนคือการให้ความสำคัญในเรื่องของพิธีกรรมตามความเชื่อและการมี ส่วนร่วมในการทำพิธีลดลง โดยจะปล่อยให้ผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้นำหรือผู้ทำ พิธีกรรมแต่การนับถือผีตามความเชื่อของชาวลีซอยังคงมีอยู่ ซึ่งจะได้รับการถ่ายทอดและบอกเล่า จากพ่อแม่และคนในครอบครัวตลอดเวลา

การที่ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ได้ดำรงไว้ซึ่งประเพณีความเชื่อที่เป็นลักษณะเฉพาะ ประจำเผ่าไว้ได้ ก็ต้องมีการถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังสืบทอดกันมา แต่เนื่องจากเผ่าลีซอเป็นเผ่าที่ไม่มี ตัวหนังสือเป็นอักษรของตัวเอง จากคำบอกเล่าที่สืบทอดกันมาว่าตอนที่มีคนเกิดขึ้นบนโลกใหม่ ๆ นั้น เทวดาได้ให้ภาษาและตัวอักษรแก่คนทุกเผ่า เผ่าลีซอก็ได้รับตัวอักษรมาเหมือนกัน โดยชาว ลีซอ เมื่อได้รับตัวอักษรจากเทวดามาแล้วก็จดใส่ข่าวปุก (ข่าวที่ดำจนเหนียวเป็นก้อนแล้วคลุกด้วย งาม) ส่วนเผ่าอื่น ๆ เขาจดใส่กระดาษ ใบไม้ ในระหว่างเดินทางเกิดรู้สึกหิวข่าวจึงได้หยิบข่าวปุก นั้นออกมากินทำให้ตัวหนังสือที่จดมานั้นถูกกินเข้าไปด้วย จึงทำให้ชาวลีซอไม่มีตัวหนังสือเป็น ของตนเองตั้งแต่นั้นมา ดังนั้นการถ่ายทอดประเพณีความเชื่อต่าง ๆ จะเป็นในรูปแบบของการ บอกเล่า และเรียนรู้สืบทอดกันมาโดยผ่านทางผู้นำการทำพิธีในหมู่บ้าน ได้แก่ หมอผีประจำ หมู่บ้านและหมอเมืองหรือปุ๋จาร์ย ที่มีหน้าที่ในการเซ่นไหว้บูชาอาปาห่มุ การถ่ายทอดสืบต่อ ประเพณีความเชื่อด้านบุคคลสำคัญในหมู่บ้าน ได้แก่

- การสืบทอดหอมผีประจำหมู่บ้าน หอมผีประจำหมู่บ้านจะมีหน้าที่ในการจัดทำประกอบพิธีกรรมในการเช่นไหว้ เลี้ยงผีต่าง ๆ ในหมู่บ้านการรักษาคนเจ็บป่วยในหมู่บ้านด้วยวิธีการเข้าทรงและเลี้ยงผี บ้านขุนแจปัจจุบันมีหอมผีทำหน้าที่อยู่ 4 คน คือ พ่อเฒ่าเล่าลู่ แซ่ห้วย , พ่อเฒ่าอาหลวง สองเมีย แสนห่มุ, นายเงาะ แสนยี่ และนายอนันต์ ตาหมี ได้เล่าถึงการสืบทอดการเป็นหอมผีของชาวลิซอว่า คนที่จะเป็นหอมผีนั้นต้องเป็นคนดี อยู่ในศีลธรรมและ มีความเชื่อว่าคนที่จะเป็นหอมผีนั้นจะมีลักษณะพิเศษ คือ เนื้อจะหอม กระดูกหอม ผิชอบ การเป็นหอมผีนั้นจะถูกเลือกด้วยอาปาห่มุ หรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน คือ คนที่จะเป็นหอมผีนั้นตอนแรกจะมีลักษณะอาการเหมือนคนไม่สบายจะรู้สึกตัว หอมผีในหมู่บ้านก็จะไปเข้าทรง และเสี่ยงทายด้วยการถามอาปาห่มุว่าจะทำอะไรให้คนที่ไม่สบายนี้หาย ถ้าเป็นคนดีอาปาห่มุก็จะบอกผ่านทางร่างทรงว่าจะเอาเป็นหอมผี แล้วก็จะนำคนนั้นไปเช่นไหว้และเลี้ยงอาปาห่มุเพื่อขอรับจากอาปาห่มุว่าจะเป็นหอมผี คนนั้นก็หายจากการที่ไม่รู้สึกตัว ไม่สบาย แต่ถ้าอาปาห่มุบอกว่าไม่เอาเป็นหอมผีก็ให้เช่นไหว้และเลี้ยงอาปาห่มุอย่างเดียว อาการเจ็บป่วยก็จะหาย เมื่อคนที่ได้รับเลือกจากอาปาห่มุให้เป็นหอมผีแล้ว ก็จะต้องฝึกหัดทำพิธีกรรมจากหอมผีคนเก่าในหมู่บ้านและจะต้องปฏิบัติตัวให้เป็นคนดีอยู่ในศีล ชาวลิซอเชื่อว่าคนที่เป็นหอมผีในชาติก่อนมีบาป ผีจึงส่งลงมาให้ แก่บาปที่ติดตัวอยู่ ข้อห้ามของหอมผีที่ต้องปฏิบัติมีอยู่มาก เช่น เรื่องของอาหาร ได้ห้ามไม่ให้กินหัวหอม หัวกระเทียม เนื้อสัตว์ที่ห้ามกิน ได้แก่ เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อลิง เนื้อหมี เป็นต้น ความเชื่อมั่นและศรัทธาของหอมผีจะมีมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติตัวของหอมผีเองถ้าหากหอมผีคนใดปฏิบัติตัวดี เกรงครัด ในการกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ ก็จะส่งผลให้หอมผีนั้นมีความขลัง ประกอบพิธีและรักษาคนเจ็บป่วยไว้ก็จะหาย และชาวบ้านก็จะนิยมศรัทธาขอความช่วยเหลืออยู่ประจำ

- การสืบทอดหอมเมืองหรือปุจารย์ ชาวลิซอเรียกว่า”เหมอมอผ่า” ซึ่งในหมู่บ้านลิซอจะมีอยู่ 1 คน ทำหน้าที่คอยดูแลรักษาศาลผีหลวงประจำหมู่บ้านหรืออาปาห่มุ และเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอาปาห่มุ ปัจจุบันผู้ที่ทำหน้าที่เป็นปุจารย์ประจำบ้านลิซอ บ้านขุนแจ คือ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ ซึ่งเป็นปุจารย์มาได้ประมาณ 20 ปี ได้เล่าถึงวิธีการเลือกคนที่จะมาทำหน้าที่ปุจารย์ หรือที่ชาวลิซอเรียกว่า”เหมอมอผ่า” จะเลือกก็ต่อเมื่อปุจารย์คนเดิมลาออก ไม่ประสงค์จะทำหน้าที่ต่อ หรือปุจารย์คนเดิมเสียชีวิต เมื่อมีความจำเป็นต้องเลือกคนทำหน้าที่ปุจารย์ใหม่นั้นโดยปกติ หอมผีประจำหมู่บ้านจะพูดคุยกัน และตกลงกันที่จะเลือกคนใดคนหนึ่งหมู่บ้านมาทำหน้าที่ปุจารย์นั้นจะต้องเป็นคนดี อยู่ในศีลในธรรมเป็นที่ยอมรับของคนในหมู่บ้าน โดยปกติจะดูจากครอบครัวที่เคยเป็นคนที่ทำหน้าที่ปุจารย์มาก่อน เมื่อได้ตัวคนที่เลือกเป็นปุจารย์แล้วหอมผีก็จะนำไปทำพิธีที่ศาลอาปาห่มุ ให้อาปาห่มุเป็นผู้เลือกกว่าคนที่นำมานี้จะให้ เป็นปุจารย์คนต่อไปได้หรือไม่ กระทำโดยการเสี่ยงทายให้โยนไม้คว่ำ- หาย โดยกำหนดว่าโยนตก

ลงมาที่พื้นนั้นจะต้องออกลักษณะหงายทั้ง 2 อัน จำนวน 3 ครั้งติดกัน ก็จะได้เป็นปูจรรย์โดยความต้องการของอาปาหุมุ แต่ถ้าหากโยนไม้เสี่ยงทายแล้วออกมาไม่เป็นลักษณะหงายทั้ง 2 อัน จำนวน 3 ครั้งติดกันก็จะนำมาทำการเสี่ยงทายในวันหลัง หรือหมอผีก็จะทำการเปลี่ยนตัวคนที่คิดว่าเหมาะสมกว่ามาเสี่ยงทายใหม่ในวันต่อ การเลือกปูจรรย์หรือการเปลี่ยนตัวปูจรรย์ใหม่นี้จะทำกันหลังจากวันตรุษจีนหรือวันปีใหม่ (วันกินวอ) แล้ว 1 เดือนกับ 7 วัน ซึ่งเป็นวันตรงกับวันปีใหม่น้อยของชาวลิซอ แต่โดยทั่วไปคนที่ได้รับเลือกให้เป็นปูจรรย์แล้วจะไม่ค่อยขอเปลี่ยนเพราะมีความเชื่อว่า อาปาหุมุจะคอยดูแล คอยคุ้มครอง ช่วยสนับสนุนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีมีสุขทำมาหากินเจริญรุ่งเรือง ปลูกพืชก็จะได้ผลดี ดังนั้นการเปลี่ยนปูจรรย์ส่วนใหญ่จะกระทำเมื่อปูจรรย์คนเก่านั้นเสียชีวิตแล้วจึงจะมีการเลือกใหม่

จากการถ่ายทอดการเป็นผู้นำทางประเพณีและความเชื่อ ทั้งวิธีการได้มาซึ่งหมอผีที่มีหน้าที่ในการกระทำพิธีทางด้านการรักษาคนเจ็บป่วย โดยวิธีการเช่นไหว้ผีและ ปูจรรย์หรือ “หมอมอผี” ซึ่งเป็นผู้นำในการทำพิธีเช่นไหว้อาปาหุมุร่วมกับหมอผีและมีหน้าที่ในการคอยดูแลศาลอาปาหุมุประจำหมู่บ้านด้วยนั้น ถ่ายทอดความรู้ทางประเพณี ความเชื่อ และวิธีปฏิบัติ จะเป็นในลักษณะการถ่ายทอดระหว่างตัวบุคคล ในส่วนของหมอผีการได้มาของหมอผีคนใหม่ได้มาจากความต้องการให้เป็นของอาปาหุมุเพื่อช่วยรักษาคนในหมู่บ้าน ดังนั้นหมอผีคนใหม่จึงต้องไปเรียนรู้การปฏิบัติตน การกระทำพิธีกรรมต่าง ๆ จากหมอผีคนเก่าที่เป็นอยู่ก่อนแล้วด้วยการ ฝากดูศึกษาร่วมกิจกรรมกับหมอผีคนเก่าไปเรื่อย ๆ จนมีความชำนาญและหากประเพณีปฏิบัติตนดีก็จะเป็นที่นำเชื่อถือของคนในหมู่บ้าน ในส่วนของปูจรรย์หรือหมอเมืองนั้นคนที่ถูกคัดเลือกไปให้อาปาหุมุเลือกอีกครั้งหนึ่งนั้น ส่วนใหญ่จะสืบทอดกันมาจากครอบครัวเดียวกันเช่นพ่อเป็นปูจรรย์รุ่นต่อไปลูกก็จะสืบทอดต่อ ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่จึงเป็นในลักษณะครอบครัวจากพ่อสู่ลูกหรือจากคนในสายตระกูลแซ่เดียวกัน

การถ่ายทอดแนวปฏิบัติข้อห้ามตามประเพณีและความเชื่อของชาวเขาเผ่าลิซอจะผ่านทางหมอผีและปูจรรย์ ด้วยวิถีชีวิตของชาวเขาเผ่าลิซอดั้งเดิมอาศัยอยู่บนคอกสูงห่างไกลความเจริญทำให้การดำรงชีวิตส่วนใหญ่จึงต้องพึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นจึงมีการกำหนดข้อห้ามทางประเพณีให้มีความเคารพต่อธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ชาวลิซอเชื่อว่ามีผีเป็นผู้คอยดูแลอยู่ถ้ามีการทำลายธรรมชาติที่เป็นที่อยู่ของผี ก็จะทำให้ผีโกรธทำร้ายชาวลิซอได้ จึงต้องมีการเช่นไหว้เพื่อให้ผีคอยคุ้มครองและไม่ปฏิบัติล่วงเกินข้อห้ามที่คิดว่าผีนั้นไม่ชอบด้วยเป็นประเพณีความเชื่อที่สืบทอดกันมา

4.2.2 กฎระเบียบของชุมชน

โดยธรรมชาติแล้วชาวลิซอเป็นผู้มีนิสัยรักความสงบ มีความรักสามัคคีกันในกลุ่มญาติพี่น้องและยึดมั่นในจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด ที่สำคัญคือ มีความคุ้นเคยกันดีในหมู่

เครือข่ายในกลุ่มแช่สกุลเดียวกัน มีการให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโส เนื่องจากเป็นเผ่าที่มีการนับถือผี จึงให้ความสำคัญและให้การยอมรับในบทบาทของหมอผี ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำในด้านความเชื่อและมีผู้นำอีกคนคือหมอเมืองหรือปุจจารย์ซึ่งเป็นผู้นำในด้านการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชน เป็นที่ยอมรับและเชื่อถือของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ นอกจากป่าที่เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่ตั้งของศาลผีหลวงประจำหมู่บ้านหรืออาปาหู่ที่มีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านด้วยการอาศัยความเชื่อทางประเพณีว่า เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์เป็นที่อยู่ของอาปาหู่ ห้ามคนเข้าไปตัดโดยเด็ดขาดเป็นความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอที่สืบทอดกันมาหลายช่วงอายุคนแล้ว ปัจจุบันที่บ้านขุนแจ ยังมีป่าอนุรักษ์ที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์ไม่เข้าไปตัดไม้ ซึ่งเป็นป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้านมีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ เป็นป่าธรรมชาติที่ชาวบ้านขุนแจได้อนุรักษ์ไว้ เพราะส่วนหนึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของหมู่บ้านที่ได้ใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ป่าผืนนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากความเชื่อตามประเพณีในเรื่องของป่าศักดิ์สิทธิ์ แต่เกิดจากการร่วมมือกันป้องกันไม่ให้มีการทำลายป่าไม้ ด้วยการออกกฎระเบียบของหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดูแลรักษาป่าผืนนี้ไว้

ในป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านนี้ พืชพรรณไม้จะประกอบไปด้วย ไม้จำพวกไม้ตระกูลก่อ ทั้งก่อเคียบ ก่อแป้น ไม้ทะโล้ ไม้กำลังเสือโคร่ง ไม้ตระกูลอบเชย มีลักษณะโดยทั่วไปเป็นป่าไม้ประเภทป่าดิบเขามิพื้นที่ประมาณ 1,500 ไร่ ซึ่งชาวบ้านได้ขออนุญาตจากหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวขอกันไว้เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านขุนแจ ซึ่งมีอาณาเขต คือ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับหมู่บ้านสามกุกลา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับหมู่บ้านขุนแจ
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านขุนแจ บ้านสามลี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับหน่วยป่าไม้พร้าว และบ้านแม่ปูนหลวง

ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 1,500 ไร่ นี้ ส่วนหนึ่งเป็นป่าดั้งเดิมและอีกส่วนหนึ่งเป็นป่าปลูกเพิ่มเติมโดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวเป็นผู้ดำเนินการตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมา ต้นไม้ที่นำมาปลูกในช่วงนั้นจะเป็นจำพวกสนสามใบ ซึ่งโดยปกติแล้วพื้นที่ป่าบริเวณนี้มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,350 เมตร ไม้ดั้งเดิมจะไม่มีพวกไม้สนสามใบอยู่ ส่วนไม้สนสามใบที่หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวปลูกนั้นเหตุผลเป็นเพราะเป็นไม้โตเร็ว ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวป่าไผ่บนที่สูงโดยทั่วไปถูกทำลายลงไปมาก ดังนั้นต้นไม้ที่จะนำไปปลูกในพื้นที่ ที่มีการเจริญเติบโตได้เร็ว และทนต่อสภาพภูมิอากาศบนที่สูงได้ คือไม้จำพวกสนสามใบเป็นไม้เบิกนำประเภทหนึ่ง จึงถูกกำหนดให้เป็นต้นไม้ที่ใช้ปลูกทดแทนป่าที่ถูกทำลาย ปัจจุบันไม้สนได้กลมกลืนเข้าไปกับไม้ดั้งเดิมในพื้นที่แล้ว จากการเข้าสังเกตในพื้นที่ที่เป็นป่าสนที่ปลูกอยู่ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 จึงถึงปัจจุบันไม้สนสามใบ

บางส่วนได้แก่และตายลง ในขณะเดียวกัน ได้มีต้นไม้ที่งอกและเจริญเติบโตแข่งกับต้นสนสามใบ บางส่วนได้ปกคลุมทำให้ต้นสนสามใบได้รับแสงแดดไม่เต็มที่เป็นโรคตายบ้าง และได้มีต้นไม้พื้นล่างเริ่มเจริญเติบโตทดแทนที่ต้นสนที่ตายลงแสดงว่าได้เกิดป่าไม้รุ่นที่สอง ขึ้นในแปลงปลูกป่าที่ชาวบ้านไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือตัดทำลาย ในระยะเวลาประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดป่ารุ่นสองขึ้นทดแทนพื้นที่ปลูกป่าหลายแห่ง ในพื้นที่ของหมู่บ้านขุนแจ และพื้นที่โดยรอบนั้นส่วนหนึ่งเกิดจากการไม่เข้าไปตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูก โดยเกิดจากความร่วมมืออนุรักษ์พื้นที่ป่าผืนนี้ไว้ เพราะเป็นแหล่งต้นน้ำที่ใช้เพื่อการบริโภคในหมู่บ้านและเพื่อการเกษตร การอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ของหมู่บ้านขุนแจ มีเหตุแรงจูงใจอยู่ 2 ประการคือ

1) เกิดจากการขาดแคลนน้ำเพื่อการบริโภคและเพื่อการเกษตร ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่บริเวณนี้ได้ถูกแผ้วถาง เพื่อทำการเกษตรแบบไร่เลื่อนลอยเพื่อปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และฝิ่น โดยเฉพาะฝิ่นมีการปลูกกันมากในบริเวณแถบนี้ ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งของการอพยพมาตั้งหมู่บ้านของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจก็คือ บริเวณนี้มีความเหมาะสมในการปลูกฝิ่น ทำให้ป่าไม้ได้ถูกทำลายไปมาก โดยเฉพาะบริเวณป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำของหมู่บ้าน หลังจากได้มีการเลิกการปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอยแล้ว ชาวบ้านได้หันมาทำการปลูกพืชทดแทนที่ได้รับการส่งเสริมจากมูลนิธิโครงการหลวงและหน่วยงานราชการ ซึ่งได้แก่ พืชผักเมืองหนาว ไม้ผลเมืองหนาว เนื่องจากพื้นที่มีอากาศเย็นตลอดปีทำให้สามารถทำการเพาะปลูกพืชผักได้ตลอดปี จึงต้องการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในฤดูแล้ง ซึ่งคิดกับการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมคือการปลูกฝิ่นและข้าวไร่ที่อาศัยเพียงน้ำฝนในช่วงฤดูฝนเท่านั้น เมื่อต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรมากขึ้นแต่แหล่งน้ำมีเท่าเดิมและปริมาณน้ำในแต่ละปีลดลง เนื่องจากพื้นที่ป่าไม้บริเวณต้นน้ำไม่ได้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะลำน้ำที่สำคัญของหมู่บ้านคือลำห้วยขุนแจ ที่ใช้เป็นน้ำเพื่อการเกษตรได้มีปริมาณลดลง โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2539 - 2541 เป็นช่วงเวลาที่ปริมาณน้ำฝนและระยะเวลาที่ฝนตกน้อย ทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง โดยเฉพาะที่ลำห้วยขุนแจ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำใช้ทำการประปาของหมู่บ้านและแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรตลอดจนลำห้วยต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ได้แก่ ลำห้วยแม่แวนน้อย ลำห้วยแม่แวนหลวง ที่เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและน้ำใช้ของหมู่บ้านใกล้เคียง ปริมาณน้ำก็ลดลงและไม่พอใช้ในช่วงฤดูแล้งเช่นกัน

2) เกิดจากแรงกดดันของทางราชการและชาวบ้านพื้นราบ จากการที่ทางราชการได้นำนโยบายการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่ามาใช้อย่างเข้มงวดมากขึ้น ทั้งโดยการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติศรีล้านนา ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2532 มีเนื้อที่ 878,750 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่อำเภอแม่แตง อำเภอพร้าว อำเภอเชียงดาว และได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่จัดด้วย และถูกจัดอยู่ในชั้นลุ่มน้ำ 1A และ 1B เป็นพื้นที่ที่ควรสงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธาร ได้ถูกนำมา

บังคับใช้กับชาวบ้านขุนแจ ด้วยโดยการห้ามมิให้มีการแผ้วถางป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่ม ห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำต่าง ๆ ซึ่งหากมีการฝ่าฝืนก็จะดำเนินการจับกุมดำเนินคดีตามกฎหมายและได้รับแรงกดดันจากหน่วยงานราชการอื่น ๆ ที่เข้ามาพัฒนาหรือส่งเสริมอาชีพจะมีนโยบายป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าและส่งเสริมให้มีการปลูกป่าเพิ่มเติมด้วย ในส่วนของแรงกดดันจากชาวบ้านพื้นราบในเขตอำเภอพร้าว นั้น ที่เกิดให้เป็นแรงกดดันจนถึงขั้นเกิดความขัดแย้งระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนพื้นราบนั้นยังไม่ปรากฏ แต่เนื่องจากเพื่อเป็นการป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นภายหลัง ได้

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ ได้กล่าวว่า ทุกครั้งที่มีการประชุมชาวบ้านของบ้านขุนแจ ก็จะนำเรื่องนี้พูดในที่ประชุมชาวบ้านให้เข้าใจและรับรู้ถึงปัญหาเสมอ โดยการนำตัวอย่างข้อขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรป่าไม้และน้ำที่เกิดขึ้นระหว่างชาวเขากับชาวพื้นราบ เช่น ในกรณีที่เกิดขึ้นที่บ้านหลวง อำเภอจอมทอง ปัจจุบันแรงกดดันจากชาวบ้านพื้นราบจะอยู่ในระดับการเฝ้ามองดูการกระทำของชาวเขานบนที่สูงอยู่ หากวันใดมีเหตุที่ทำให้เกิดผลกระทบเพียงเล็กน้อยก็จะเป็นมูลเหตุที่จะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในภายหลังได้ จึงได้มีการดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้แหล่งต้นน้ำไว้เพื่อให้ชาวบ้านพื้นราบได้รับรู้และเกิดความเชื่อมั่นว่า ชาวเขานบนที่สูงจะดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้ต้นน้ำไว้เพื่อประโยชน์ซึ่งกันและกัน นอกจากการได้รับแรงกดดันจากชาวบ้านพื้นราบแล้วในขณะที่มีการประชุมกันนั้น ผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล พ่อหลวง และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) และคณะกรรมการหมู่บ้านจะได้รับคำถามจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำชุมชนของชาวพื้นราบในเขตอำเภอพร้าวเสมอ ถึงเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขานบนที่สูง จึงเป็นแรงกดดันส่วนหนึ่งที่ทำให้ต้องการดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้ของบ้านขุนแจให้ได้เพื่อจะได้เป็นคำตอบสำหรับนำไปตอบคำถามจากผู้นำชุมชนต่าง ๆ

จากเหตุจูงใจที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจดังกล่าว พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ และคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ร่วมปรึกษาหารือถึงวิธีการดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านและประชุมชาวบ้านขุนแจ เพื่อกำหนดพื้นที่ป่าที่จะดำเนินการอนุรักษ์และนำเรื่องขอใช้พื้นที่ป่าอนุรักษ์ต่อหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว และได้กำหนดกฎระเบียบในการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณต้นน้ำให้ชาวบ้านได้ถือปฏิบัติ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการที่มีหน้าที่คอยตรวจและดูแลป่าอนุรักษ์ โดยในขั้นแรกให้เป็นหน้าที่ของคณะกรรมการหมู่บ้านทุกคน กฎระเบียบที่ใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ มีดังนี้

- 1) ประกาศให้ป่าต้นน้ำห้วยขุนแจ เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านมีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่
- 2) ให้คณะกรรมการหมู่บ้านขุนแจ ดูแลรักษาป่าร่วมกับฝ่ายปกครอง
- 3) ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์โดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนปรับปรับต้นละ 500 บาทและหรือตามขนาดของต้นไม้โดยคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ร้องทุกข์

- 4) ชาวบ้านทุกคนมีหน้าที่ดูแล และพัฒนาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร่วมกัน
- 5) ห้ามล่าสัตว์ หรือทำลายแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
- 6) ผู้ที่มีสวนอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ ต้องมีขอบเขตที่ชัดเจน และต้องยอมรับแผนพื้นที่ฟูของคณะกรรมการหมู่บ้าน
- 7) ห้ามจุดไฟเผาป่าในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ ในฤดูแล้งต้องทำแนวกันไฟป่ารอบ ๆ สวน
- 8) ผู้ใดจะเข้าทำประโยชน์ในเขตป่าอนุรักษ์ ต้องแจ้งให้คณะกรรมการหมู่บ้านทราบก่อน
- 9) นอกเหนือจากกฎเกณฑ์ข้างต้น หากมีเรื่องใดๆ ที่คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านดำเนินการเองไม่ได้ให้ยึดหลักข้อกฎหมายตามรัฐธรรมนูญ

การออกกฎระเบียบในเรื่องของการอนุรักษ์ป่าไม้ต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านนี้เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะมีบางคนในหมู่บ้านที่ยังไม่ค่อยยอมรับ เพราะยังไม่เข้าใจ ยังมีความเข้าใจว่า ป่าบริเวณนี้เป็นป่าที่เขาได้เคยเข้าไปอาศัยประโยชน์ เช่น การตัดไม้มาปลูกสร้างบ้าน ทำรั้วบ้าน ทำเล้าหมู เล้าไก่ แล้วมาห้ามไม่ให้ไปตัดไม้ในป่าไปใช้ แต่เนื่องจากเสียงส่วนใหญ่ของชาวบ้านเห็นชอบด้วยกับกฎระเบียบที่กำหนดมานี้ จึงจำเป็นต้องถือปฏิบัติตามเสียงส่วนใหญ่และก็ให้ความร่วมมือด้วยดี พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ และคณะกรรมการหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่า หลังจากมีการออกกฎระเบียบในเรื่องการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้านขุนแจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา ได้มีชาวบ้านเพียงรายเดียวที่เข้าไปตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ คือ นายเล่ายี่ แสนยี่ เนื่องจากได้จ้างชาวเขาเผ่าอีโก้ที่มารับจ้างทำงานให้ทำเล้าหมู คนรับจ้างจึงไปตัดไม้ในป่าอนุรักษ์มาทำเล้าหมูโดยไม่รู้เรื่อง เมื่อคณะกรรมการหมู่บ้านไปตรวจพบและตรวจสอบแล้วว่า ได้มีการตัดไม้ออกมาจากป่าอนุรักษ์จำนวน 2 ต้นจริง จึงได้ทำการปรับนายเล่ายี่ แสนยี่ เป็นจำนวนเงิน 1,000 บาท ซึ่งก็ยินยอมให้มีการปรับโดยดี โดยเงินที่ได้จากการปรับนี้ได้นำไปตั้งเป็นกองทุนหมู่บ้านสำหรับใช้จ่ายในกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้านที่จัดขึ้น พ่อหลวง และคณะกรรมการหมู่บ้านบอกว่า ในความคิดและความรู้สึกของคณะกรรมการหมู่บ้านไม่ได้หวังเงินจากค่าปรับจากการตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ แต่ที่ตั้งกฎระเบียบในการปรับไว้ เพื่อเป็นการป้องกันและปรามเท่านั้น เพราะหากมุ่งหวังเพียงเงินค่าปรับก็จะทำให้ป่าไม้ถูกตัดทำลายไปเรื่อย ๆ ซึ่งเหตุผลนี้ก็ได้ชี้แจงในที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านและประชุมชาวบ้านอยู่เสมอ หลังจากกรณี นายเล่ายี่ แสนยี่ แล้วก็ไม่มีใครเข้าไปตัดต้นไม้ในเขตป่าอนุรักษ์อีกเลย

ในส่วนในพื้นที่สวนของคนที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ หรือติดกับเขตป่าอนุรักษ์นั้น คณะกรรมการหมู่บ้านได้ขอให้เจ้าของสวนทำแนวเขตพื้นที่ให้ชัดเจน และห้ามไม่ให้มีการตัดไม้บุกรุกขยายพื้นที่เข้าไปในป่าอนุรักษ์เด็ดขาด หากฝ่าฝืนก็มีโทษปรับเหมือนกัน ในกรณีนี้ คณะกรรมการหมู่บ้านได้กล่าวว่า เนื่องจากคนในหมู่บ้านขุนแจนั้นรู้จักกันทุกหลังคาเรือนตั้งแต่คน

แก่คนเฒ่า คนหนุ่มสาว ตลอดจนเด็ก ๆ ในหมู่บ้าน ดังนั้นจึงรู้ด้วยว่าชาวบ้านขุนแจคนใดมีพื้นที่สวนพื้นที่ทำกินอยู่ที่ไหนบ้าง มีพื้นที่จำนวนเท่าไร เพราะพบเห็นเป็นประจำจึงทำให้รู้ได้ว่าคนที่มีที่สวนอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์หรือติดแนวเขตป่าอนุรักษ์ มีพื้นที่ทำกินเท่าไร ติดแนวเขตตรงไหน จึงเป็นการยากที่มีการขยายพื้นที่ของตนเองเพิ่มเติมเข้าไปในเขตป่า ซึ่งชาวบ้านทุกคนจะเป็นผู้คอยดูแลและตรวจสอบกันเอง หากมีใครฝ่าฝืนละเมิดกฎระเบียบของหมู่บ้านก็จะนำเรื่องแจ้งต่อคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อเข้าตรวจสอบข้อเท็จจริงอีกครั้ง ในกรณีนี้ก็ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากชาวบ้านที่มีพื้นที่สวนอยู่ในเขตป่าหรือติดกับป่าอนุรักษ์ เช่น กรณีของนาย สถิตย์ ไทยหิรัญยุค ซึ่งมีสวนไม้ผลเมืองหนาวคือ สวนท้อ สวนนี้อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ได้ขออนุญาตทำถนนลำลองสำหรับการขนย้ายผลผลิตออกจากสวน และได้ใช้เป็นแนวเขตพื้นที่สวนของตนเองด้วยซึ่งถนนนี้จะอยู่ในพื้นที่ของสวนไม่รุกล้ำเข้าพื้นที่ป่าอนุรักษ์ หรือกรณีรายอื่นก็ให้ทำแนวกันไฟในพื้นที่สวน เพื่อเป็นการป้องกันไฟที่เกิดจากสวนไหม้ลามเข้าไปในป่าอนุรักษ์ และยังใช้เป็นแนวเขตพื้นที่สวนกับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ด้วย

จากการนำกฎระเบียบของหมู่บ้านมาใช้ ในการอนุรักษ์ป่าไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน ที่เป็นป่าต้นน้ำลำธารนี้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านทุกคนเป็นอย่างดีเพราะการห้ามไม่ให้เข้าไปตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านนั้น เขาก็ไม่ได้รับผลกระทบหรือความเดือดร้อนจากการห้ามของกฎระเบียบของหมู่บ้านนี้ แต่ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์จากการอนุรักษ์ป่าไม้ นางมณีรัตน์ ธรรมรงค์ ได้บอกว่าในระยะ 2-3 ปีที่ผ่านมาที่พวกเราชาวลือซอบ้านขุนแจได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยขุนแจสภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นที่เห็นได้ชัดคือน้ำที่ใช้บริโภคที่ได้จากลำห้วยขุนแจมาทำเป็นระบบประปาภูเขาในหมู่บ้าน 2 ปีที่ผ่านมามีน้ำประปาภูเขาของหมู่บ้านพอใช้ในฤดูแล้ง ซึ่งคิดกับแต่ก่อนที่ไม่มีมีการอนุรักษ์ป่าไม้หรือการห้ามตัดไม้ในเขตป่าในปัจจุบันชาวบ้านขุนแจทุกคนจะรู้และถือปฏิบัติกันว่าจะไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านและยังช่วยกันดูแลปรับปรุง ด้วยการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในวันสำคัญต่าง ๆ เป็นต้น

4.2.3 การใช้กฎหมายของรัฐ

เนื่องจากพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านขุนแจนั้นอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติศรีล้านนา และเขตป่าสงวนป่าแม่จืด มีลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นป่าดิบเขาสูงชันจึงได้ถูกกำหนดไว้ในการบริหารงานพื้นที่ลุ่มน้ำ จากประกาศการแบ่งชั้นคุณภาพลุ่มน้ำโดยคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2536 จึงทำให้พื้นที่หมู่บ้านขุนแจถูกจัดให้เข้าไปในเขตลุ่มน้ำชั้น 1A และ 1B (หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว, อ่างแล้ว) จากที่ตั้งของหมู่บ้านขุนแจนี้ทำให้มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวเขาเผ่าลือซอบ้านขุนแจ ดังนี้

1) พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 มีสาระสำคัญ

หมวด 5 การแผ้วถางป่า ประกอบด้วย

มาตรา 54 ห้ามมิให้ผู้ใดก่อสร้าง แผ้วถาง หรือเผาป่าหรือกระทำความผิดด้วยประการใด ๆ อันเป็นการทำลายป่าหรือเข้ายึดหรือครอบครองป่าเพื่อตนเองหรือผู้อื่น เว้นแต่จะกระทำภายในเขตที่จำแนกไว้เป็นประเภทเกษตรกรรมและรัฐมนตรีได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาหรือโดยได้รับใบอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่การขออนุญาตและการอนุญาตให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 55 ผู้ใดครอบครองป่าที่ได้ถูกแผ้วถางโดยฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติแห่งมาตราก่อนให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าบุคคลนั้นเป็นผู้แผ้วถางป่านั้น

2) พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พุทธศักราช 2504 มีสาระสำคัญในส่วนที่เกี่ยวข้องคือ

หมวด 1 การกำหนดที่ดินให้เป็นอุทยานแห่งชาติ

มาตรา 6 เมื่อรัฐบาลเห็นสมควรกำหนดบริเวณที่ดินแห่งใดที่มีสภาพธรรมชาติเป็นที่น่าสนใจให้คงอยู่ในสถานธรรมชาติเดิม เพื่อสงวนไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาและรื่นรมย์ของประชาชนก็ให้มีอำนาจกระทำได้โดยประกาศพระราชกฤษฎีกา และให้มีแผนที่แสดงแนวเขตแห่งบริเวณที่กำหนดนั้นแนบท้ายพระราชกฤษฎีกาดังกล่าว บริเวณที่กำหนดนี้เรียกว่า “อุทยานแห่งชาติ” ที่ดินที่จะกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาตินั้นต้องเป็นที่ดินที่มีได้อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายของบุคคลใดซึ่งมิใช่ทบวงการเมือง

หมวด 3 การคุ้มครองและดูแลรักษาอุทยานแห่งชาติ

มาตรา 16 ภายในเขตอุทยานแห่งชาติห้ามมิให้บุคคลใด

- (1) ยึดถือหรือครอบครองที่ดินรวมตลอดถึงก่อสร้างแผ้วถางหรือเผาป่า
- (2) เก็บหรือนำออกไป ทำด้วยประการใดๆ ให้เป็นอันตรายหรือทำให้เสื่อมสภาพซึ่งไม้ ยาง ไม้ น้ำมันยาง น้ำมันสน แร่หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ
- (3) นำสัตว์ออกไปหรือทำด้วยประการใด ให้เป็นอันตรายแก่สัตว์
- (4) ทำด้วยประการใด ๆ ให้เป็นอันตรายหรือทำให้เสื่อมสภาพแก่ดิน หิน กรวดหรือทราย
- (5) เปลี่ยนแปลงทางน้ำ หรือทำให้น้ำในลำน้ำ ลำห้วย หนอง บึง ท่วมท้นหรือเหือดแห้ง
- (6) ปิดหรือทำให้กีดขวางแก่ทางน้ำหรือทางบก

- (7) เก็บห่านออกไป ทำด้วยประการใดๆ ให้เป็นอันตรายหรือทำให้เสื่อมสภาพซึ่งกล้วยไม้ น้ำผึ้ง ครั่ง ถ่าน ไม้ เปลือกไม้ หรือมูลค้างคาว
- (8) เก็บห่านออกไป ทำด้วยประการใดๆ ให้เป็นอันตรายแก่ดอกไม้ ใบไม้ หรือผลไม้
- (9) นำยานพาหนะเข้าออกหรือขับขี่ยานพาหนะในทางที่มีได้จัดไว้เพื่อการนั้นวันแต่จะ ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่
- (10) นำอากาศยานขึ้นลงในที่ที่มีได้จัดไว้เพื่อการนั้นวันแต่จะ ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่
- (11) นำหรือปล่อยปลุกสัตว์เข้าไป
- (12) นำสัตว์เลี้ยงหรือสัตว์พาหนะเข้าไปวันแต่จะ ได้ปฏิบัติตามระเบียบที่อธิบดีกำหนด โดยอนุมัติของรัฐมนตรี
- (13) เข้าไปดำเนินกิจกรรมใดๆ เพื่อหาผลประโยชน์วันแต่จะ ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่
- (14) ปิดประกาศโฆษณา หรือขีดเขียนในที่ต่าง ๆ
- (15) นำเครื่องมือสำหรับล่าสัตว์ หรือจับสัตว์หรืออาวุธใด ๆ เข้าไปวันแต่จะ ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่และปฏิบัติตามเงื่อนไขซึ่งพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้อนุญาตนั้นกำหนดไว้
- (16) ยิงปืนทำให้เกิดระเบิดซึ่งวัตถุระเบิดหรือจุดดอกไม้เพลิง
- (17) ส่งเสียงอื้อฉาว หรือกระทำการอื่นอันเป็นการรบกวนหรือเป็นที่เดือดร้อนรำคาญแก่คนหรือสัตว์
- (18) ทิ้งขยะมูลฝอยหรือสิ่งต่าง ๆ ในที่ที่มีได้จัดไว้เพื่อการนั้น
- (19) ทิ้งสิ่งที่เป็นเชื้อเพลิงซึ่งอาจทำให้เกิดเพลิง

ในพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 นี้แสดงให้เห็นว่าการที่จะกำหนดที่ดินแห่งใดให้เป็นอุทยานแห่งชาติที่ดินนั้นต้องมีสภาพธรรมชาติที่น่าสนใจ ไม่จำเป็นต้องเป็นพื้นที่ป่าทั้งนี้เพื่อให้คงสภาพเดิมเพื่อสงวนไว้ให้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาและความรื่นรมย์ของประชาชน ซึ่งการจะกำหนดว่าที่ดินบริเวณใดควรเป็นอุทยานนั้นจะถูกกำหนดโดยรัฐบาล

3) พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่คือ

หมวด 1 การกำหนดป่าสงวนแห่งชาติ

มาตรา 6 บรรดาป่าที่เป็นป่าสงวนอยู่แล้ว ตามกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองและสงวนป่า ก่อนวันที่พระราชบัญญัติที่บังคับให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติตามพระราชบัญญัตินี้

เมื่อรัฐมนตรีเห็นสมควรกำหนดป่าอื่นใดเป็นป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่าไม้ ของป่า หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น ให้กระทำการโดยออกกฎกระทรวงซึ่งต้องมีแผนที่แสดงแนวเขตป่าที่กำหนดเป็นป่าสงวนแห่งชาตินั้นแนบท้ายกฎกระทรวงด้วย

หมวด 2 การควบคุมและรักษาป่าสงวนแห่งชาติ

มาตรา 14 ในเขตป่าสงวนแห่งชาติห้ามมิให้บุคคลใดยึดถึงครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยที่ดิน ก่อสร้าง แฝ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่าหรือทำประโยชน์ประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติไว้แต่

- (1) ทำไม้ หรือเก็บหาของป่าตามมาตรา 15 เข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยตามมาตรา 16 มาตรา 16 ทวิ หรือมาตรา 16 ตริ การกระทำตามมาตรา 17 ใช้ประโยชน์ตามมาตรา 18 หรือกระทำการตามมาตรา 19 หรือมาตรา 20
- (2) ทำไม้หวงห้าม หรือเก็บหาของป่าหวงห้ามตามกฎหมายว่าด้วย ป่าไม้

ด้วยเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 แสดงให้เห็นชัดเจนตามเหตุผลของการประกาศใช้ดังนี้ “เนื่องจากป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งและรัฐบาลได้กำหนดจุดหมายไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ที่จะสงวนป่าไม้ไว้เป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 50 แห่งเนื้อที่ประเทศ ถือเป็นเนื้อที่ป่าสงวนรวมประมาณ 250,000 ตารางกิโลเมตร หรือ 156 ล้านไร่

จะเห็นว่าการออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาตินั้นอยู่ในช่วงของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 การที่จะกำหนดว่าที่บริเวณใดควรจะเป็นป่าสงวนแห่งชาติ นั้นถูกกำหนดโดยรัฐมนตรีเห็นสมควร แล้วให้ออกกฎกระทรวงประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ แล้วปรากฏว่าจะมีบ้านเรือนหรือชุมชนก่อตั้ง และมีการอยู่อาศัยมาก่อนที่จะมีประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อมีการประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติหลาย ๆ ชุมชนจึงตกอยู่ในพื้นที่ของป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งต่อมาได้ก่อให้เกิดปัญหาข้อขัดแย้งทางกฎหมายระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านอยู่เป็นประจำ

นอกจากพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านชุมชนที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ และป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งอยู่ภายใต้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง คือ พระราชบัญญัติทั้ง 3 ฉบับแล้ว ในบริเวณพื้นที่นี้ยังอยู่ในเขตพื้นที่ที่คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม) จัดให้มีการจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะที่สูง การกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ (Watershed Classification, WSC) หมายถึง การจำแนกแบ่งเขตพื้นที่ลุ่มน้ำตามคุณภาพของดินต่อสมรรถนะการพังทลาย และความเปราะบางทางสิ่งแวดล้อมโดยมีตัวแปร คือความสูงของพื้นที่ ความลาดชัน ลักษณะของแผ่นดิน ลักษณะปฐพีวิทยา และลักษณะทางธรณีวิทยา โดยการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินออกเป็น 5 ชั้น (เกษม จันทร์แก้ว , 2539) ดังนี้

1) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้ให้เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่สูงหรือตอนบนของลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาที่ประกอบไปด้วยหุบเขา หน้าผา ยอดเขาแหลมและหรือร่องน้ำมาก ส่วนใหญ่ปกคลุมไปด้วยป่าดงดิบ ป่าดิบเขาหรือป่าสนเขา ส่วนใหญ่มีความลาดชันเฉลี่ยประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ และประกอบไปด้วยลักษณะทางธรณีวิทยา และลักษณะทางปฐพีวิทยาที่ง่ายต่อการพังทลาย ลุ่มน้ำชั้นนี้แบ่งออกเป็น 2 ชั้นคือ

- ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 A เป็นลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ที่ยังคงสภาพป่าสมบูรณ์ปรากฏอยู่ในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งจำเป็นต้องสงวนรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารและทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ

- ลุ่มน้ำชั้นที่ 1 B เป็นลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ที่มีสภาพพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกทำลายและถูกเปลี่ยนแปลงไปเพื่อใช้ที่ดินในรูปแบบอื่นก่อนหน้าปี พ.ศ. 2525 และการใช้ที่ดินหรือการพัฒนา รูปแบบต่าง ๆ ที่ดำเนินการไปแล้วจะต้องมีมาตรการควบคุมเป็นพิเศษ

2) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 2 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรสงวนไว้เป็นต้นน้ำลำธารใน ระดับรองลงมา และสามารถใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมสำคัญ เช่น การทำไม้ และเหมืองแร่ เป็นต้น เป็นพื้นที่ภูเขาที่มีลักษณะมน และมีความกว้างไม่มากนักหรือเป็นบริเวณลาดเขาที่มีแนวลาดเท ปานกลาง ประกอบไปด้วย ร่องน้ำค่อนข้างกว้าง สภาพป่าเป็นป่าดงดิบที่ถูกล้างหรือเป็นป่าเสื่อมสภาพ แต่ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรังและหรือ ป่าเบญจพรรณ มีความลาดชันโดยเฉลี่ยระหว่าง 30-35 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีวิทยาที่ประกอบไปด้วย หินซึ่งง่ายต่อการชะล้างพังทลายดินพื้นถึงลึกลงปานกลาง ความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลาง และสมรรถนะการพังทลายสูง

3) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 3 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ทั้งกิจกรรม ทำไม้หรือเหมืองแร่และปลูกไม้ผลยืนต้น โดยส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและลาดเนินเขาปกคลุมด้วยหรือ เคยปกคลุมด้วยป่าเบญจพรรณป่าเต็งรัง หรือป่าดงดิบ มีความลาดชันเฉลี่ยระหว่าง 25-35 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีวิทยาประกอบไปด้วย หินหรือตะกอนที่ทับถมทำให้ยากต่อการชะล้างพังทลาย

4) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 4 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่สภาพป่าถูกล้างใช้ทำประโยชน์ เพื่อปลูกพืชไร่ เป็นเนินเขาหรือสองฝั่งลำน้ำที่เป็นที่ดอน ป่าที่ปกคลุมหรือป่าที่เคยปกคลุมเป็น ป่าผสมผลัดใบ ป่าเต็งรังและหรือป่าละเมาะมีความลาดชันโดยเฉลี่ยระหว่าง 6-25 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีวิทยาคล้ายกับพื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 3 ดินลึกถึงค่อนข้างลึก ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ค่อนข้างสูง และสมรรถนะการพังทลายต่ำ

5) พื้นที่ลุ่มน้ำชั้นที่ 5 หมายถึง พื้นที่ภายในลุ่มน้ำซึ่งเป็นที่ราบลุ่มหรือเนินลาดเอียง เล็กน้อย ส่วนใหญ่ป่าถูกล้างเพื่อใช้ประโยชน์การเกษตร โดยเฉพาะการทำนา ป่าส่วนใหญ่อาจเป็น ป่าละเมาะป่าเต็งรังหรือป่าดงดิบ ความลาดชันเฉลี่ยต่ำกว่า 5 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะทางธรณีวิทยาเป็น พวดตะกอนดินลึกถึงลึกมาก ความอุดมสมบูรณ์ของดินสูง สมรรถนะการพังทลายต่ำ

สภาพความเป็นจริงโดยทั่วไปชุมชนบนที่สูงของจังหวัดเชียงใหม่หลาย ๆ แห่ง เช่นที่ ชุมชนชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จะมีที่ตั้งของหมู่บ้านในลักษณะคล้าย ๆ กันคือ ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และหรือป่าสงวนแห่งชาติก็จะอยู่ภายใต้กฎหมาย ป่าไม้ คือ พระราชบัญญัติ 3 ฉบับด้วยกัน และยังมีมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้อง เพื่อการแก้ไขปัญหา ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลายและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการแก้ไขปัญหา เช่น มติคณะรัฐมนตรีในการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ การจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ป่าสงวนแห่งชาติ เป็นต้น ซึ่ง กฎหมาย พระราชบัญญัติ และมติคณะรัฐมนตรีเหล่านี้จะถูกนำไปปฏิบัติโดยผ่านทางกรมป่าไม้เป็นผู้ใช้กฎหมายเหล่านี้ มีผลต่อประชาชนในพื้นที่โดยตรง จากการศึกษาวิจัยในพื้นที่ของชาวเขาเผ่า ลีซอบ้านขุนแจที่เกี่ยวกับการใช้กฎหมายของรัฐทางด้านป่าไม้มาใช้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของบ้าน ขุนแจนั้น มีดังนี้

- ความรู้ความเข้าใจกฎหมายด้านป่าไม้ที่เกี่ยวข้อง จากการศึกษาวิจัยพบว่า ใน กลุ่มของผู้นำหมู่บ้านที่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่าง ๆ จะมีความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องของกฎหมายด้านป่าไม้ที่เกี่ยวข้อง หรือมีผลกระทบต่อตนเอง และชุมชนใน ระดับต้น ๆ เท่านั้น เช่น รู้เพียงแต่ว่าหากตัดไม้ในเขตป่า หรือแผ้วถางป่าเพื่อนำพื้นที่มาเพาะปลูกนั้น ผิดกฎหมาย เจ้าหน้าที่ป่าไม้จะมาจับกุมเท่านั้น คณะกรรมการหมู่บ้านหรือผู้นำหมู่บ้านหลายคน ไม่ทราบว่าสถานที่ตั้งหมู่บ้านขุนแจ และหมู่บ้านใกล้เคียงนั้น อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติและเขต ป่าสงวนแห่งชาติ ที่รู้ว่าการตัดต้นไม้ การแผ้วถางป่าไม้ผิดกฎหมาย เพราะเจ้าหน้าที่ป่าไม้มาบอก ไม้ให้ตัด และได้รับรู้จากการไปประชุมที่อำเภอพร้าวบ้างเท่านั้น แต่รายละเอียดของกฎหมายนั้น ทุกคนไม่รู้เลยว่า กฎหมายอุทยานแห่งชาติ กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติมีอะไรบ้าง ถ้าทำผิดแล้วจะมี บทลงโทษอย่างไร ในกรณีนี้ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ และคณะกรรมการหมู่บ้านคนอื่น ๆ เช่น นายมานพ เถ่าอย่าง กรรมการหมู่บ้านนายอาชะพะ แซงมี นายอะหู่ แซ่ย่าง สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) และนายอะเลพะ เถ่าอย่าง อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อ.ส.ม.) ได้ ชี้แจงเหตุผลว่า ที่เขาไม่รู้กฎหมายที่เกี่ยวกับป่าไม้ ส่วนหนึ่งหมู่บ้านนี้ตั้งมากกว่า 60 ปีแล้ว ตอนแรก ไม่มีหน่วยงานของทางราชการในพื้นที่นี้เลย พวกเขาจึงตัดต้นไม้แผ้วถางป่าเพื่อนำที่ดินมาทำการ เพาะปลูกข้าวไร่ และปลูกฝิ่น การแผ้วถางและตัดต้นไม้ ก็ทำตามกำลังและสมาชิกในครอบครัวที่มี อยู่ ก็ไม่เห็นมีเจ้าหน้าที่หรือหน่วยราชการมาบอกหรือห้ามไม่ให้ตัด และอีกประการหนึ่ง กฎหมาย ป่าไม้ต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ ก็ประกาศใช้ ภายหลังที่พวกเขาได้เข้ามาตั้งหมู่บ้าน จึงทำให้ฐานความคิดเดิมของพวกเขาคิดว่าป่านี้ไม่มีใครเป็น เจ้าของ ใครมีกำลังบุกเบิกแผ้วถางได้เท่าไรก็ได้ไป ต่อมาในระยะหลังประมาณปี พ.ศ. 2520 ก็มี หน่วยงานป่าไม้ได้เข้ามาจัดตั้งหน่วยงานในพื้นที่จึงทำให้รู้ว่า พื้นที่หมู่บ้านขุนแจนี้ตั้งอยู่ในเขต

ป่าสงวนห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามแผ้วถางป่าไม้ ในช่วงเวลาที่มีหน่วยงานราชการ คือ หน่วยงาน
ต้นน้ำมาตั้งหน่วยอยู่ในพื้นที่นี้ ได้ทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจและรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายข้อห้ามของ
ป่าไม้มากขึ้น

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่า นับว่าเป็นการ โชคดีของหมู่บ้านขุนแจ้ที่หน่วยงาน
ป่าไม้ที่เป็นหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวมาอยู่ในพื้นที่ ส่วนหนึ่งของหน้าที่หน่วยป่าไม้ คือการปลูกป่า
ที่จำเป็นต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการจ้างแรงงานที่เป็นคนในท้องถิ่นเข้าทำงานและ
ชาวบ้านก็ได้รับรู้ข้อกำหนดเกี่ยวกับป่าไม้ ตลอดจนได้รับการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชทดแทน
บนที่สูงด้วย

- การยอมรับการใช้กฎหมายป่าไม้ของคนในชุมชน จากเดิมที่พื้นที่บริเวณนี้ได้ถูก
แผ้วถางป่าไม้เพื่อทำไร่เลื่อนลอย ปลูกฝิ่น ไม่มีหน่วยงานราชการใดขึ้นมาดูแล ทำให้มีการบุกรุก
แผ้วถางป่าไม้เป็นจำนวนมาก เป็นผืนใหญ่ มีผลกระทบต่อการอนุรักษ์ดิน น้ำ และทรัพยากรป่าไม้
โดยตรง เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหการทำลายป่าไม้บริเวณแหล่งต้นน้ำที่เป็นป่าต้นน้ำที่สำคัญของ
ลำน้ำสาขาแม่น้ำปิง คือ ลำน้ำแม่จืดที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิง ฝ่ายโครงการหลวงพัฒนาต้นน้ำ จึงได้ก่อตั้ง
หน่วยพัฒนาต้นน้ำขึ้นในพื้นที่ในปี พ.ศ. 2520 ใช้ชื่อว่า โครงการหลวงพัฒนาต้นน้ำหน่วยที่ 24
(น้ำพร้าว) ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว สังกัดศูนย์จัดการต้นน้ำที่ 3 ฝ่ายจัดการ
ต้นน้ำที่ 1 ส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำ สำนักงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ ลักษณะการดำเนินงาน
ในพื้นที่ ส่วนใหญ่จะเป็นในรูปแบบของการปลูกป่าทดแทน ในพื้นที่ที่ถูกทำลายหรือพื้นที่เสื่อมสภาพที่
ไม่สามารถฟื้นตัวเองได้ งานการปรับปรุงระบบนิเวศน์ต้นน้ำ งานก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธาร และ
งานสนับสนุนกิจกรรมในชุมชน จากการที่มีหน่วยงานราชการมาอยู่ในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านได้
เข้าใจข้อกำหนดของป่าไม้มากขึ้น และเนื่องจากหน่วยงานของกรมป่าไม้ที่อยู่ในพื้นที่บ้านขุนแจ้
เป็นหน่วยจัดการต้นน้ำมีหน้าที่หลักคือ การพัฒนาพื้นที่ป่าให้สมบูรณ์ด้วยการปลูกป่าเพิ่มเติมและ
ทดแทนในพื้นที่เสื่อมโทรมและได้มีการประชาสัมพันธ์กับชาวบ้านขุนแจ้ ว่าขอให้หยุดการตัดไม้
ทำลายป่า เพราะผิดกฎหมาย ในขณะที่เดียวกันในช่วงระยะเวลานั้นการปลูกฝิ่นถือว่าเป็นสิ่งผิด
กฎหมาย ถ้าหากชาวบ้านคนใดปลูกฝิ่น เจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองจะขึ้นไปตัดทำลายต้นฝิ่น จึงทำให้
พื้นที่ปลูกฝิ่นลดลง ในขณะเดียวกันในปี 2522 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จฯ เยี่ยมราษฎร
ในพื้นที่หมู่บ้านแม่ปุ่นหลวงที่อยู่ห่างจากบ้านขุนแจ้ประมาณ 10 กิโลเมตร และได้มีแนวพระราชดำริ
ให้จัดตั้งสถานีโครงการหลวงขึ้นในพื้นที่นี้ เพื่อดำเนินการส่งเสริมพืชทดแทนการปลูกฝิ่นและ
ลดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าไม้ ซึ่งต่อมาก็ได้มีการจัดตั้งสถานีโครงการหลวงในปี พ.ศ. 2523 โดย
มีสถานีหลักอยู่ที่บ้านแม่ปุ่นหลวงโดยใช้ชื่อว่า โครงการหลวงแม่ปุ่นหลวง และมีสถานีย่อยอยู่ที่
บ้านขุนแจ้ ต่อมาได้ย้ายมารวมกันอยู่ที่บ้านขุนแจ้และได้เปลี่ยนชื่อเป็น ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง

แม่ปูนหลวง ได้ทำการส่งเสริมให้ชาวเขาบ้านขุนแจ บ้านแม่ปูนหลวง บ้านสามลี บ้านแม่แวนน้อย และหมู่บ้านอื่นใกล้เคียง ปลูกพืชทดแทนฝิ่นได้แก่ พืชผักเมืองหนาว และไม้ผลเมืองหนาว เมื่อมีหน่วยงานราชการเข้ามาอยู่ในพื้นที่มากขึ้นมีการดูแลจากเจ้าหน้าที่ของทางราชการมากขึ้นทำให้ปัญหาการทำลายป่าไม้ เพื่อนำพื้นที่มาทำไร่เลื่อนลอย เริ่มลดลง

ลักษณะประจำเผ่าของชาวเขาเผ่าลีซอที่เป็นเผ่ารักความสงบ ส่วนมากจะเชื่อฟังเจ้าหน้าที่ของรัฐ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ยอมรับและปฏิบัติตามข้อกำหนดด้านป่าไม้ที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ของรัฐหน่วยงานอื่นและเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านขุนแจ ยอมรับและปฏิบัติตามข้อกำหนด คือ การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวที่ผ่านมานั้น โดยได้รับคำยืนยันจากพ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จือ คณะกรรมการหมู่บ้านและหัวหน้าครอบครัวว่า การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่จะไม่มีการบังคับขู่เข็ญชาวบ้าน ตลอดจนจะมีการคัดเลือกชาวก่อน หากไม่เชื่อฟังจึงจะมีการจับกุม ลักษณะการปฏิบัติงานส่วนใหญ่จะเป็นในรูปแบบการขอความร่วมมือกับชาวบ้านว่าบริเวณนั้น ขอไม่ให้มีการตัดต้นไม้ ไม่ให้มีการแผ้วถางป่าเพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูก และถ้าหากมีชาวบ้านคนใดที่ไม่เชื่อฟัง เจ้าหน้าที่ก็จะให้ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านไปคัดเลือกก่อน หากไม่เชื่อฟังอีกก็จะดำเนินการจับกุมภายหลัง จึงทำให้เกิดการยอมรับในตัวเจ้าหน้าที่ ส่งผลต่อการยอมรับและปฏิบัติตามข้อกำหนดป่าไม้ต่อมา

- การแบ่งพื้นที่ทำการเกษตรและพื้นที่ป่าไม้ ตามวิธีการดำรงชีวิตและการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าลีซอ จะเป็นแบบการตัดโค่นต้นไม้จนโล่งเตียนแล้วเผา เพื่อทำการเพาะปลูก และทำในพื้นที่เดิม 2-3 ปี หรือดินเสื่อมก็จะย้ายไปแผ้วถางในพื้นที่แห่งใหม่ต่อไป หรือขยายพื้นที่เข้าไปในป่าไม้ ทั้งพื้นที่เดิมไว้ 3-5 ปี จึงกลับมาแผ้วถางทำการเพาะปลูกใหม่ จึงทำให้ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจแต่ละครอบครัวมีพื้นที่เพาะปลูก 3-5 แห่ง กระจายกระจายไปตามความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ในขณะที่เดียวกัน พื้นที่ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอจะปลูกไม้ผลเมืองหนาวไว้ เช่น บัวยพันธุ์พื้นเมือง (ใช้สำหรับทำบัวยคอง) ท้อพันธุ์พื้นเมือง ต้นกล้วยถึญ (แอปเปิ้ลป่า) และชา หลังจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาเมื่อเริ่มมีหน่วยงานของราชการเข้าไปในพื้นที่ ทั้งของกรมป่าไม้ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว โครงการหลวง เข้าไปส่งเสริมปลูกพืชเมืองหนาว แทนการปลูกฝิ่นและเพื่อลดพื้นที่การทำลายป่าไม้ พืชที่โครงการหลวงนำมาส่งเสริมจะเป็นพวกผักและไม้ผลเมืองหนาว การปลูกพืชเหล่านี้จะต้องมีการดูแลและเอาใจใส่สูงจึงให้ผลตอบแทนคือ ราคาของผลผลิตค่อนข้างสูง ทำให้แต่ละครอบครัวเพาะปลูกพืชผักได้ไม่มากเพราะต้องใช้เวลาในการดูแล ส่วนใหญ่จะทำการเพาะปลูกครอบครัวละ 1 พื้นที่ส่วนใหญ่ก็จะทำการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมของตัวเอง จึงทำให้มีการแบ่งพื้นที่ทำกินออกไปเป็นฤดูๆไป แต่ในทางด้านกฎหมายเพราะหมู่บ้าน

ขุนแจ้ ได้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ จึงไม่สามารถออกเอกสารสิทธิแบ่งพื้นที่อย่างเป็นทางการได้ แต่ได้อาศัยกฎระเบียบของหมู่บ้าน การขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้และโครงการหลวง โดยขอให้กันพื้นที่ทำกินออกจากเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน พื้นที่เดิมที่อยู่ติดกับเขตป่าก็ห้ามมีการบุกรุกขยาย โดยอาศัยการตรวจสอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้านในหมู่บ้าน และเจ้าหน้าที่ของป่าไม้

- ข้อโต้แย้งหรือข้อพิพาทระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเกี่ยวกับด้านป่าไม้ เนื่องจากหมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ้ตั้งมากกว่า 60 ปี (ขึ้นทะเบียนจัดตั้งเป็นหมู่บ้านกับกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2478) แต่มีเจ้าหน้าที่และหน่วยงานของราชการเข้าไปอยู่ในพื้นที่ในปี พ.ศ. 2520 หรือเพียง 24 ปีเท่านั้น ในช่วงระยะเวลากว่า 40 ปี ที่ไม่มีหน่วยงานราชการเข้าไปดูแลอย่างใกล้ชิดนั้น การแผ้วถางป่า การตัดต้นไม้เพื่อนำพื้นที่มาทำการปลูกข้าวไร่ ปลูกฝิ่น และทำไร่เลื่อนลอยมีมาก และทำกันได้อย่างสะดวก หลังจากปี พ.ศ. 2520 เมื่อมีหน่วยงานราชการเข้าไปในพื้นที่ มีการห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าสงวน ห้ามไม่ให้มีการแผ้วถางบุกรุกพื้นที่ป่าไม้อีกในระยะแรก ๆ ทำให้ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ มีความรู้สึกไม่เห็นด้วยและเกิดความขัดแย้งขึ้นบ้าง พ่อเฒ่าเล่าหลู่ แซ่หยี่ บอกว่าแต่ก่อน มีความคิดว่าพวกเขาซึ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในป่าตลอด ทำไม้จึงตัดไม้เพื่อทำไร่ไม่ได้ทั้ง ๆ ที่พวกเขาก็ไม่ได้ตัดต้นไม้ไปขาย และชาวลีซอเองก็ไม่เชื่อว่าเมื่อโค่นต้นไม้ในป่าเพื่อนำพื้นที่มาเพาะปลูกข้าวไร่ ข้าวโพคนั้นผิดกฎหมาย ในระยะแรก ๆ นั้นทำให้เกิดการโต้เถียงขัดแย้งกันอยู่บ้าง และยังมีกรลักลอบตัดต้นไม้แผ้วถางและเผาป่าอยู่แต่ก็ไม่มีเหตุการณ์ที่รุนแรง แต่เมื่อเจ้าหน้าที่ได้ใช้เวลาทำความเข้าใจและประกอบกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ป่าไม้หน่วยจัดการต้นน้ำจะเป็นไปในลักษณะขอความร่วมมือ และไม่ใช้หน่วยงานที่มีหน้าที่ในการปราบปรามการตัดไม้โดยตรง จึงทำให้การกระทบกระทั่งกันในชั้นรุนแรงไม่เกิดขึ้น เมื่อชาวบ้านได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ เช่น หน่วยจัดการต้นน้ำก็มีการจัดจ้างแรงงานในท้องถิ่นเข้าไปทำงานในหน่วยอยู่เป็นประจำ หรือเข้าทำงานในสถานีโครงการหลวง ทำให้เกิดความเข้าใจ ในตัวเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในท้องถิ่นมากขึ้น นำไปสู่การพัฒนาเป็นการให้ความร่วมมือต่อมา

นายเงาะ แสนยี่ กรรมการหมู่บ้านคนหนึ่งบอกว่า ในปัจจุบันเมื่อมีการประชุมชาวบ้าน ก็จะมีการพูดถึงเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ การห้ามตัดไม้ ในฐานะที่เขาเป็นหมอผีประจำหมู่บ้านด้วย ก็จะบอกในที่ประชุมของหมู่บ้านด้วยว่าถ้าใครจะตัดไม้ก็ให้ 1) ไปถามอาป่าหมูก่อน ถ้าอาป่าหมูให้ก็ค่อยไปตัด (จะไม่มีใครกล้าไปขอตัด) 2) ให้ไปขออนุญาตป่าไม้ก่อน ซึ่งโดยปกติถ้าเป็นให้ได้ เป็นก็จะให้ ถ้าเป็นไม่ให้ก็จะเชื่อป่าไม้ และในส่วนของป่าไม้หรือต้นไม้ ที่หน่วยจัดการต้นน้ำนำไปปลูกไว้แล้ว ชาวบ้านจะไม่ไปตัด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเกิดความเชื่อใจและยอมรับในตัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และยอมรับหน้าที่ในการปฏิบัติและข้อกฎหมายของป่าไม้

ในกรณีการจัดแบ่งหรือกำหนดพื้นที่ทำกิน มีข้อขัดแย้งในทางความคิดและในแนวทางปฏิบัติอยู่บ้าง พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ ยกตัวอย่างให้ฟังว่า เช่น ในกรณีที่ป่าไม้ต้องการพื้นที่ที่มีความลาดชันมาก ๆ ที่ชาวบ้านได้ใช้เป็นปลูกข้าวไร่อยู่บ้าง ปลูกผักอยู่บ้างเพื่อนำมาปลูกป่า ในบางรายก็จะเกิดข้อโต้แย้งกันเกิดขึ้น ระหว่างป่าไม้กับชาวบ้านเจ้าของที่ วิธีการแก้ไขที่ได้ปฏิบัติกันมาคือ ในขั้นแรกก็ดูเหตุผลความจำเป็นของป่าไม้ว่า ที่ต้องการพื้นที่แปลงนี้เพราะเป็นที่บนคอยมีความลาดชันมาก ถ้าปล่อยทิ้งไว้จะทำให้เกิดการชะล้างของดิน และจะถามเจ้าของไร่ว่าปัจจุบันมีความจำเป็นต้องปลูกพืชที่นี่หรือไม่ มีที่แห่งอื่นที่เป็นของตัวเองเพียงพอต่อการทำกินหรือไม่ ถ้าหากไร่อื่นไม่มีก็ต้องขออนุญาตป่าไม้ ว่าจะมีพื้นที่บริเวณใดที่จะให้ชาวบ้านคนนี้อพยพไปทำกินได้บ้าง ส่วนใหญ่ก็สามารถตกลงกันได้ คือ ชาวบ้านยอมย้ายที่ทำกินไปทำพื้นที่อื่น ที่ป่าไม้และคณะกรรมการหมู่บ้านเห็นว่าเหมาะสมและเป็นธรรม หรือเพื่อจะได้นำพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมมาให้ป่าไม้ปลูกป่าต่อไป ซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชนระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของทางราชการ คณะกรรมการหมู่บ้านมีแนวความคิดอยู่ว่าทุกฝ่ายจะต้องมานั่งคุยกันด้วยเหตุผลและการตกลงกันนั้น จะต้องให้คณะกรรมการหมู่บ้านรับรู้ด้วยเพื่อป้องกันการเกิดปัญหาในภายหลังได้

4.3 ผลจากการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ นั้นวิธีหนึ่งที่เป็นวิถีชีวิตสืบทอดกันมาเป็นลักษณะประจำเผ่าคือ อาศัยความเชื่อตามประเพณี คือ การอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้านที่เป็นที่ตั้งของศาลอาปาห่ม หรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นป่าไม้ที่อยู่เหนือหมู่บ้านเป็นที่อยู่ของผีที่ชาวลีซอนับถือ โดยมีความเชื่อว่าหากมีการเข้าไปตัดไม้ในป่าบริเวณที่ตั้งศาลอาปาห่มแล้วผีอาปาห่มจะลงโทษ อาจทำให้ถึงแก่ชีวิตได้ และจะมีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นในหมู่บ้าน และมีความเชื่อด้วยอีกว่าในป่าทุกที่บนภูเขาทุกลูกจะมีผีคอยดูแลอยู่ การเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าจะทำให้ผีโกรธได้ โดยเฉพาะป่าบริเวณที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ชาวลีซอจะไม่เข้าไปตัดทำลาย ซึ่งผีที่ชาวลีซอนับถืออยู่นอกเหนือจากอาปาห่มที่เป็นผีหลวงประจำหมู่บ้านแล้วยังมี ผีคอย ผีไร่ ที่ชาวลีซอยังนับถือ ในแต่ละปีชาวลีซอจะต้องมีการเลี้ยงเช่นไหว้ผีเหล่านี้ เพราะมีความเชื่อว่าผีเหล่านี้จะคอยดูแลให้คนในหมู่บ้านและตนเองมีความสุข ไม่เจ็บป่วยตลอดจนจะทำให้การทำมาหากินของคนในหมู่บ้านเจริญดีขึ้น ประเพณีความเชื่อนี้ยังสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจได้ดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้าน ไว้อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งนอกเหนือจากผืนป่าที่เป็นที่ตั้งของศาลอาปาห่มคือ ป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน พื้นที่ป่าไม้บริเวณนี้ ในอดีตจะมีการเข้าไปตัดไม้และบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อใช้เป็นที่เพาะปลูก คณะกรรมการ

หมู่บ้านและชาวบ้านเห็นร่วมกันว่าหากมีการปล่อยให้มีการบุกรุกตัดไม้ในเขตป่าบริเวณนี้อยู่ ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของห้วยขุนแจที่ชาวบ้านได้ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคภายในหมู่บ้านและเพื่อการเกษตรและยังเป็นลำน้ำสาขาที่จะไหลไปรวมกับน้ำแม่จดังลงสู่ลำน้ำปิงต่อนึ่ง จะเกิดผลกระทบโดยตรงต่อชาวบ้านขุนแจเอง และส่งผลกระทบต่อชาวพื้นราบในเขตอำเภอพร้าว ที่จะทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวเขากันคนพื้นราบได้ในอนาคต

ผลจากการที่ได้มีการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว ที่ได้ปรากฏในรูปแบบการปฏิบัติของชาวบ้าน ในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้คือ

4.3.1 การไม่ตัดไม้ทำลายป่า

เมื่อคณะกรรมการหมู่บ้านได้สังเกตเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณที่เป็นแหล่งต้นน้ำไว้ จึงได้ร่วมประชุมเพื่อวางกฎระเบียบของหมู่บ้าน ในการป้องกันไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านมาใช้ และก็ได้ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านขุนแจเป็นอย่างดี การเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ไม่มีเกิดขึ้นอีกเลย นอกจากในกรณีของนายเล่าฮี แสนฮี ที่ลูกจ้างเข้าไปตัดไม้โดยไม่ทราบ หลังจากนั้นก็ไม่เกิดขึ้นอีก พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อกล่าวว่า การออกกฎระเบียบของหมู่บ้านในเรื่องการห้ามตัดต้นไม้ในเขตป่าอนุรักษ์หากฝ่าฝืนก็จะมีโทษปรับนั้น เป้าหมายของการห้ามนี้ไม่ได้หมายถึงจะห้ามไม่ให้ตัดต้นไม้เป็นต้นไม้ในป่าอนุรักษ์อย่างเดียว แต่เป็นการป้องกันกันเอาไว้ไม่ให้มีการขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่า หากไม่ป้องกันและปรามไว้ก่อนพื้นที่ป่าอนุรักษ์จะไม่มีเหลือ เพราะมีที่ทำกินของชาวบ้านหลายรายอยู่ติดต่อกับป่าอนุรักษ์

เมื่อมีการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณแหล่งต้นน้ำของบ้านขุนแจไว้ในระยะเวลา 2-3 ปี ที่ผ่านมาได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในป่าอนุรักษ์เกิดขึ้น และชาวบ้านได้มีความรู้สึกว่าเป็นป่านี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น นายอะเลอะ เล่าอย่าง อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อ.ส.ม.) ได้บอกว่า ในช่วงระยะเวลาหลังเมื่อเขาได้มีโอกาสเข้าไปเดินสำรวจในเขตป่าอนุรักษ์ตอนนี้ มีความรู้สึกว่าเป็นป่ามีอากาศเย็นขึ้นถึงแม้จะเป็นฤดูร้อน (เดือนมีนาคม) มีต้นไม้เล็กเพิ่มขึ้นมา เมื่อเดินเข้าไปในป่าลึก ๆ โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนจะเห็นตามต้นไม้ใหญ่ ๆ มีพวกเฟิร์นสีตะไคร่น้ำเกาะตามต้นไม้ใหญ่มากขึ้น แสดงว่าป่ามีความชื้นมากขึ้น น้ำในห้วยในฤดูแล้งมีมากกว่า เมื่อ 3 ปีที่แล้วและที่เห็นได้ชัดอีกอย่างคือ ภายในป่าจะมีพวกนกต่าง ๆ อยู่มากขึ้นซึ่งความรู้สึกนี้เขาบอกว่าไม่ได้เกิดกับเขาอย่างเดียว แต่เมื่อสอบถามกับชาวบ้านทั่ว ๆ ไปก็ได้รับคำตอบเช่นกัน

ส่วนป่าไม้บริเวณที่เป็นที่ตั้งของศาลาป่าหมู่บ้านหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน ซึ่งอยู่เหนือหมู่บ้านมีพื้นที่ประมาณ 100 ไร่ นั้น นายอะเลอะ เล่าอย่าง (อ.ส.ม.) บอกว่าบริเวณป่าแถบนี้ชาวลีซอ

จะไม่เข้าไปและต้องเด็ดขาด เพราะมีความเชื่อว่าเป็นป่าที่อยู่ของอาปาหุมูถ้าใครเข้าไปตัดจะทำให้
อาปาหุมูโกรธและลงโทษแก่คนในหมู่บ้านได้ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ถ้าไม่มีความจำเป็นอะไร
แล้วชาวลิซอจะไม่ขึ้นไปโดยเด็ดขาด จึงทำให้ป่าบริเวณนี้มีต้นไม้ใหญ่อยู่เป็นจำนวนมากมีความ
ร่มรื่นโดยปกติหมอกหรือหมอกเมือง (ปู้จาร์ย) จะเข้าไปดูแลศาลอาปาหุมูและคอยแผ้วถางหญ้า
วัชพืชที่อาจจะทำให้เกิดไฟไหม้อยู่เสมอ

จากสภาพที่ตั้งหมู่บ้านของชาวเขมพ่าลิซอบ้านขุนแจ ที่ตั้งอยู่บนคอกสูงโดยทั่วไป
ของพื้นที่จะมีป่าไม้อยู่โดยรอบ การแบ่งว่าสถานที่ใดเป็นป่าใช้สอยหรือไม่นั้น ไม่มีการแบ่งอย่าง
ชัดเจน ในอดีตการตัดไม้นำมาใช้สอย เพื่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็จะไปหาตัดเอาต้นไม้ที่มี
ขนาดตามความต้องการในป่าไม้ใกล้ ๆ หมู่บ้านหรือป่าไม้บริเวณพื้นที่ทำกิน ส่วนไม้สำหรับทำฟืน
เพื่อมาใช้ในครัวเรือนก็จะได้จากต้นไม้ที่ล้มตาย หรือไม้แห้งที่อยู่ในป่าใกล้ ๆ หมู่บ้านหรือไม้ก็จะ
เข้าไปตัดไม้ฟืนที่มีลำต้นไม้ใหญ่มากมักและตัดทอนให้เป็นท่อนเล็ก ๆ กองทิ้งไว้ให้แห้งก่อนและ
คอยขนย้ายเข้ามาเก็บไว้ที่บ้าน ในกรณีการก่อสร้างบ้านที่อยู่อาศัยของชาวเขมพ่าลิซอ ซึ่งตาม
ประเพณีและวัฒนธรรมการปลูกที่บ้านของชาวลิซอจะก่อสร้างด้วยไม้เป็นบ้านชั้นเดียวติดกับพื้นดิน
หลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือสังกะสี ในปัจจุบันการคมนาคมสะดวกมากขึ้นถนนลาดยางเข้าถึง
หมู่บ้าน มีรถโดยสารวิ่งผ่านหมู่บ้านทุกวัน ตลอดจนคนในหมู่บ้านมีรถยนต์ใช้มากขึ้น ในคนที่มี
ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นก็จะปลูกสร้างบ้านด้วยปูนซีเมนต์และมีการนำวัสดุในการก่อสร้างมาจาก
ในเมือง ทำให้การใช้ไม้เพื่อการก่อสร้างบ้านลดลงด้วย เนื่องจากการตัดไม้นั้นทำได้ยากขึ้น ใน
ชาวบ้านที่ไม่ค่อยมีฐานะและเริ่มตั้งครอบครัวใหม่ก็จะปลูกสร้างบ้านด้วยไม้ที่ไปตัดไม้จากป่า
ในกรณีนี้ นายปรีชา ธรรมมารมย์ หรือพ่อหลวงดี กรรมการหมู่บ้าน ได้พูดคุยกับคณะกรรมการ
หมู่บ้านและหัวหน้าป่าไม้หน่วยจัดการต้นน้ำ เพื่อเป็นการป้องกันการตัดต้นไม้มาเพื่อมาปลูกสร้าง
บ้านนั้น ในกรณีของกรณีมีฐานะควรห้ามไม่ให้มีการตัดไม้จากป่ามาก่อสร้างบ้าน แต่ในกรณีของ
คนที่ไม่มีความรู้คณะกรรมการหมู่บ้านและป่าไม้ควรอนุญาตให้มีการตัดไม้มาปลูกสร้างบ้านได้ตาม
ความเหมาะสมกับฐานะ เพื่อให้เป็นการสร้างที่อยู่อย่างถาวร และเขาจะไม่คิดโยกย้ายอีก เนื่องจาก
เขาได้ปลูกบ้านถาวรไว้แล้วจะช่วยลดในการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อมาสร้างบ้านเรือน และลดพื้นที่การ
แผ้วถางป่าเนื่องจากการโยกย้ายที่อยู่บ่อยครั้ง

การใช้ไม้ฟืนในครอบครัวของชาวเขมพ่าลิซอยังคงมีการใช้้อยู่ค่อนข้างมากโดย
เฉพาะในฤดูหนาว ซึ่งชาวบ้านจะก่อไฟไว้ในบ้านเพื่อทำความอบอุ่น และด้วยประเพณีของชาว
ลิซอที่นิยมดื่มชาอยู่ประจำ โดยเฉพาะในเวลากลางคืน ในคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจปัจจุบันได้
ใช้แก๊สในการหุงต้มประกอบอาหาร ทำให้ช่วยลดปริมาณการใช้ไม้ฟืนลงได้ ปัจจุบันการใช้เตา
แก๊สกำลังเป็นที่นิยมของชาวเขมพ่าลิซอ บ้านขุนแจ หลังจากการคมนาคมการติดต่อระหว่างบ้าน

ขุนแจ้กับอำเภอพร้าวสะดวกมากกว่าแต่ก่อน ซึ่งใช้เวลาเดินทางด้วยรถยนต์หรือรถจักรยานยนต์เพียง 30-40 นาที เท่านั้น ไม้พื้นที่ใช้ในครัวเรือนจะได้จากป่าไม้บริเวณใกล้ ๆ เคียงบ้านหรือพื้นที่ใกล้กับที่ทำกิน มีบางรายที่ทำการปลูกไม้ผลเมื่อมีการตัดแต่งกิ่งไม้ผลหลังจากการเก็บผลผลิตแล้วก็จะนำไม้ที่เหลือจากการตัดแต่งกิ่งนำมาเป็นพื้นที่ใช้ในครัวเรือนเช่น นางมณีรัตน์ ธรรมรงค์ ได้นำไม้ที่ได้จากการตัดแต่งต้นชามาเป็นพื้นที่ในการก่อใบชาและใช้ในครัวเรือน ในครอบครัวที่มีสวนอยู่ใกล้บ้านก็จะนำไม้ที่ได้จากการตัดแต่งกิ่งมาใช้เป็นพื้นที่

การตัดต้นไม้แล้ววางป่าที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ที่ดินในการเพาะปลูกนั้นลดลงเนื่องจากปัจจุบันการปลูกฝืนในหมู่บ้านไม่มีและพื้นที่ปลูกข้าวไร้ก็ลดลง ชาวบ้านได้มาทำการเกษตรด้วยการปลูกผักเมืองหนาวและไม้ผลเมืองหนาว โดยการใช้พื้นที่ทำกินเดิมเพราะการปลูกผักเมืองหนาวต้องการการเอาใจใส่ดูแลมากแต่ละครอบครัวก็จะทำในพื้นที่ไม่มาก และปลูกในพื้นที่เดิมเพราะมีการใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยคอก (ขี้ไก่) บำรุงดินทำให้ผลผลิตสูง โดยไม่ต้องไปแผ้วถางพื้นที่ป่าแห่งใหม่มาใช้เพื่อการเพาะปลูก ในส่วนคนที่ก่อตั้งครอบครัวใหม่ยังไม่มีพื้นที่ทำกิน ก็จะไปขอแบ่งซื้อหรือเช่าพื้นที่เป็นไร่เหล่าเก่าของคนในหมู่บ้าน ที่ไม่ได้ทำการเกษตรนำมาเป็นพื้นที่ปลูกพืชต่อส่วนเหตุผลหนึ่งที่ทำให้การขยายพื้นที่ทำกินมีไม่มากขึ้นด้วย เนื่องจากปัจจุบันสมาชิกในครอบครัวของชาวบ้านขุนแจ้ที่เป็นแรงงานในการเพาะปลูกลดลง เพราะได้ไปทำอาชีพรับจ้างทำงานกับคนพื้นราบในอำเภอพร้าวและตัวเมืองเชียงใหม่มากขึ้น ทำให้แรงงานในครอบครัวลดลง พื้นที่ทำการเพาะปลูกจึงลดลงตามจำนวนแรงงานในครอบครัว

นายปรีชา ธรรมมารมย์ กรรมการหมู่บ้าน ได้ให้เหตุผลของการที่ชาวบ้านขุนแจ้มีพื้นที่ปลูกข้าวได้น้อยลงว่านับตั้งแต่โครงการหลวงเข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชผักเมืองหนาว เช่น เซเลอรี่ ปวยเล้ง พลาสเลย์ เป็นต้น ทำให้รายได้จากการปลูกผักให้กับโครงการหลวงหรือขายตลาดภายนอกได้ราคาดี โดยเฉพาะผักเซเลอรี่ ที่ปลูกในฤดูฝนต้นใหญ่มาก บางต้นมีน้ำหนักถึง 1 กิโลกรัม ปัจจุบันขายได้กิโลกรัมประมาณ 25-30 บาท ชาวบ้านจึงนำเงินที่ได้จากการขายผักไปหาซื้อข้าวมาบริโภค ซึ่งจะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการปลูกข้าวไร่ไว้เพื่อบริโภคเอง ดังนั้นพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวไร่จึงนำมาใช้เป็นที่ปลูกผักเมืองหนาวแทน ทำให้ลดพื้นที่การตัดไม้ทำลายป่าของหมู่บ้านไปมาก

4.3.2 การฟื้นฟูสภาพป่าและการดูแลรักษาป่าไม้

การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อให้ป่าไม้คงสภาพความเป็นป่าอยู่ได้นั้น ไม่ได้มีความหมายเพียงรักษาและป้องกันไม่ให้ถูกตัดถูกแผ้วถางเท่านั้น แต่การอนุรักษ์ยังมีความหมายรวมถึงการฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมและการบำรุงรักษาป่าให้สมบูรณ์ ด้วยการเพิ่มจำนวนต้นไม้และจำนวน

ชนิดต้นไม้ในป่าด้วยการปลูกเพิ่มเติมด้วย ในชุมชนชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ ได้ดำเนินการนอกจากการอนุรักษ์ด้วยวิธีการห้ามตัดไม้แผ้วถางป่า ไม้ทั้งบริเวณป่าศักดิ์สิทธิ์และป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาแล้วยังได้ดำเนินการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในเขตป่าอนุรักษ์และพื้นที่สองข้างถนนจากปากทางแยกหมู่บ้านสามถึงจนถึงบ้านขุนแจ้ รวมระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร การปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในแต่ละครั้งมีทั้งในส่วนที่ชาวบ้านในหมู่บ้านดำเนินการกันเอง เช่น การปลูกต้นพญาเสือโคร่ง (ซากุระป่า) สองข้างถนนและในส่วนที่ร่วมกับหน่วยงานราชการในพื้นที่ เช่นหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง ในวันสำคัญ ได้แก่ วันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2542 เป็นโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 72 พรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน

ในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมของหมู่บ้านต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในหมู่บ้าน ที่ผ่านการทำกิจกรรมส่วนรวมของหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น งานพัฒนาหมู่บ้าน งานปลูกต้นไม้ งานทำแนวป้องกันไฟในเขตป่าอนุรักษ์ และแนวถนนที่ปลูกต้นไม้ที่ผ่านมาได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดี พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ อธิบายว่าเนื่องจากบ้านขุนแจ้เป็นหมู่บ้านใหญ่ มีประชากรมากแต่ละครอบครัวต้องออกไปทำงานในไร่กันทุกวัน จะมีวันหยุดเพียงวันอาทิตย์ในกรณีคนที่นับถือศาสนาคริสต์ที่ต้องเข้าโบสถ์ในวันอาทิตย์ และหยุดวันสิด ชาวลีซอเรียกว่า “จื้อ” ของคนที่นับถือศาสนาพุทธ (ปกติปัจจุบันส่วนใหญ่จะไม่หยุดกัน) การปลูกผักเมืองหนาวและไม้ผลต้องการการดูแลอย่างสม่ำเสมอและเวลาค่อนข้างจำกัด ซึ่งบางครั้งการขอความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านหรือกิจกรรมส่วนรวมอาจจะไปตรงกับความจำเป็นทางการเพาะปลูก ทำให้บางครอบครัวไม่มีคนมาทำงานส่วนรวม และเห็นว่าส่วนใหญ่ชาวลีซอบ้านขุนแจ้ มีสมาชิกในครอบครัวหลายคน จึงได้วางระเบียบของหมู่บ้านไว้ว่า หากมีงานส่วนรวมที่จะต้องขอความร่วมมือจากชาวบ้าน ทุกครอบครัวจะต้องส่งสมาชิกมาร่วมงานหรือกิจกรรมครอบครัวละ 1 คน หากไม่ส่งมาร่วมงานจะปรับครั้งละ 100 บาทต่อครอบครัว และนำเงินนี้เข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ก็ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดี นางอะชะมะ ตามิ ประธานกลุ่มแม่บ้านบ้านขุนแจ้ และนางมณีรัตน์ ธรรมรงค์ บอกว่า ในการปรับเงินคนที่ไม่เข้าร่วมงานส่วนรวมของหมู่บ้านนั้น ก่อนที่จะปรับต้องเรียกคนที่ไม่มาทำงานนั้นเข้าไปชี้แจงเหตุผลของการไม่เข้าร่วมงานส่วนรวมต่อคณะกรรมการหมู่บ้าน หากมีเหตุผลเพียงพอก็จะไม่ปรับเงิน เช่น กรณีคนนั้นเจ็บป่วย และบ้านนั้นมีเขาอยู่คนเดียว หรือในวันที่มีงานส่วนรวมนั้นเขาไม่อยู่บ้านมีธุระจำเป็นจริง แต่ต้องมาทำงานทดแทนในวันหลัง ที่ผ่านมาก็ไม่ได้มีการปรับเพราะทุกคนให้ความร่วมมือกันด้วยดี และประกอบกับคนในหมู่บ้านนั้นรู้จักคุ้นเคยกันหมดทุกคน การบิณฑูหรือโกหกจึงเป็นไปได้ยาก ปกติงานส่วนรวมของหมู่บ้านในรอบ 1 ปี มีประมาณ 2-3 ครั้งเท่านั้น เช่น งานปลูกต้นไม้ในฤดูฝน งานทำแนว

ป้องกันไฟฟ้าในฤดูแล้งและงานพัฒนาหมู่บ้านในวาระอื่น ๆ เช่น การขุดรอกฝายกั้นน้ำของหมู่บ้าน และงานปีใหม่อีกเป็นต้น

ในระยะเวลาที่ชาวบ้านขุนแจได้ดำเนินการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านซึ่งได้กำหนดเขตพื้นที่ไว้ประมาณ 1,500 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กว้างครอบคลุมแหล่งต้นน้ำคือลำห้วยแม่แจ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาน้ำแม่แวน บริเวณป่านี้จะมีต้นไม้ใหญ่หลายชนิดมีความหลากหลายทางชีวภาพอยู่มาก มีทั้งต้นไม้ใหญ่ที่มีเรือนยอดสูงหลายชั้น และไม้ชั้นล่างพวกมอส เฟิร์นสัตว์ต่าง ๆ อยู่มาก ซึ่งนอกจากคำบอกเล่าของ นายอะเลพะ เล่าอย่าง (อ.ส.ม.) ที่บอกว่าเมื่อเข้าไปในเขตป่าอนุรักษ์จะมีความรู้สึกที่อากาศเย็นและชื้นมาก ต้นไม้บางชนิดก็เกิดขึ้นใหม่บางชนิดที่แต่ก่อนมีเหลืออยู่ไม่ค่อยพบเห็นก็มีมากขึ้น เช่นกล้วยไม้พื้นเมืองเริ่มมีต้นเล็ก ๆ เกาะติดตามต้นไม้ใหญ่กระจายอยู่ทั่วไป เครือเถาวัลย์มีมากขึ้น และที่เห็นได้ชัดเจนคือมีนกเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ในช่วงฤดูฝนต้นไม้จะมีต้นพืชพวกเฟิร์นเกาะต้นไม้ใหญ่ ทำให้ดูเหมือนต้นไม้ใส่เสื้อแบบเดียวกับบนคอกอินทนนท์ที่มีให้พบเห็นบ้างแล้ว ปัจจุบันชาวบ้านขุนแจทุกคนมีความรู้สึกที่ปริมาณน้ำในฝายกั้นน้ำของลำห้วยแม่แจที่ใช้เป็นน้ำประปาของหมู่บ้านไม่แห้งขอดเหมือน 2-3 ปีที่ผ่านมา พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จือ ได้เคยบอกกับชาวบ้านว่า ที่พวกเราชาวบ้านขุนแจอนุรักษ์ป่าผืนนี้ไว้ไม่ได้เพื่อให้มีป่าไม้ที่บ้านขุนแจเท่านั้น แต่ได้ส่งผลที่สามารถทำให้เกิดป่าโดยธรรมชาติในที่อื่นบริเวณใกล้เคียงด้วย โดยการขยายพันธุ์ตามธรรมชาติและอาศัยสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ซึ่งต่อไปในอนาคตก็จะทำให้บริเวณบ้านขุนแจและใกล้เคียงมีป่าที่เป็นผืนใหญ่ผืนเดียวกันได้

4.3.3 การเกษตรเชิงอนุรักษ์

ในอดีตชาวเขาเผ่าลีซอได้ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มชาวเขาที่มีการปลูกฝิ่น ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,000 เมตรขึ้นไป ลักษณะการใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกจะทำการโค่น-ถาง-เผา แล้วนำพื้นที่มาทำการปลูกข้าวไร่ ปลูกฝิ่น โดยจะทำการเพาะปลูก 2-5 ปี จนดินเสื่อมแล้วจึงทำการแผ้วถางบุกเบิกพื้นที่แหล่งใหม่ จึงถูกเรียกว่าการทำการเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยในขณะที่เดียวกันทำการเพาะปลูกด้วยวิธีนี้ ก็ได้มีการหวนกลับมาใช้พื้นที่เดิมที่ปล่อยทิ้งไว้ให้วัชพืชและต้นไม้ขึ้นจนเป็นไร่เหล่าหรือป่าเหล่า ก็จะมาแผ้วถางทำการเพาะปลูกใหม่ ซึ่งเรียกว่าการทำไร่หมุนเวียน จึงทำให้พื้นที่เพาะปลูกของชาวเขาเผ่าลีซอที่บ้านขุนแจแต่ละครอบครัวมีมากกว่า 1 พื้นที่ ซึ่งบางครอบครัวมีมากถึง 5-7 พื้นที่

พ่อเฒ่าเล่าหลู แซ่หยี่ บอกว่า โดยทั่วไปการตั้งหมู่บ้านของชาวลีซอจะอพยพมาอยู่หลังจากชาวเขาเผ่าม้งและเผ่ามูเซอ ซึ่งในพื้นที่บ้านขุนแจก็เหมือนกันชาวลีซอได้มาอยู่หลังชาวเขาเผ่าม้ง การเกษตรดั้งเดิมก็คือการปลูกข้าวไร่ไว้บริโภคในครอบครัว ปลูกข้าวโพดไว้เลี้ยงหมู ใน

พื้นที่สูงอากาศเย็นก็จะปลูกฝิ่นไว้ขาย เมื่อปลูกฝิ่นไปนานๆ ดินจะจืด คือผลผลิตได้น้อย เช่น ถ้าปลูกฝิ่นได้เพียง กิ่งจ้อย ในพื้นที่ 1 แปลง ประมาณ 3 - 5 ไร่ ก็ถือว่าพื้นดินไม่ดี ดินจืดต้องย้ายที่ปลูกใหม่ (1 จ้อย เท่ากับ 1.6 กิโลกรัม) แต่ละครอบครัวจะมีจำนวนพื้นที่ที่ไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับสมาชิกในครอบครัว ถ้าครอบครัวใดมีสมาชิกมากก็จะแผ้วถางป่าได้พื้นที่มาก พืชที่ถือว่าเป็นรายได้หลักของหมู่บ้านคือ ฝิ่น ส่วนข้าวไร่และพืชผักอื่น ๆ ปลูกไว้เพื่อกินในครอบครัวเท่านั้น ในขณะที่เดียวกับชาวลีซอบ้านขุนแจก็ยังมีปลูกไม้ผลเมืองหนาวพวกท้อ บ๊วย ซึ่งได้พันธุ์มาจากชาวจีนฮ้อ ปลูกไว้ในพื้นที่ของตนด้วย การทำการเกษตรแบบดั้งเดิมของชาวลีซอนั้นเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้บริเวณนี้ถูกทำลายลงไปมาก

ในขณะที่การทำการเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจส่วนหนึ่งได้รับการส่งเสริมโดยมุ่งหวังเพื่อยกฐานะความเป็นอยู่ของประชากรชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจให้ดีขึ้น เพื่อผลประโยชน์ในทางการลดพื้นที่การปลูกพืชเสพติด ลดปัญหาการบุกรุกทำลายป่าไม้บริเวณต้นน้ำ จึงได้มีการนำวิธีการผลิตแบบใหม่เข้ามาในกระบวนการผลิตทางการเกษตร โดยอาศัยความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์มาใช้มากขึ้น โดยปกติการดำเนินใด ๆ ที่เกิดผลดีย่อมจะมีส่วนที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางด้านไม่ดีด้วยเช่นกัน ในกรณีของการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจจากการเกษตรดั้งเดิมเพื่อยังชีพเป็นหลักมาสู่การเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจ ได้มีส่วนทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านดีขึ้น สภาพทางสังคมมีความมั่นคงมากขึ้น สามารถช่วยแก้ไขปัญหามิใช่เสพติดและการตัดไม้ทำลายป่าไปได้บ้างบางส่วน แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นมาคือ การใช้สารเคมีในการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชมีมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้บางส่วนยังถูกแผ้วถางเพื่อนำที่ดินมาปลูกพืชเศรษฐกิจบางชนิด ปัญหาเหล่านี้พร้อมที่จะก่อตัวให้เป็นปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐหรือชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกันเอง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจที่ได้เริ่มดำเนินการขึ้น การทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ได้เป็นเหตุเป็นผล อย่างหนึ่งที่มีส่วนช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน การทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ในกลุ่มชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจได้เกิดขึ้นด้วยแรงสนับสนุน 2 ด้านคือ

1) เกิดจากชาวบ้านเอง การทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ในส่วน of ชาวบ้านได้เกิดจากการเรียนรู้จากสภาพพื้นที่ของธรรมชาติ เกิดจากประสบการณ์ในการทำการเกษตรทั้งในแบบดั้งเดิมและแบบเพื่อเศรษฐกิจที่ผ่านมาของชาวบ้านเอง และการอาศัยภูมิปัญญาการทำการเกษตรที่สืบทอดกันมาปรับปรุงให้เข้ากับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้น ในปัจจุบันในบ้านขุนแจจะมีกลุ่มเกษตรกรส่วนหนึ่งที่ทำการเกษตรที่ถือว่าได้เข้าช่วยของการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ทั้งที่ได้รู้ตัวและไม่รู้ตัวว่าวิธีการที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้นจัดอยู่ในแบบเกษตรเชิงอนุรักษ์ได้ จากการเข้าศึกษาในสถานที่จริงพอจะจำแนกกลุ่มของชาวบ้านที่ทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ในส่วนของตัวเองชาวบ้านเองคือ

- การเกษตรเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำ จะทำการเกษตรด้วยวิธีการปลูกพืชแบบขั้นบันได ขวางความลาดเท การใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยพืชสดบำรุงดิน การทำการเกษตรแบบนี้จะพบในชาวบ้านที่มีพื้นที่ดินจำนวนมากตั้งแต่ 10-20 ไร่ ขึ้นไปและจะมีการปลูกพืชจำพวกไม้ผลเมืองหนาวและไม้ยืนต้นอื่น ได้แก่ นายปรีชา ธรรมมารมย์ (พ่อหลวงต์) นางมณีรัตน์ ธรรมรงค์ จะทำการปลูกชาและไม้ผลเมืองหนาวจำพวก ท้อ พลับ ทำการปลูกพืชแบบขั้นบันไดขวางความลาดเทของพื้นที่ ที่ปลูกต้นไม้ ส่วนใหญ่จะมีความลาดเทมาก นายซีซุง แซ่ว่าง จะปลูกไม้ผลพวกบ๊วย สาลี่ และท้อ โดยการปลูกพืชแบบขั้นบันได ขวางความลาดเทโดยการขุดหลุมเป็นขั้นบันไดเฉพาะพื้นที่ที่จะปลูกต้นไม้ประมาณ 2 x 2 เมตร และพื้นที่ด้านล่างก็จะปลูกผักเมืองหนาวตามฤดูกาล โคนต้นไม้ผลจะปกคลุมด้วยหญ้าแห้งและใช้ปุ๋ยคอก พ่อหลวงอนูวิทย์ แซ่จือ มีพื้นที่ประมาณ 20 ไร่ ทำการปลูกผักเมืองหนาวตลอดปี เช่น บ้วยเหลียง พาสเลย์ แรคิส แครอท พื้นที่ปลูกผักเนื่องจากมีความลาดชันไม่มากเป็นพื้นที่หุบเชิงเขาใกล้ลำห้วย จึงทำแบบขั้นบันไดมีขนาดกว้างประมาณ 6 เมตร ในพื้นที่ปลูกผักของพ่อหลวงจะใส่ปุ๋ยคอกจำพวกขี้ไก่ และปุ๋ยหมัก เป็นส่วนใหญ่ และในพื้นที่ทำการเพาะปลูกเสร็จแล้วในช่วงต้นฤดูฝนจะทำการหว่านเมล็ดพันธุ์ถั่วลาย เมื่อถั่วเติบโตถึงขั้นออกดอกก็จะทำการไถกลับ เพื่อทำเป็นปุ๋ยพืชสดจะปฏิบัติด้วยวิธีนี้ทุกปี พ่อหลวงบอกว่าได้ทำแบบนี้มาประมาณ 6 - 7 ปีแล้ว ซึ่งพื้นที่ทำการเกษตรอยู่นี้ได้ทำมาแล้วประมาณ 10 ปี โดยไม่ได้โยกย้ายไปที่ไหน ใช้การบำรุงดินด้วยการใส่ปุ๋ยคอกจำพวกขี้ไก่ และปุ๋ยพืชสด ทำให้ลดจำนวนปุ๋ยเคมีที่ใช้ลงไปได้มากจะใช้ปุ๋ยเคมีในกรณีที่จำเป็นหรือในช่วงระยะเร่งการเจริญเติบโตเท่านั้น ปัจจุบันพ่อหลวงได้มีเมล็ดพันธุ์ถั่วแจกให้ชาวบ้านที่สนใจนำไปปรับปรุงบำรุงดินด้วย ชาวบ้านที่ดำเนินการปลูกพืชแบบขั้นบันไดในกลุ่มนี้จะลงทุนทุนค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรเองทั้งหมด ทั้งค่าจ้างแรงงานและค่าพันธุ์พืช

- การเกษตรเชิงอนุรักษ์ป่าไม้ ลักษณะการทำการเกษตรจะเป็นสวนผลไม้เมืองหนาว เช่น ท้อ บ๊วย สาลี่ พลับ ซึ่งส่วนใหญ่ สวนผลไม้พวกนี้จะเป็นสวนไม้ใหญ่มากนักในบ้านขุนแจจะมีชาวบ้านที่ปลูกไม้ผลอยู่ประมาณ 60 ครอบครัว ในจำนวน 60 รายที่ปลูกไม้ผลนี้ก็จะทำการปลูกผักด้วยทั้งที่ปลูกในพื้นที่ปลูกไม้ผลและปลูกที่อื่นๆ และพื้นที่ปลูกไม้ผลของชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ติดกับป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านและป่าธรรมชาติส่วนอื่น ๆ ในการเกษตรแบบนี้จะช่วยในการอนุรักษ์ป่าด้วย เช่น การไม่เผื่อวางป่าและเผาป่า นายมานู ไทยสุขเกษม และนายชาติ แสนดี ซึ่งมีสวนไม้ผลอยู่ใกล้บ้าน เมื่อทำการตัดแต่งกิ่งก็จะนำมาใช้เป็นไม้ฟืนใช้ในครอบครัวต่อไป หรือนำมาใช้เป็นไม้ฟืนในการคั่วชาของ นางมณีรัตน์ ธรรมรงค์

2) เกิดจากหน่วยงานราชการในพื้นที่ หน่วยงานราชการที่อยู่พื้นที่ของบ้านขุนแจ ปัจจุบัน มีอยู่ 2 หน่วยงาน คือ หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว และศูนย์พัฒนาโครงการหลวง

แม่ปูนหลวง ส่วนหน่วยงานราชการอื่น ๆ ที่เข้ามาร่วมพัฒนาเป็นครั้งคราวเช่นจากอำเภอพร้าว และหน่วยงานราชการอื่นที่ประสานงานผ่านมูลนิธิโครงการหลวง เช่น กรมพัฒนาที่ดินโดยสำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 6 เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน่วยงานที่ดำเนินการสนับสนุนกิจกรรมทางการเกษตรเชิงอนุรักษ์นั้นประกอบด้วย

- กรมพัฒนาที่ดิน โดยสำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 6 เชียงใหม่ได้เข้าดำเนินการสนับสนุนการทำขั้นบันไดดิน เพื่อป้องกันการพังทลายของดินซึ่งเกิดจากการกัดเซาะของน้ำ (Erosion) ในแต่ละปีสำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 6 เชียงใหม่ จะได้รับงบประมาณในการจัดทำขั้นบันไดดินในพื้นที่ทำการเกษตรบนที่สูงที่อยู่ในความรับผิดชอบของโครงการหลวงฝ่ายพัฒนาที่ดิน ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวงได้รับงบประมาณในการจัดทำมาแล้ว 3 ปี ๆ ละประมาณ 100 ไร่ โดยใช้พื้นที่ของชาวบ้านที่ยินยอมซึ่งจะไม่เสียค่าใช้จ่ายในการจัดทำ ที่ผ่านมามีหลังจากสำนักงานพัฒนาที่ดินได้จัดทำขั้นบันไดดินของสำนักงานฯ นั้นใช้เครื่องจักรในการจัดทำ ทำให้หน้าดินที่มีความสมบูรณ์อยู่ข้างซึ่งมีน้อยนั้นถูกไถทิ้งไป ดินที่เหลือในขั้นบันไดจะเป็นดินชั้นล่างที่ไม่มีธาตุอาหารสำหรับการปลูกพืช เมื่อปลูกพืชแล้วพืชก็จะไม่งาม และโครงการนี้หลังจากทำขั้นบันไดดินให้แล้วก็ได้สนับสนุนปุ๋ยคอกให้แก่ชาวบ้านด้วย จึงต้องปล่อยพื้นที่ทิ้งไว้ให้วัชพืชขึ้นปกคลุมก่อนจึงค่อยไปทำการเพาะปลูกภายหลัง 1-2 ปี แล้วเมื่อสอบถามชาวบ้านแล้วส่วนใหญ่ไม่ค่อยเห็นด้วยกับการทำแบบนี้ ควรจะเป็นความต้องการของชาวบ้านจริง ๆ หรือไม่ก็น่าจะเป็นการทำด้วยการใช้แรงงานคน โดยว่าจ้างแรงงานของชาวบ้านเพราะคนสามารถแยกหน้าดินออกไว้ก่อนได้

หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว การดำเนินงานจะเป็นไปรูปของการจัดแบ่งกำหนดพื้นที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก และการส่งเสริมการปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและที่ว่างเปล่า โดยจะสนับสนุนด้านพันธุ์กล้าไม้

ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง งานที่ได้ดำเนินการอยู่ในปัจจุบันนอกจากงานส่งเสริมการปลูกพืชผักและไม้ผลแล้ว โครงการหลวงได้มีเป้าหมายในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยการจัดทำโครงการป่าชาวบ้าน ได้มอบกล้าพันธุ์ไม้จำพวก กัลลวย พลับ แอปเปิลป่า ให้แก่ชาวบ้านเพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ทำกินของตนเอง ส่งเสริมให้มีการนำหญ้าแฝกไปปลูกเป็นแนวป้องกันการพังทลายของดิน ในลักษณะนี้มีเกษตรกรบางรายเท่านั้นที่จะรับกล้าพันธุ์ไม้ไปปลูกในพื้นที่ของตนเอง ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้นำในหมู่บ้านหรือชาวบ้านที่มีพื้นที่เป็นจำนวนมาก ในด้านการปรับปรุงและอนุรักษ์ดินนั้น โครงการหลวงได้พยายามแนะนำเกษตรกรใช้ปุ๋ยหมักในการปลูกพืชโดยโครงการหลวงได้จัดทำปุ๋ยหมักนำมาขายให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกของโครงการหลวงในราคาถูกลง เพื่อเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาใช้ปุ๋ยหมักในการบำรุงดิน

4.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ

การศึกษาในครั้งนี้ได้พิจารณาปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ 2 ปัจจัยคือ

4.4.1 ปัจจัยภายในชุมชนบ้านขุนแจ

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ จากการศึกษาได้มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

4.4.1.1 ระบบนิเวศภายในชุมชน จากสภาพพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านขุนแจที่อยู่บนภูเขาสูงในระดับความสูงประมาณ 1,350 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะสภาพพื้นที่โดยทั่วไปของบริเวณนี้ จัดอยู่ในประเภทป่าดิบเขาเป็นแหล่งต้นน้ำของน้ำแม่จัด ที่เป็นน้ำสาขาของแม่น้ำปิง ซึ่งไหลผ่านอำเภอพร้าว และไปรวมกับแม่น้ำปิงในเขตอำเภอแม่แตง สภาพโดยทั่วไปของระบบนิเวศในพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากเป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ จึงทำให้ป่าไม้ได้ถูกทำลายและแผ้วถาง เพื่อใช้เป็นที่ทำการเพาะปลูกแบบทำไร่เลื่อนลอย และปลูกฝิ่น ในอดีตพื้นที่บริเวณหมู่บ้านขุนแจเคยเป็นที่อยู่ของชาวเขาเผ่าม้งมาก่อน ชาวเขาเผ่าลีซออพยพมาอยู่เมื่อกว่า 60 ปีมาแล้ว มีการแผ้วถางพื้นที่เพื่อทำการเกษตรแบบดั้งเดิมคือ การทำไร่เลื่อนลอย และต่อมาได้ปรับเปลี่ยนการทำการเกษตรไปสู่การเกษตรแบบเพื่อเศรษฐกิจ จึงทำให้พื้นที่ป่าไม้บริเวณนี้ถูกทำลายลงไปมาก จากการที่บริเวณป่าแห่งนี้เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญมีลำห้วยหลายสายที่ไหลลงสู่น้ำแม่จัดได้แก่ ห้วยแม่แจ้ น้ำแม่แว่นน้อย ห้วยทราย ซึ่งชาวบ้านบริเวณนี้ได้อาศัยเป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในการบริโภคและเพื่อการเกษตร ผลกระทบที่เกิดจากการแผ้วถางป่า เพื่อใช้ที่ดินทำการเกษตรที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้ปริมาณน้ำในห้วยต่าง ๆ มีปริมาณน้อยลง ในฤดูแล้งเกิดการขาดแคลนน้ำ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ ได้บอกว่า ในอดีตป่าไม้บริเวณลำห้วยแม่แจ้ยังไม่ถูกทำลายมากปริมาณน้ำในลำห้วยจะมีอยู่ตลอด ถึงแม้ในฤดูแล้งก็ยังมีน้ำมากอยู่ ตอนหน้าแล้งเมื่อไปตรวจดูที่ฝายกั้นน้ำที่หน่วยจัดการต้นน้ำ จัดสร้างให้หมู่บ้านเพื่อสำหรับส่งน้ำประปาภูเขายังมีน้ำล้นสันฝาย แต่ในระยะ 4 - 5 ปีที่ผ่านมาในฤดูแล้งน้ำไม่พอใช้ ประมาณปี พ.ศ. 2539 บ้านขุนแจขาดแคลนน้ำ มีไม่เพียงพอต่อการบริโภคและการเกษตร จึงได้นำเรื่องเข้าปรึกษากับหน่วยป่าไม้ โครงการหลวง และจัดประชุมชาวบ้านขุนแจเพื่อให้ทราบถึงปัญหาการขาดแคลนน้ำที่เนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่าไม้บริเวณต้นน้ำ และขณะเดียวกันก็นำตัวอย่างของความขัดแย้งระหว่างคนบนคอกกับคนพื้นราบในกรณีปัญหาทรัพยากรป่าไม้และน้ำ ในพื้นที่อำเภอจอมทอง ว่าอาจจะเกิดกับชาวบ้านขุนแจได้ หากพวกเขายังไม่ช่วยกันรักษาต้นน้ำไว้ เพราะคนพื้นราบก็ต้องอาศัยน้ำแหล่งเดียวกัน ถ้าหากคนทางล่างไม่มีน้ำใช้พวกเราลีซอที่อยู่บนคอกก็จะอยู่ไม่ได้ จึงได้ตกลงร่วมกันว่าจะขอกำหนด

เขตป่าบริเวณต้นน้ำห้วยแม่แจ้ทั้งหมดเป็นเขตป่าอนุรักษ์ ห้ามมิให้มีการแผ้วถางหรือตัดต้นไม้เด็ดขาดซึ่งได้รับคำยินยอมจากหน่วยป่าไม้และชาวบ้านเป็นอย่างดี

ระบบนิเวศน์ของพื้นที่ป่าหลังจากมีการอนุรักษ์เมื่อเริ่มประกาศให้ป่าต้นน้ำห้วยแม่แจ้เป็นป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมาโดยห้ามมิให้มีการแผ้วถางและตัดต้นไม้ทุกชนิด ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ได้ร่วมกันปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในเขตป่าอนุรักษ์ จากการที่ไม่มีคนเข้าไปยุ่งเกี่ยวทำลาย ทำให้ระบบนิเวศน์ในป่าอนุรักษ์ในระยะ 4 ปี ที่ผ่านมาริมฟื้นตัวดีขึ้น จากคำบอกเล่าของ นายอะเลพะ เล่ายาง (อ.ส.ม.) และนายอาหวู แซ่ย่าง กรรมการหมู่บ้านว่า เมื่อเข้าไปในเขตป่าอนุรักษ์มีความรู้สึกที่อากาศจะเย็นและมีความชื้น มีต้นไม้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาก เถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น และมีนกมาอยู่อาศัยมากขึ้นด้วย และในฤดูแล้งในปี พ.ศ. 2542 และปี พ.ศ. 2543 ที่ผ่านมามีปริมาณน้ำในลำห้วยแม่แจ้ไม่แห้งขุดเหมือนปีที่ผ่านมา ๆ มา นายสถิตย์ ไทยหิรัญยุคมีพื้นที่สวนอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ เขาได้อาศัยน้ำจากลำห้วยแม่แจ้มาใช้ในการเกษตรในแปลงไม้ผลและปลูกผัก เมื่อปี พ.ศ. 2543 เขาสามารถทำการปลูกผักในฤดูแล้งได้ ซึ่ง 4-5 ปีที่ผ่านมาไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับปลูกผักในฤดูแล้ง

การเข้าใช้ประโยชน์จากป่าอนุรักษ์ โดยปกติชาวบ้านชุมชนแจ้จะได้รับประโยชน์จากป่าในรูปของเป็นแหล่งอาหารป่า เช่น พืชผักป่า เห็ด ผึ้ง และสัตว์ป่าที่ใช้เป็นอาหารได้ นอกจากการหาของป่าเป็นอาหารแล้ว ชาวลิซอยังใช้ป่าเป็นแหล่งสมุนไพรเป็นยารักษาโรค หรือการเจ็บป่วยบางชนิด เช่น แม่เฒ่าอะมีมะ ตามิ อายุ 68 ปี เป็นหมอยาคนหนึ่งในหมู่บ้าน มีความรู้ในเรื่องการเก็บสมุนไพรในป่ามาใช้รักษาการเจ็บป่วยของคนในหมู่บ้านเช่น การกินของผิดสำแดง รักษาอาการเจ็บหลัง ปวดเอว ด้วยการเก็บสมุนไพรในป่ามาใช้ต้มกินหรือดองเหล้ากิน เช่น เปลือกต้นกำลังเสือโคร่ง , เปลือกจะคาดแดง และยารักษาคนเป็นลมต่างๆ ซึ่งหาเก็บได้จากป่าบริเวณหมู่บ้านและพื้นที่ป่าใกล้เคียง

จากการศึกษาและสังเกตในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ของบ้านขุนแจ้ ในช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2544 ที่ผ่านมา ในบริเวณป่าอนุรักษ์ที่เป็นแหล่งต้นน้ำห้วยแม่แจ้ กรมป่าไม้โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวได้ก่อสร้างฝายทดน้ำคอนกรีต เพื่อส่งน้ำให้ชาวบ้านใช้เป็นน้ำประปาภูเขาของหมู่บ้าน ระดับน้ำในห้วยยังมีไหลล้นตัวฝายอยู่มาก และตลอดแนวลำห้วยยังมีชาวบ้านบางรายได้ทำฝายชั่วคราวเพื่อนำน้ำไปใช้ในการปลูกพืช ในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง สภาพป่าไม้โดยทั่วไปของเขตป่าอนุรักษ์ชั้นพื้นพบว่า ได้มีต้นไม้เล็กหรือลูกไม้เพิ่มขึ้นพื้นดินจะถูกปกคลุมด้วยใบไม้ที่ร่วงหล่นทับถมกันในลักษณะข้ามปีซึ่งบางส่วนได้ถูกย่อยสลายบางส่วนแล้ว ในส่วนของต้นไม้ใหญ่ในด้านที่กระทบกับแนวฝายจะพบว่ามีคราบของตะไคร่น้ำและมอสขึ้นเกาะอยู่ บางต้นพบว่ากล้วยไม้พื้นเมืองเกาะเจริญเติบโตอยู่บนต้นไม้ และจากการยืนยันของชาวบ้านขุนแจ้ที่เคยเข้าไปในเขตป่า

อนุรักษ์เป็นประจำว่า มีความรู้สึกว่สภาพป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น มีต้นไม้เพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน โดยกระบวนการการใช้กฎระเบียบของหมู่บ้าน ห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่า และมีการกันแนวเขตพื้นที่สวนที่อยู่ติดกับเขตป่าอนุรักษ์ การจัดทำแนวกันไฟระหว่างพื้นที่สวนกับป่าอนุรักษ์ ตลอดจนการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาตลอดระยะเวลา 4 ปี ที่ผ่านมา (2539-2543) จึงทำให้ระบบนิเวศในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านเริ่มฟื้นตัวและดีขึ้น

4.4.1.2 วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ ชาวเขาเผ่าลีซอเป็นเผ่าหนึ่งที่มีการนับถือผีอย่างเคร่งครัด โดยมีความเชื่อว่าโลกนี้เต็มไปด้วยผีซึ่งมีทั้งผีดีและผีร้าย ชาวลีซอนั้นจะมีผีคอยคุ้มครองดูแลอยู่ ผีที่ชาวลีซอให้ความนับถือมากที่สุดคือ อาปาห่มหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน บ้านลีซอทุกแห่งจะต้องมีศาลผีอาปาห่ม ซึ่งจะตั้งอยู่ในป่าเหนือหมู่บ้านและจะต้องมีพิธีการเช่นไหว้ทุกปีนอกจากผีต่าง ๆ แล้วลีซอยังให้ความเคารพนับถือบรรพบุรุษ ดังนั้นในบ้านของชาวลีซอจึงมีแท่นหรือหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษอยู่กลางบ้าน พิธีกรรมต่างๆของชาวลีซอจึงมีความเกี่ยวข้องกับผีเป็นส่วนใหญ่ ประเพณีความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอที่มีความสัมพันธ์กันกับทรัพยากรป่าไม้จะมีทั้งในส่วนที่เป็นการอนุรักษ์และส่วนที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้ ซึ่งประกอบไปด้วย

- ประเพณีความเชื่อที่ช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้ ชาวลีซอมีความเชื่อว่าตามป่าเขา ลำห้วยทุกแห่งจะมีผีคอยปกป้องดูแลรักษาอยู่หากใครเข้าไปทำลายโดยไม่ขออนุญาตจะถูกผีลงโทษได้ ผีที่ชาวลีซอให้การนับถือมากที่สุดคือ อาปาห่มหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน เป็นผีที่ชาวลีซอให้การนับถือมาก หมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอทุกแห่งจะต้องมีที่ตั้งของศาลผีอาปาห่ม โดยจะตั้งที่ในป่าเหนือหมู่บ้าน ชาวลีซอมีความเชื่อว่า อาปาห่มเป็นผีประจำหมู่บ้านที่จะคอยดูแลและป้องกันภัยให้กับหมู่บ้านของชาวลีซอ ไม้ให้มีสิ่งชั่วร้ายมารบกวน ที่ตั้งของศาลอาปาห่มจะอยู่ในป่า ซึ่งป่าบริเวณนี้ชาวลีซอถือว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์เป็นป่าที่อยู่ของอาปาห่ม จะไม่มีชาวลีซอคนใดเข้าไปตัดไม้โดยเด็ดขาด เพราะมีความเชื่อว่าถ้าใครไปตัดต้นไม้บริเวณนี้แล้วอาปาห่มจะโกรธจะลงโทษคนในหมู่บ้านให้เกิดเจ็บป่วยหรือถึงแก่ความตายได้ในทันทีที่ได้รับคำบอกเล่ายืนยันจากหมอผีประจำหมู่บ้านขุนแจ้ ทั้ง 3 คน คือ พ่อเผ่าเล่าหลู่ แซ่หยี่ พ่อเผ่าอาหลวงสองเมียบ แสนห่ม นายเงาะแสนยี่ และปู่จารย์หรือหมอเมืองประจำหมู่บ้านคือ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื่อ ว่าตั้งแต่มีการตั้งหมู่บ้านขุนแจ้ และตั้งศาลอาปาห่มกว่า 60 ปี ป่าไม้บริเวณนี้จะไม่มีการเข้าไปตัดไม้เลย เพราะชาวลีซอบ้านขุนแจ้มีความเชื่อและนับถืออาปาห่ม เมื่อไม่มีการเข้าไปตัดไม้บริเวณนี้จึงเป็นป่าที่มีความสมบูรณ์ มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่นเป็นที่อยู่อาศัยของนกและสัตว์ป่า ในแต่ละปีจะมีพิธีการเช่นไหว้และเลี้ยงผีอาปาห่ม ซึ่งจะทำกันในช่วงวันปีใหม่ของชาวลีซอหรือที่เรียกว่า เทศกาลกินวอ

นอกจากป่าบริเวณที่ตั้งศาลอาปาหมู่บ้านที่ชาวลิซอจะไม่ตัดไม้แล้ว บริเวณป่าไม้ต้นน้ำก็เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่ชาวลิซอจะไม่เข้าไปตัดไม้ทำลายป่า เพราะชาวลิซอเชื่อว่าในป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำจะมีผีคอยดูแลรักษาอยู่จะห้ามไม่ให้มีการตัดต้นไม้ในป่าบริเวณนี้ โดยชาวลิซอมีความเชื่อว่า น้ำเป็นสิ่งที่ให้คุณประโยชน์และให้ชีวิตกับชาวลิซอ จึงมีการนับถือผีน้ำในแต่ละปีก็จะมีพิธีเซ่นไหว้และเลี้ยงผีน้ำ จะทำกันในช่วงวันขึ้นปีใหม่ของชาวลิซอ เพื่อเป็นการขอขมาต่อผีน้ำที่ได้ใช้น้ำและทำความสกปรกให้กับแหล่งน้ำ และยังมีความเชื่อว่าหากทำการเซ่นไหว้ผีน้ำแล้วจะทำให้การทำกรเพาะปลูกมาได้ผลผลิตที่ดี

ทั้งป่าที่ตั้งศาลอาปาหมู่บ้านหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน และป่าบริเวณต้นน้ำนั้นชาวลิซอมีความเชื่อว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน ห้ามไม่ให้ใครเข้าไปตัดทำลายซึ่งถ้าฝ่าฝืนจะถูกผีลงโทษและจะทำให้หมู่บ้านนั้นได้รับภัยพิบัติด้วย

- ความเชื่อที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้ การตั้งถิ่นฐานและที่อยู่อาศัยของชาวเขาเผ่าลิซอส่วนใหญ่จะอยู่ในบนภูเขาสูงที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเล 1,000 เมตรขึ้นไป ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่จึงเป็นภูเขาสูงชันมีพื้นที่ราบน้อยการเกษตรจึงเป็นการเพาะปลูกพืชไร่และพืชไร่ ด้วยความเชื่อที่สืบทอดกันมาในการทำกรเพาะปลูกพืชไร่จะต้องแผ้วถางป่าและโค่นต้นไม้ในพื้นที่จนโล่งเตียนแล้วทำการเผา ด้วยมีความเชื่อว่าหากปล่อยต้นไม้ใหญ่เหลือไว้ในพื้นที่ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด หรือพืชไร่ ต้นไม้ใหญ่จะบดบังแสงแดดทำให้พืชที่ปลูกไม่เจริญงอกงามซึ่งได้สอดคล้องกับคำบอกเล่าของ พ่อเฒ่าเล่าปู่ แซ่เหยี่ และพ่อเฒ่าอาหลวงสองเมีย แสนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มคนชุดแรก ๆ ที่อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนแจ้วว่า ในสมัยที่อพยพมาอยู่ที่บ้านขุนแจ้วใหม่ ๆ ป่าไม้บริเวณนี้ส่วนหนึ่งได้ถูกแผ้วถางไปบ้างแล้วเพราะมีชาวเขาเผ่าม้ง และเผ่ามูเซอมาอาศัยอยู่ก่อน เมื่อชาวลิซอเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ก็ได้ทำการแผ้วถางป่าไม้และแผ้วถางไร่เหล่าเก่าของชาวเขาเผ่าม้งที่ปล่อยทิ้งไว้ นำมาทำการเพาะปลูกพืชไร่ โดยในพื้นที่ต่ำก็จะปลูกข้าวไร่ ในพื้นที่สูงมีอากาศเย็นก็จะปลูกพืชไร่ การแผ้วถางไร่จะทำกันประมาณเดือนมกราคม จะได้มากหรือน้อยก็จะขึ้นอยู่กับแรงงานในครอบครัว ถ้าครอบครัวใดมีแรงงานมากก็แผ้วถางไร่ได้มาก และก็จะมีการเอาแรงกันหรือลงแขกช่วยกันแผ้วถางไร่ แล้วปล่อยทิ้งไว้ให้ต้นไม้และหญ้าที่ตัดนั้นแห้งจึงจะทำการเผาไร่ประมาณเดือนเมษายน และจะทำการเพาะปลูกพืชไร่ต้นฤดูฝน ประมาณเดือนพฤษภาคม การแผ้วถางไร่นั้นจะฟันต้นไม้ใหญ่ออกหมดไม่เหลือทิ้งไว้ เมื่อเพาะปลูกได้ 2-3 ปีก็จะย้ายที่ไปแผ้วถางไร่ใหม่ เพราะที่ดินเดิมปลูกข้าวไร่ไม่งามหรือปลูกพืชไร่ได้ผลผลิตน้อย ในระยะตั้งหมู่บ้านใหม่จะมีชาวบ้านประมาณ 30-40 หลังคาเรือน ต่อมาได้มีการอพยพจากที่อื่นเพิ่มขึ้นตามญาติพี่น้องทำให้มีประชากรมาก การแผ้วถางไร่จึงมากตาม หลังจากมีหน่วยงานของกรมป่าไม้มาตั้งอยู่ในพื้นที่ การแผ้วถางไร่ได้ลดลงแต่ก็ยังมีกรลักลอบตัดไม้อยู่ โดยทั่วไปชาวเขาเผ่าลิซอจะมีธรรมเนียมและความเชื่อในการเลือกพื้นที่สำหรับทำการเพาะปลูกที่สืบทอดกันมาดังนี้

- 1) ลักษณะของดินจะมีสีจําหรือแดงไม่สำคัญแต่ดินนั้นต้องร่วนซุยไม่จับเป็นก้อน
- 2) ในพื้นที่ปลูกไร้ผืนควรมีดินทรายปนอยู่บ้างจะดี และดินที่มีหินปูน ผุผสมปนอยู่ยิ่งดี เพราะจะช่วยทำให้ดินผืนเย็น
- 3) ถ้าเป็นพื้นที่ป่าที่เลือกใหม่ ต้องขุดดินดู โดยเฉพาะในเดือน มกราคม ดินต้องเปียกอยู่ แสดงว่าต้องมีน้ำเพียงพอแก่พืช
- 4) ถ้าเป็นพื้นที่ที่ถูกใช้แล้วและทิ้งไว้ให้เป็นป่าเหล่า ป่าคา ป่าอ้อ ต้นไม้เหล่านี้ต้องเจริญงอกงามจนสูงแล้ว ซึ่งแสดงว่าดินยังมีปุ๋ยอยู่
- 5) ดินที่เป็นดินร่วนนั้นต้องบีบเป็นก้อนได้เมื่อผสมน้ำ แต่ต้องไม่แตก ร่วนเป็นทราย
- 6) ดินที่เลือกเป็นดินเหลือง ดําหม่น ดินที่เป็นสีเหลืองเป็นดินดีที่สุด อาจใช้ปลูกผืนได้นานถึง 20 ปี สีดําหม่นรองลงมา สีดําจะใช้ปลูกได้ประมาณ 6-7 ปี
- 7) ถ้าพื้นที่ที่จะปลูกผืนต้องดูคอยให้ตรงแสงแดดด้วยว่าด้านพื้นที่ปลูกต้องตรงกับแสงแดดในตอนเช้า ไม่ใช่ส่องตอนบ่ายถึงจะดี
- 8) พื้นที่ที่เพาะปลูกต้องเป็นพื้นที่ที่เป็นดินกว้างขวาง มีคอกกว้าง ๆ พื้นที่ที่เลือกไว้นั้นจะย้ายก็ต่อเมื่อตรงที่นั้นดินจืด ซึ่งถือเชื่อว่าการปลูกผืนได้น้อย เช่น ปลูกผืนได้เพียง กิ่งจ้อย (1 จ้อย เท่ากับ 1.6 กิโลกรัม) ดินนั้นก็ใช้ไม่ได้ ก็จะย้ายที่แล้วปล่อยให้พื้นดินร้างทิ้งไว้จนต้นไม้ขึ้น ใบไม้ร่วงทับถมหลาย ๆ ปี ก็จะกลับมาแผ้วถางเผาทำใหม่อีกครั้ง การปฏิบัติที่ดีถือว่าทำให้ดินมีสภาพดีขึ้นชาวอีสานจะใช้วิธีการทำการเพาะปลูก 1 - 3 ปี แล้วปล่อยให้ร้างเพื่อให้ใบไม้ร่วงหล่นทับถมเป็นปุ๋ยต่อไป และมีความเชื่อว่าถ้าทำการเผาดินหรือเผาวัชพืชก่อนการเพาะปลูกแล้วดินจะเหมาะแก่การเพาะปลูกพืช เพราะช่วยเผาแมลงในดิน และพื้นที่ที่เลือกนั้นจะมีความลาดเทประมาณ 15 - 45 องศา เพราะพื้นที่ในระดับนี้ชาวอีสาน บอกว่าเมื่อเวลาแสงแดดส่องหรือสาดไปในแปลงปลูกพืชจะได้ทั่วแปลงปลูกพืช ไม่มีการบังร่มเงากันของต้นไม้

จากความเชื่อดังเดิมในการเลือกพื้นที่เพาะปลูก และวิธีการเพาะปลูกของชาวเขาเผ่าที่เชื่อกันปฏิบัติสืบทอดกันมาในอดีต ได้มีส่วนทำให้เกิดการแผ้วถางตัดต้นไม้ในพื้นที่ป่าเป็นจำนวนมาก ด้วยในลักษณะการตั้งที่อยู่อาศัยที่ส่วนใหญ่เป็นคอกหรือภูเขาสูงชัน การทำการเพาะปลูกจึงต้องทำบนสันคอกหรือไหล่คอกเพราะมีพื้นที่ราบน้อย ด้วยลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูงชัน ชั้นหน้าดินจะม่น้อย ความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ เมื่อถูกแผ้วถางเพื่อทำการเพาะปลูกทำให้เกิดการสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของดินเป็น ไปอย่างรวดเร็วด้วยเหตุจากการชะล้างของน้ำและการใช้ธาตุอาหารของพืช ดังนั้นชาวบ้านจึงจำเป็นต้องย้ายที่เพาะปลูกไปที่อื่น ทำให้มีการ

แผ้วถางตัดต้นไม้ต่อไป โดยทิ้งพื้นที่เก่าให้เป็นไร่เหล่า จึงทำให้ถูกเรียกวิธีการเพาะปลูกแบบนี้ว่า เป็นการทำไร่เลื่อนลอย แต่ในขณะเดียวกันชาวลีซอก็ยังมีกรหันกลับมาใช้พื้นที่เดิมเมื่อปล่อยทิ้งไว้จนเป็นไร่เหล่าหรือมีหญ้าคา ต้นไม้เล็ก ๆ ขึ้นปกคลุมทั่วไปจนเชื่อว่าดินมีปุ๋ยสำหรับปลูกพืชแล้ว

ในสภาวะปัจจุบัน วิธีการเพาะปลูกแบบดั้งเดิมของชาวลีซอ ที่เป็นแบบการทำไร่เลื่อนลอยไม่สามารถทำได้อีกแล้ว ด้วยข้อจำกัดหลายประการทำให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเพาะปลูกจากเดิมไปเป็นแบบมีพื้นที่แน่นอนและถาวร ได้แก่ ข้อจำกัดในเรื่องของกฎหมายป่าไม้ เนื่องจากที่ตั้งของหมู่บ้านได้ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ และเขตป่าสงวนแห่งชาติ จึงถูกควบคุมด้วยการห้ามตัดไม้ทำลายป่า หากฝ่าฝืนจะมีความผิดตามกฎหมาย ข้อจำกัดในด้านพืชที่ปลูกเดิมทำการปลูกฝิ่นจึงต้องแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เพื่อให้ได้ผลผลิตฝิ่นสูงๆแต่ปัจจุบันฝิ่นเป็นพืชที่ผิดกฎหมายห้ามปลูก และชาวบ้านได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้ปลูกพืชทดแทนที่มีรายได้ดีกว่าฝิ่น จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาพื้นที่ปลูกใหม่ และข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่แต่เดิมชาวเขาเคยมีความคิดว่าพื้นที่ป่าเขา คอยเหล่านี้ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เพราะไม่มีหน่วยงานของทางราชการเข้าไปดูแล การที่เขาจะแผ้วถางตัดต้นไม้เพื่อนำมาใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูกสามารถทำกันได้เท่าที่ตามกำลังในครอบครัวอยู่ไม่มีการหวงห้าม หลังจากราชการได้ประกาศเขตพื้นที่ป่าเขาเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวนแห่งชาติ และได้จัดส่งเจ้าหน้าที่และหน่วยงานเข้าไปประจำในพื้นที่ ทำให้ชาวเขาได้รู้ว่าพื้นที่ป่าเขาเหล่านี้มีเจ้าของแล้วคือของทางราชการ การแผ้วถางจะทำได้อีกต่อไป จึงทำให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรให้มาเป็นวิธีการที่ส่งผลกระทบต่อป่าไม้น้อยลงด้วยการทำการเกษตรแบบถาวร

ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้าน เหตุผลของความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอที่มีความเชื่อว่ามีบริเวณสถานที่ตั้งศาลอาปาหู่หรือผีหลวงประจำหมู่บ้านเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ มีผีคอยดูแลและคุ้มครองป่าไม้อยู่ หากมีการตัดทำลายต้นไม้จะทำให้ผีโกรธและทำร้ายให้เกิดการเจ็บป่วยไม่สบายหรือถึงแก่ชีวิตได้ ตลอดจนจะทำให้เกิดภัยอันตรายแก่หมู่บ้านได้ ดังนั้นชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ทุกคนจะถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด จะไม่มีการเข้าไปตัดต้นไม้ในเขตป่าที่ตั้งศาลอาปาหู่ซึ่งถือเป็นพื้นที่หวงห้าม ถ้าหากไม่มีกิจธุระใด ๆ ชาวบ้านจะไม่ขึ้นไปในป่าบริเวณนี้ โดยเฉพาะผู้หญิงจะห้ามไม่ให้ขึ้นไปบริเวณป่าที่ตั้งศาลอาปาหู่โดยเด็ดขาด เพราะมีความเชื่อว่าเป็นบริเวณที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนพื้นที่ป่าไม้บริเวณที่เป็นต้นน้ำ ชาวบ้านก็จะไม่ตัดฟันต้นไม้ เพราะถือว่าเป็นป่าบริเวณนี้มีผีคอยดูแลอยู่ หากไปตัดต้นไม้จะทำให้ผีโกรธและลงโทษได้ จึงทำให้ป่าบริเวณที่ตั้งศาลอาปาหู่และป่าบริเวณต้นน้ำมีสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติ มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่มาก

ส่วนในกรณีการมีความเชื่อในการเลือกพื้นที่เพาะปลูกพืชของชาวเขาเผ่าลีซอในปัจจุบัน เนื่องจากมีข้อจำกัดในพื้นที่ที่ไม่สามารถจะแผ้วถางป่าไม้ที่มีดินอุดมสมบูรณ์มาทำการ

เพาะปลูกได้ด้วยข้อกฎหมายของทางราชการ จึงทำให้ชาวบ้านต้องทำการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมที่เคยทำกันมาก่อน โดยการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชมาช่วยในการปลูกพืช จึงทำให้ความเชื่อในเรื่องของการเลือกพื้นที่เพาะปลูกที่ต้องเป็นพื้นที่ที่บุกเบิกแผ้วถางใหม่จึงจะมีความอุดมสมบูรณ์ เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยมีความเชื่อว่าพืชที่ปลูกนั้นสามารถเพิ่มผลผลิตได้ด้วยการใช้ปุ๋ยเคมีแทน ประกอบกับปัจจุบันวิธีการทำการเกษตรของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจเป็นแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้นมีการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น ทำให้ต้องมีการเอาใจใส่ดูแลพืชที่ปลูกโดยเฉพาะพืชผักเมืองหนาวที่ต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิด และสามารถปลูกหมุนเวียนได้ตลอดปี จึงทำให้พื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกมีขนาดเล็กลง เพื่อให้สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง เฉลี่ยพื้นที่ใช้ปลูกผัก 1 ไร่ต่อครอบครัว (ประสิทธิ์ กาบจันทร์, 2542) ดังนั้นความต้องการพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกใหม่ จึงลดลงจึงส่งผลให้การบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อนำพื้นที่มาเพื่อการเพาะปลูกลดลงไปด้วย

4.4.1.3 การใช้ภูมิปัญญาในการจัดการป่าไม้ จากการศึกษาในพื้นที่บ้านขุนแจพบว่า ชาวบ้านขุนแจมีการอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณหมู่บ้าน และแหล่งต้นน้ำไว้ให้เป็นป่าตามธรรมชาติ นั้น เกิดจากการใช้ประเพณีและความเชื่อของชนเผ่าในการรักษาป่าไม้ของหมู่บ้านไว้ ด้วยการกำหนดพื้นที่ป่าที่อยู่เหนือหมู่บ้านเป็นที่ตั้งของศาลผีที่ชาวลีซอนับถือคือ ผีหลวงประจำหมู่บ้าน หรือเรียกว่า อาปาห่ม ป่าไม้บริเวณนี้จะถูกกำหนดทางประเพณีให้เป็นป่าศักดิ์สิทธิ์เป็นที่อยู่อาศัยของผีอาปาห่ม ห้ามมิให้เข้าไปตัดทำลายป่าไม้บริเวณนี้โดยเด็ดขาด ซึ่งหากมีชาวบ้านคนใดเข้าไปตัดต้นไม้ที่ป่านี้จะทำให้อาปาห่มโกรธ จะลงโทษคนที่เข้าไปตัดต้นไม้ให้เจ็บป่วย และถึงแก่ความตาย และจะลงโทษคนในหมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านเกิดภัยพิบัติเกิดความเดือดร้อน จึงทำให้ป่าบริเวณนี้เป็นป่าที่สมบูรณ์ตามธรรมชาติ

ในส่วนของ การใช้ภูมิปัญญาของชนเผ่าที่เกี่ยวข้อง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอนี้ ไม่ปรากฏเด่นชัดเนื่องจากวิถีการดำรงชีพแบบดั้งเดิมของชาวเขาเผ่าลีซอซึ่งถูกจัดอยู่ในกลุ่มชาวเขาที่ปลูกผืนทำไร่เลื่อนลอย การทำการเกษตรแบบดั้งเดิมซึ่งเป็นลักษณะทำลายป่าไม้ คือ การแผ้วถางตัดโค่นต้นไม้แล้วเผา เพื่อนำพื้นที่มาใช้ในการปลูกข้าวไร่และฝิ่น จะมีการทำไร่หมุนเวียนบ้างแต่ก็เป็นในลักษณะการแผ้วถาง และเผาพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่าที่ถูกทิ้งไว้จนมีต้นไม้เล็ก ๆ ขึ้นปกคลุมทั่วพื้นที่ ภูมิปัญญาประจำเผ่าที่มีการสืบทอดกันจะเป็นในลักษณะของการพิจารณาเลือกพื้นที่ในการทำการเพาะปลูกพืชแบบดั้งเดิม คือการปลูกฝิ่น ปลูกข้าวไร่และข้าวโพด ซึ่งวิธีการพิจารณาเลือกพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูกนี้จะมีส่วนในการช่วยสนับสนุนการตัดไม้แผ้วถางป่ามากกว่าการอนุรักษ์ ปัจจุบันได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกจากเดิมที่มีการทำไร่เลื่อนลอยมาเป็นการปลูกพืชในพื้นที่ถาวร ไม่มีการเคลื่อนย้ายหรือสับเปลี่ยนพื้นที่ใหม่

ภูมิปัญญาที่พบจากการเข้าไปศึกษาในชุมชนของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ ที่เกี่ยวข้องกับกรอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาที่สำคัญ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน พ่อเฒ่าเล่าหลู่ แซ่หยี่ และพ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ ได้บอกว่าชาวลีซอจะมีวิธีการเลือกที่ตั้งของหมู่บ้านที่สืบต่อกันมาคือ การตั้งหมู่บ้านของชาวลีซอจะปลูกสร้างบนพื้นที่ที่เป็นไหล่เขา และพื้นที่นั้นจะมีลักษณะเป็นคอยโอบล้อมหมู่บ้านไว้ ด้านหน้าหมู่บ้านจะเปิด (ตามลักษณะของฮวงจุ้ยของจีน) ความยาวของตัวบ้านจะขนานไปกับแนวคอย ซึ่งจะใช้คอยเป็นที่กันบังลมพายุไว้ ไม่ให้ลมพายุพัดเข้ามาปะทะกับตัวบ้านโดยตรง ด้านเหนือหมู่บ้านจะกำหนดให้เป็นป่าไม้ที่เป็นที่ตั้งของศาลอาปาหมู หรือศาลผีหลวงประจำหมู่บ้าน โดยจะเป็นป่าอนุรักษ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อจะไม่มีการตัดต้นไม้ ตามคำบอกเล่าของพ่อเฒ่าเล่าหลู่ แซ่หยี่ และพ่อเฒ่าอาหลวง สองเมีย แสนหมู ว่าต้นไม้ในป่านี้จะช่วยในการป้องกันลมไม่ให้พัดโดนหมู่บ้าน และพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านต้องใกล้กับแหล่งน้ำไว้ใช้บริโภคในหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นลำห้วยที่ไหลมาจากป่าต้นน้ำในบริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้านจึงทำให้ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้แผ้วถางป่าไม้บริเวณป่าเหนือหมู่บ้าน ที่เป็นที่ตั้งของศาลอาปาหมูและป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำในหมู่บ้าน

ภูมิปัญญาในการเลือกพื้นที่เพาะปลูก ชาวลีซอจะเลือกพื้นที่เพาะปลูกโดยดูลักษณะของดินเป็นสำคัญ โดยมีความเชื่อว่าดินที่เย็นนั้นเป็นดินดี ปลูกฝิ่นเจริญงอกงามโดยมีหลักปฏิบัติที่สืบต่อกันมาเช่น ดินนั้นต้องเป็นดินร่วนซุยไม่จับกันเป็นก้อนแข็ง ถ้าดินที่มีหินปูนผสมปนอยู่ยิ่งดีเพราะช่วยทำให้ดินฝิ่นเย็น ถ้าเป็นดินที่เลือกใหม่ต้องค้ำดินดู โดยเฉพาะในเดือนมกราคมดินต้องเปียกอยู่แสดงว่าต้องมีน้ำเพียงพอแก่พืช พื้นที่ที่ปลูกพืชต้องดูให้ตรงกับแสงแดดส่องอย่างทั่วถึงในตอนเช้าไม่ควรส่องตอนบ่าย ถ้าเป็นที่ต่ำควรมีดินมะเดื่อป่าและต้นกล้วยป่าขึ้นอยู่ในพื้นที่ด้วยเพราะเชื่อว่ามี ความชุ่มชื้นพอ พื้นที่ควรมีความลาดชันเพราะเวลาแสงแดดส่องจะได้ส่องในแปลงปลูกพืชได้อย่างทั่วถึงต้นไม้จะไม่บดบังแสงแดดซึ่งกันและกัน และมีการเลือกพื้นที่ปลูกพืชแต่ละชนิดไว้คือ พื้นที่ปลูกข้าวไร่จะปลูกในพื้นที่ต่ำกว่า 1,000 เมตร ลงมาเพราะข้าวไร่ไม่ชอบอากาศเย็นมาก ส่วนฝิ่นนั้นจะปลูกในพื้นที่ที่มีความสูงตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไป เพราะอากาศเย็นฝิ่นเจริญเติบโตดี

4.4.1.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ที่ดำเนินการอยู่นั้น ด้วยการให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า โดยรูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้นประกอบไปด้วย

- การมีส่วนร่วมในความคิด จากสภาพปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อบริโภค ในหมู่บ้านและเพื่อการเกษตรที่ผ่านมา พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ ได้นำปัญหานี้เข้าไปปรึกษาในที่ประชุมชาวบ้าน เพื่อสอบถามความคิดเห็นของชาวบ้านแต่ละคนว่า จะมีแนวทางการ

แก้ไขปัญหานั้นอย่างไร เพราะถ้าหากปล่อยทิ้งไว้ อาจเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบกับ ชาวเขามันที่สูงได้ เหมือนกับกรณีของอำเภอจอมทอง ซึ่งในความเห็นของชาวบ้านบางส่วนก็ยังมี ความคิดว่าการตัดไม้ทำลายป่าของเขานั้นไม่น่าจะส่งผลกระทบต่อน้ำในป่าแต่อย่างไร เพราะ เมื่อสมัยก่อนพวกเขาตัดต้นไม้เผาป่ามากกว่านี้คอยแลวนี่หัวโล้นกันหมด แต่ในลำห้วยก็ยังมีน้ำอยู่ มากมาย แต่ปัจจุบันตามคอยต่าง ๆ มีต้นไม้ขึ้น ป่ามีเพิ่มขึ้นเพราะหน่วยป่าไม้ปลูก แต่ทำไมน้ำจึงแห้ง แต่ก็ยังมีบางฝ่ายที่เห็นว่าปัญหานั้นเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่า เช่น นายปรีชา ธรรมมารมย์ ได้ ให้ข้อคิดว่า “พวกเราชาวลือชอบ้านขุนแจจะต้องช่วยกันดูแลรักษาต้นน้ำเพราะปัจจุบันคนพื้นราบ เขารู้แล้วว่าปัญหาต้นน้ำเกิดจากอะไร และรู้ว่าพวกเราทำอะไรอยู่ ถ้าคนพื้นราบเดือดร้อนไววาย ขึ้นมาพวกเราชาวลือชอจะไม่ได้ทำกิน แต่ที่เขาให้เราทำกินอยู่ได้ทุกวันนี้เพราะในหลวง เพราะ โครงการหลวงให้เราทำกินถ้าพวกเราไม่ช่วยกันรักษาป่าพวกเราจะต้องเป็นคนแรกที่ได้รับผลกระทบ” และชาวบ้านหลายคนได้เสนอความคิดในแนวที่ว่า การรักษาป่าต้นน้ำห้วยแม่แจ่มนี้ ไม่ได้ เกิดประโยชน์แต่คนที่มีส่วนอยู่ใกล้ลำห้วยเท่านั้น แต่ประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ที่ชาวบ้านขุนแจทุกคน คือ มีน้ำประปาภูเขาในหมู่บ้านใช้ได้ตลอดปีจะไม่ขาดแคลนเหมือนที่ผ่านมา

- การมีส่วนร่วมในการวางแผน เมื่อข้อสรุปของชาวบ้านทุกคนเห็นพ้อง ต้องกันว่ามีความจำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณต้นน้ำนี้ไว้ ด้วยการเสนอให้มีการห้ามตัดต้นไม้ ทุกชนิดในเขตป่าต้นน้ำที่จะอนุรักษ์ไว้ และได้นำเรื่องนี้เสนอต่อหน่วยจัดการต้นน้ำ เพื่อขอใช้ป่า พื้นที่นี้เป็นป่าอนุรักษ์ของชาวบ้านขุนแจ ห้ามมิให้มีการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณนี้ โดยการออกเป็น กฎระเบียบของหมู่บ้านในการห้ามตัดต้นไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ หากฝ่าฝืนให้มีโทษปรับ มีการมอบหมาย ให้คณะกรรมการหมู่บ้านมีหน้าที่ในการตรวจสอบดูแลรักษาป่าร่วมกันฝ่ายเจ้าหน้าที่และให้ป่าอนุรักษ์นี้ เป็นสมบัติของทุกคนในบ้านขุนแจที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษา

- การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานตามแผน กิจกรรมที่ส่งเสริมให้มีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ป่าไม้ ในรอบปีคณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านทุกครอบครัวจะต้องมี กิจกรรมมาทำงานร่วมกันในด้านการรักษาป่าไม้ ได้แก่ การทำแนวป้องกันไฟบริเวณพื้นที่ป่า อนุรักษ์จะต้องดำเนินการประมาณเดือนมีนาคมของทุกปี การปลูกป่าในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในโครงการ ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา เป็นการปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2542 โครงการปลูกต้นไม้สองข้างถนนตั้งแต่บ้านสามลีถึงบ้านขุนแจ เป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร โครงการปลูกซ่อมต้นไม้ในป่าเฉลิมพระเกียรติในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2543 โครงการ ปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2543 และโครงการปลูกหญ้าแฝกโรงเรียน บ้านขุนแจ

ในการจัดกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมของหมู่บ้านแต่ละครั้งนั้น เพื่อให้ทุกคนทุกครอบครัวมีส่วนร่วม และมีความรู้สึกรักในหมู่บ้านของตนเองจึงได้วางระเบียบกฎเกณฑ์ในการทำงานส่วนรวมของหมู่บ้านไว้ เพื่อป้องกันการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน โดยกำหนดไว้ว่า หากหมู่บ้านมีงานที่เป็นส่วนรวมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำงาน ให้แต่ละครอบครัวเข้าร่วมงานส่วนรวมครอบครัวละ 1 คน หากครอบครัวใดไม่ส่งคนเข้าร่วมงานส่วนรวมจะถูกปรับครอบครัวละ 100 บาท ต่องาน 1 ครั้ง และให้ไปชี้แจงเหตุผลที่ไม่ร่วมทำงานกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ในส่วนนี้ พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ และคณะกรรมการหมู่บ้านบอกว่า ส่วนใหญ่จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดีทุกคนจะมีบ้างบางรายที่มีเหตุผลหรือธุระจำเป็นจริง ๆ ก็จะต้องง้อหน้าหรือเข้ามาชี้แจงภายหลังก็จะไม่ปรับ ซึ่งเงินค่าปรับนี้ก็นำเข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้าน โดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนคือ ภาวะการขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการบริโภค ปริมาณน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรลดลงและแรงกดดันจากสังคมภายนอกชุมชนได้แก่ การเฝ้ามองดูจากประชาชนพื้นราบในเขตอำเภอพร้าว การได้รับแรงกดดันจากหน่วยงานราชการทั้งภายใน และภายนอกพื้นที่คือหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว และโครงการหลวง เป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งให้เกิดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ และมีกฎระเบียบของหมู่บ้านเป็นส่วนสนับสนุน

ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนบ้านขุนแจ ตั้งแต่การร่วมรับรู้ปัญหาป่าไม้ ภายในชุมชน การร่วมกันคิดหาแนวทางแก้ไขปัญหา การร่วมการวางแผนหาวิธีการแก้ไขปัญหา และการร่วมกันในการปฏิบัติตามแผน เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

4.4.1.5 เศรษฐกิจภายในชุมชน ในการศึกษาปัจจัยภายในชุมชนที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ พบว่าระบบเศรษฐกิจภายในชุมชนมีส่วนสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าระบบเศรษฐกิจในชุมชนที่เกี่ยวข้องประกอบด้วย

- รายได้ของครอบครัว จากการศึกษพบว่าอาชีพหลักของประชาชนบ้านขุนแจ คือ การทำการเกษตร ปลูกพืชผักเมืองหนาว ไม้ผล ข้าวไร่ มีอาชีพค้าขายและรับจ้าง ร่วมกับการทำการเกษตรด้วยเป็นบางราย รายได้ส่วนใหญ่ของครอบครัวจึงมาจากภาคการเกษตร เฉลี่ยรายได้สุทธิของคนในหมู่บ้าน 18,379.4 บาทต่อปี ผลผลิตการเกษตรที่ทำรายได้หลักของชาวบ้านขุนแจ คือ การปลูกผักส่งขายให้แก่โครงการหลวง และขายให้กับพ่อค้าท้องถิ่น ไม้ผลเมืองหนาว และพืชไร่อื่น ๆ เป็นพืชที่ทำรายได้รองลงมา ส่วนการปลูกข้าวไร่นั้นจากการศึกษาในพื้นที่ พบว่ามีการปลูกประมาณ 90 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่ปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน

- ระบบการผลิตของชาวบ้านขุนแจ ในปัจจุบันระบบการผลิตภาคเกษตรของชาวบ้านขุนแจได้เปลี่ยนจากการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมคือการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนมาเป็นการผลิตเพื่อเศรษฐกิจในรูปแบบของการค้า โดยในระยะแรก ๆ ของการเปลี่ยนแปลงโครงการหลวงได้เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชเมืองหนาว ได้แก่ พืชผัก ไม้ผล เพื่อเป็นพืชทดแทนพืชเสพติด และเพื่อลดพื้นที่การทำลายป่าไม้ โดยการลงทุนปัจจัยในการผลิตต่าง ๆ เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช โครงการหลวงจะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้ก่อน เมื่อเก็บผลผลิตขายให้โครงการหลวงก็จะจ่ายเงินคืนให้แก่เกษตรกร โดยหักต้นทุนการผลิตส่งคืนแก่โครงการหลวง พืชผักเมืองหนาวที่ปลูกบนดอยบ้านขุนแจได้ผลผลิตดี จึงได้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นทำให้รายได้ของชาวบ้านขุนแจจากภาคเกษตรดีขึ้น ในระยะหลังได้มีพ่อค้าท้องถิ่นรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านในรายที่ไม่ได้ส่งผลผลิตให้กับโครงการหลวง จากการเข้าศึกษาในพื้นที่พบว่า ผลผลิตที่ได้จำพวกพืชผักหรือไม้ผล เกษตรกรจะส่งขายทั้งหมด มีเพียงส่วนน้อยที่จะเก็บพืชผักที่ปลูกได้ไว้ประกอบอาหารกินในครอบครัว ส่วนใหญ่พืชผักที่เก็บไว้ประกอบอาหารก็จะเป็นผักที่กินได้ง่าย ๆ ได้แก่ ปวยเล้ง ผักกาดหอม กระหล่ำปลี ส่วนพืชผักชนิดอื่น ๆ ที่ราคาสูงใช้ทำอาหารกินยาก เช่น เซเลอรี่ กระเทียมต้น หอมญี่ปุ่น แรดิส พลาสเลย์ เฟนเนล เอ็นไคร้ และกระหล่ำปลีแดง ชาวบ้านจะไม่เก็บไว้ประกอบอาหารในครอบครัวจะส่งขายให้กับโครงการหลวงและพ่อค้าในท้องถิ่นจนหมด

ในขณะที่สินค้าเกษตรของหมู่บ้านขุนแจจะทำการส่งออกสู่ตลาดภายนอกทั้งหมดเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งโครงการหลวงและตลาดในเมืองเชียงใหม่ แต่พืชผักที่ชาวบ้านขุนแจใช้กินเป็นอาหารประจำจะเป็นพืชผักที่ซื้อมาจากตลาดพื้นราบจากตลาดอำเภอพร้าว จากตลาดอำเภอเวียงป่าเป้า พืชผักที่ซื้อมาทำเป็นอาหาร เช่น ถั่วฝักยาว กระหล่ำปลี มะเขือ แตงกวา และอาหารสำเร็จรูปที่บรรจุกระป๋องเป็นส่วนใหญ่ โดยให้เหตุผลว่าพืชผักส่วนใหญ่ที่พวกเขาปลูกนั้นไม่ใช่อาหารที่เขาคุ้นเคย และเมื่อนำมาประกอบอาหารแล้วมีรสชาติไม่ถูกปากถูกคอของชาวลิซอ และปรุงประกอบเป็นอาหารยาก ขึ้นตอนมาก และที่สำคัญคือไม่รู้จักวิธีกินที่ถูกต้องเหมาะสมกับพืชผักนั้น ๆ เมื่อปลูกได้เท่าไรจึงขายหมดแล้วนำเงินที่ได้ไปซื้อผักจากพื้นราบกินซึ่งมีราคาถูกกว่า

- ระยะเวลาในการทำงานของคนในชุมชน ด้วยที่ชาวเขาเผ่าลิซอได้รับการยกย่องว่าเป็นเผ่าที่ขยันในการทำมาหากิน ทั้งผู้หญิงและผู้ชายชาวลิซอจะช่วยกันทำงาน ทั้งงานในไร่และงานในบ้าน แต่โดยปกติผู้หญิงจะทำงานมากกว่าผู้ชาย เพราะงานในบ้านส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ส่วนผู้ชายจะทำงานในไร่และเก็บหาอาหาร ดังนั้นระยะเวลาส่วนใหญ่ของชาวเขาเผ่าลิซอจะอยู่ในไร่ จากการเข้าศึกษาในพื้นที่พบว่า ถ้าไม่ใช่ช่วงวันหยุดเทศกาลที่สำคัญของชาวลิซอในตอนกลางวัน ภายในหมู่บ้านของชาวเขาเผ่าลิซอจะพบเพียงคนเฒ่าคนแก่ และเด็ก เป็นส่วนใหญ่

ส่วนคนหนุ่มคนสาวหรือพ่อแม่จะไปทำงานในไร่ โดยจะออกไปทำงานกันแต่เช้าประมาณ 7 นาฬิกา ชาวลิซอจะออกจากบ้านไปทำงานในไร่แล้ว และจะกลับเข้าบ้านอีกครั้งในเวลาเย็นหรือตอนค่ำ ดังนั้นการที่จะไปพบชาวบ้านนั้นต้องนัดล่วงหน้า หรือไม่ก็ไปพบที่ไร่ หรือที่บ้านในเวลา กลางคืน ในการทำงานการเพาะปลูกพืชผักเมืองหนาวของชาวบ้านขุนแจ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ บนที่สูงมีอากาศเย็นตลอดปีทำให้สามารถทำการเพาะปลูกพืชผักได้ตลอด ดังนั้นการทำงานในไร่ ของแต่ละครอบครัวก็จะทำการปลูกพืชผักแต่ละชนิดหมุนเวียนสลับกันไปตามฤดูกาลและความ ต้องการของตลาดโครงการหลวง ซึ่งจะเป็นผู้กำหนดให้ว่าในแต่ละเดือนจะปลูกผักชนิดใดและ จะเก็บเกี่ยวส่งตลาดได้เมื่อไร จึงทำให้ในรอบปีชาวบ้านขุนแจมีงานทำตลอดปี ซึ่งรวมถึงการดูแล และเก็บเกี่ยวผลผลิตของไม้ผลเมืองหนาวด้วย ซึ่งระยะเวลาการเก็บผลผลิตของไม้ผลในแต่ละชนิด ไม่ตรงกัน เช่น

บ๊วย จะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนมีนาคม

ท้อ จะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนมีนาคม ถึง เมษายน

พลัม จะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนกรกฎาคม

สาลี่ จะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนกรกฎาคม ถึง สิงหาคม

พลับ จะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนสิงหาคม

การหยุดงานในไร่นั้น ชาวเขาเผ่าลิซอจะมีเทศกาลต่าง ๆ ตามประเพณี ที่หยุด การทำงานในไร่ทุกชนิด ดังนี้

วันปีใหม่ลิซอ หรือวันกินวอ ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ตรงกับวันตรุษจีน จะ หยุดงาน 3-5 วัน

วันปีใหม่น้อย หลังจากวันปีใหม่ 1 เดือน กับ 7 วัน จะหยุดงาน 1 วัน

วันศีล (จื่อ) เดือนละ 2 ครั้ง ในกรณีที่น่าบถือศาสนาพุทธ

วันอาทิตย์ ในกรณีที่น่าบถือศาสนาคริสต์จะมีพิธีทางศาสนาที่โบสถ์

ภาวะเศรษฐกิจในครอบครัวของชาวเขาเผ่าลิซอ บ้านขุนแจ ดีขึ้น เนื่องจากการ ปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาว ขายให้โครงการหลวงและขายส่งให้กับพ่อค้าในท้องถิ่น ซึ่งเป็น การเปลี่ยนแปลงการทำการเกษตรจากแบบดั้งเดิม คือการเพาะปลูกเพื่อยังชีพ มาเป็นการทำการ เกษตรเชิงพาณิชย์โดยวิธีการเพาะปลูกแบบเข้มข้น มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชมา ช่วยในการเพิ่มผลผลิต การทำการเกษตรแบบนี้ต้องอาศัยการดูแลอย่างใกล้ชิด ทำให้การปลูกพืชผัก แต่ละชนิดจะใช้พื้นที่ไม่มากโดยเฉลี่ยในการปลูกผักในหนึ่งฤดูจะใช้พื้นที่ประมาณ 1 ไร่ต่อครอบครัว และไม้ผลเฉลี่ย 3 ไร่ ต่อครอบครัว (ประสิทธิ์ กาบจันทร์ , 2542) บางครอบครัวอาจจะมีพื้นที่การ เพาะปลูกมากหรือน้อยกว่านี้ขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานในครอบครัวด้วย ถ้าในครอบครัวมีแรงงาน

มากก็จะมีพื้นที่ทำการเพาะปลูกมากและหลายพื้นที่ โดยเฉพาะจะมีพื้นที่ทำการเกษตร 6 ไร่ต่อครอบครัว หากเป็นการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมที่มีการปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และการปลูกฝิ่น จะต้องมีพื้นที่มากและหลาย ๆ พื้นที่จึงจะมีข้าวพอกินตลอดปี และมีผลผลิตของฝิ่นจำนวนมากพอ เพื่อไว้ขายเป็นรายได้สำหรับใช้จ่ายในครอบครัว จึงทำให้ช่วยลดการบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูกพืชได้

เมื่อพิจารณาระยะเวลาในการทำงานของชาวเขาเผ่าลีซอแล้ว จะเห็นว่าในรอบปี ชาวเขาเผ่าลีซอมีวันหยุดน้อยมาก ถ้าไม่ใช่เทศกาลที่สำคัญหรือวันหยุดที่จำเป็น หากมีงานในไร่ ชาวลีซอก็จะไปทำงาน เช่น วันศีล หรือ วันอาทิตย์ จึงทำให้รายได้ของครอบครัวดีขึ้น มีรายได้ที่แน่นอนจากการทำการเกษตร การใช้พื้นที่ดินเป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ปล่อยให้พื้นที่ว่างเปล่า และพืชที่ปลูกนั้นต้องการการดูแลเอาใจใส่สูง จึงทำให้ส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้าน เนื่องจากไม่มีความจำเป็นต้องขยายพื้นที่เพื่อทำไร่เลื่อนลอยต่อไป

4.4.1.6 บทบาทของผู้ผู้นำในชุมชน ผู้นำในชุมชนของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ ที่มีบทบาทและเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

- ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ในชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ผู้นำประเภทนี้ได้แก่ หมอเมือง หรือปู่จารย์ หมอผีและผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เป็นผู้นำที่ได้รับการเคารพนับถือและยกย่องของชาวบ้านในหมู่บ้าน ด้วยหมอเมืองและหมอผีจะเป็นผู้นำในการกระทำพิธีกรรมตามประเพณี และความเชื่อของชาวเขาเผ่าลีซอ การช่วยเหลือรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในหมู่บ้านซึ่งเป็นหน้าที่ของหมอผี ส่วนหมอเมืองนั้นจะเป็นผู้นำในการทำพิธีเช่นไหว้อาปาหุมู ดูแลรักษาอาการอาปาหุมู และเป็นตัวกลางระหว่างอาปาหุมูกับชาวบ้าน ส่วนผู้อาวุโสในหมู่บ้านชาวลีซอจะให้ความเคารพและเชื่อฟังผู้อาวุโสของหมู่บ้าน การเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน ได้แก่ หมอเมือง และหมอผีนั้น อาศัยความเชื่อตามประเพณีในการนับถือผี ถือว่าผู้ที่จะเป็นหมอผีและหมอเมืองได้นั้นต้องเป็นคนดี อยู่ในศีลในธรรมเป็นบุคคลที่อาปาหุมูได้เลือกให้มาทำหน้าที่ในการช่วยเหลือคนในหมู่บ้านและเป็นคนกลางเพื่อสื่อระหว่างอาปาหุมูกับชาวลีซอ

เนื่องจากชาวเขาเผ่าลีซอที่บ้านขุนแจ้นั้นประกอบไปด้วยชาวลีซอที่อพยพมาจากหลาย ๆ ที่หลาย ๆ คอยของจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา และจังหวัดตาก จึงทำให้มีหลายสายตระกูล แซ่ ที่อยู่ในหมู่บ้านนี้ แต่มีตระกูลแซ่ ที่มีจำนวนคนมากจะประกอบไปด้วย แสนยี , แสนลี , แสนหุมู , แสนย่าง , แซ่ย่าง , ตามี , เล่าย่าง และมีหลายคนที่ได้เปลี่ยนชื่อและนามสกุลให้เป็นชื่อและนามสกุลแบบคนพื้นราบ และได้มีการแต่งงานกันระหว่างสกุลแซ่ในหมู่บ้านด้วย ดังนั้นการปกครองและการดูแลกันในหมู่บ้านจึงไม่ค่อยมีความขัดแย้งกัน เพราะมีความสัมพันธ์กันทางสายตระกูลและเครือญาติกันอยู่

- ผู้นำที่เป็นทางการ หมู่บ้านขุนแจ่นั้นได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการจากกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. 2478 ซึ่งในช่วงแรกๆ นั้นทางราชการไม่ได้ขึ้นมาดูแลและเอาใจใส่มากนัก การปกครองจึงปล่อยให้เป็นที่ของผู้นำในหมู่บ้านที่เป็นผู้อาวุโสเท่านั้น ต่อมาชาวบ้านขุนแจ่บางส่วนได้มีการโยกย้ายออกจากบ้านขุนแจ่ออกไปอยู่ที่บ้านสามถี บ้านแม่แวนน้อย การปกครองในขณะนั้นก็ยังถือว่าทั้ง 3 หมู่บ้านนี้ยังเป็นหมู่บ้านเดียวกันอยู่ การแต่งตั้งผู้นำคือ พ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้านจึงมีเพียงคนเดียว จะมีผู้ช่วยอยู่ในแต่ละหมู่บ้าน ในระยะหลังในปี พ.ศ. 2541 บ้านขุนแจ่ได้แยกเป็นหมู่บ้านจากบ้านสามถี และแม่แวนน้อย จึงมีพ่อหลวงประจำหมู่บ้านประจำอยู่ที่บ้านขุนแจ่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2541 เป็นต้นมาโดยการคัดเลือกจากชาวบ้านขุนแจ่ ผู้นำที่เป็นทางการนั้นนอกจากพ่อหลวงหรือผู้ใหญ่บ้าน นายอนุวิทย์ แซ่จ้อ ที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านขุนแจ่และแต่งตั้งจากอำเภอพร้าว แล้วยังรวมถึงคณะกรรมการหมู่บ้านต่างๆที่แต่งตั้งโดยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อ.บ.ต. ที่ได้รับเลือกตั้งจากชาวบ้านและประธานหรือหัวหน้ากลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่ได้รับการแต่งตั้งจากผู้ใหญ่บ้านและหน่วยงานของรัฐทั้งในและนอกพื้นที่ซึ่ง ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรบ้านขุนแจ่จัดตั้งโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ป่วนหลวง กลุ่มสตรีแม่บ้านบ้านขุนแจ่จัดตั้งโดยผู้ใหญ่บ้านขุนแจ่

บทบาทผู้นำในชุมชนบ้านขุนแจ่ จากการศึกษาพบว่า บทบาทของผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ หมอผี หมอเมืองและผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะมีบทบาทสำคัญในชุมชนด้านต่าง ๆ ดังนี้

- บทบาทในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อของเผ่าลีซอบ้านขุนแจ่ เช่น พิธีกรรมเช่นไหว้ผีหลวงประจำหมู่บ้านหรืออาปาหมู่ พิธีกรรมรักษาคนเจ็บป่วย พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีเช่นไหว้ผีต่างๆ ที่ชาวลีซอนับถือ

- บทบาทในการปกครองในหมู่บ้าน เนื่องจากชาวลีซอมีลักษณะทางสังคมที่ตีบทอดกันมาคือการเคารพผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ในกรณีที่เกิดคดีหรือความขัดแย้งกันระหว่างคนในหมู่บ้าน ผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะร่วมกันตัดสินว่าใครผิดใครถูก หรือทำการไกล่เกลี่ย ประนีประนอมก่อน ถ้าเป็นคดีที่ไม่รุนแรงมากนักคู่กรณีก็จะยอมเชื่อฟังผู้อาวุโส หากตกลงกันไม่ได้ก็จะดำเนินตามกฎหมายต่อไป นอกจากนี้แล้วผู้อาวุโสในหมู่บ้านยังทำหน้าที่ในการเป็นที่ปรึกษาที่คอยให้คำแนะนำแก่คณะกรรมการหมู่บ้านในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่างๆในหมู่บ้านอีกด้วย ด้วยประเพณีที่มีความเชื่อฟังผู้อาวุโส กิจกรรมหรืองานภายในหมู่บ้านใด ๆ ที่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเห็นชอบด้วยก็มักจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากคนในชุมชน

- บทบาทในการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้าน ในฐานะที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อ และการได้รับความนับถือจากชาวบ้าน การดำเนิน

ชีวิตในครอบครัวของชาวลีซอจึงอาศัยคำแนะนำจากหมอผีและผู้อาวุโส เช่น การเลือกที่ปลูกบ้าน เลือกพื้นที่เพาะปลูก นายเงาะ แสนยี่ ได้อธิบายว่าหากมีชาวลีซอจะไปแผ้วถางป่าเพื่อเอาพื้นที่มาทำไร่เพาะปลูก ก็จะทำให้หมอผีหรือผู้อาวุโสไปดูพื้นที่ก่อน ถ้าเห็นว่าเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำหมอผีหรือผู้อาวุโสก็จะบอกว่า พื้นที่นี้แผ้วถางตัดต้นไม้เอามาเพาะปลูกไม่ได้เพราะเป็นต้นน้ำ มีผีดูแลอยู่หากตัดแผ้วถางผีโกรธและลงโทษได้ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อไม่ตัดต้นไม้ นั่นเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยการอาศัยความร่วมมือตามประเพณีโดยผ่านทางหมอผีและผู้อาวุโส

บทบาทของผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ผู้นำที่เป็นทางการของหมู่บ้านจะประกอบไปด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อ.ส.ม.) และคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่าง ๆ จะมีบทบาทสำคัญในชุมชนในด้าน

- ด้านการปกครองและการพัฒนา มีบทบาทในการทำหน้าที่ที่ค่อนข้างเป็นทางการ เป็นผู้ประสานงานระหว่างส่วนราชการกับประชาชนภายในหมู่บ้าน โดยรวมตั้งแต่ความเป็นอยู่ ความปลอดภัย การประกอบอาชีพ การปกครอง ด้านการศึกษาและการสาธารณสุขในหมู่บ้าน จึงมีบทบาทในฐานะเป็นตัวแทนของหมู่บ้านในการติดต่อกับหน่วยงานภายนอก จากการศึกษาและสังเกตในหมู่บ้านพบว่า หากมีชาวบ้านคนใดมีฐานะหรือความจำเป็นที่จะต้องติดต่อกับหน่วยงานราชการ เช่น การติดต่อราชการกับอำเภอพร้าว ชาวบ้านจะต้องให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำพาไปติดต่อ บางครั้งจะเห็นว่าชาวบ้านรวมกันลงมาเป็นคันรถปิกอัพ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือพ่อหลวงเป็นผู้นำ โดยทั่วไปแล้วชาวเขาจะไม่กล้ามาติดต่อกับหน่วยราชการโดยลำพัง ด้วยเหตุผลความไม่คุ้นเคย ไม่เข้าใจในกฎระเบียบของราชการและความกลัวต่อเจ้าหน้าที่ที่ปลูกฝังมาจากอดีต นอกจากการติดต่อกับโรงพยาบาลที่พวกเขาสามารถติดต่อกันเองได้โดยลำพัง จึงทำให้ผู้นำของชุมชนที่เป็นทางราชการเป็นศูนย์กลางของการปกครองในหมู่บ้าน เมื่อเกิดความเดือดร้อนหรือข้อขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับข้อกฎหมาย ในหมู่บ้านผู้นำนี้จะได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือจากชาวบ้านในดำเนินการในขั้นแรกและส่วนใหญ่จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านด้วยดี

- ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน จากการที่ผู้นำที่เป็นทางการนั้นได้รับความไว้วางใจ และเชื่อถือจากชาวบ้านในการดำเนินการปกครองในหมู่บ้าน และเป็นผู้แทนของชาวบ้านกับหน่วยงานราชการเมื่อต้องการติดต่อกับราชการ หรือการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างราชการกับชาวบ้าน และด้วยปัจจุบันหมู่บ้านขุนแจมีผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นชุดแรก โดยไม่ต้องรวมกับหมู่บ้านอื่นนับตั้งแต่ก่อสร้างหมู่บ้านมาเป็นเวลากว่า 60 ปี ทำให้ผู้นำและคณะกรรมการมีความตั้งใจร่วมมือกันทำงาน บนพื้นฐานเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้านและชาวบ้านขุนแจ ดังนั้นการออกกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน จึงได้รับความร่วมมือจาก

ชาวบ้านเป็นอย่างดี ได้แก่ การกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ การห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ การกำหนดเขตพื้นที่ทำกิน และการออกกฎระเบียบการทำงานส่วนรวมของหมู่บ้าน

ภาวะผู้นำ เมื่อบ้านขุนแจได้แยกการปกครองออกจากบ้านสามโก้ และบ้านแม่แวนน้อย นายอนุวิทย์ แซ่จื้อ อายุ 41 ปี ก็ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านขุนแจให้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านนั้น เป็นผู้ใหญ่วัยคนแรก ที่หลังจากการแยกหมู่บ้าน และเป็นผู้ใหญ่วัยคนที่สองของหมู่บ้าน นายเงาะ แสนยี บอกว่า ชาวบ้านได้ตกลงร่วมกันเลือก พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ เป็นพ่อหลวงโดยไม่มีการเสนอชื่อคนอื่น เพราะว่า ชาวบ้านเห็นว่าพ่อหลวงเป็นคนดี มีศีลธรรม เป็นปู่อาจารย์ หรือหมอเมืองด้วย และพ่อหลวงอนุวิทย์ เป็นคนที่ได้รับการศึกษาสูงที่สุดในหมู่บ้านขณะนั้น (ในกลุ่มคนผู้มีอายุ 25 ปีขึ้นไป) คือ จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนพร้าววิทยาคม อ.พร้าว เป็นคนที่มีความคิดก้าวหน้า กล้าพูดกล้าทำ และเป็นผู้นำในการประกอบอาชีพการเกษตรของหมู่บ้าน มีประสบการณ์ในการติดต่อ สัมพันธ์กับคนพื้นราบมาก

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ กล่าวว่า เหตุที่ชาวบ้านขุนแจเลือกเขาขึ้นมาเป็นผู้นำ เพราะส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ได้ทำหน้าที่ปู่อาจารย์หรือหมอเมือง ซึ่งมีหน้าที่ในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีเช่นไหว้ อาป่าหมู่ คนที่รับหน้าที่นี้จะต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม ประพฤติดี และในขณะที่เดียวกันนั้นในคนรุ่น ๆ เดียวกันในหมู่บ้าน ผมมีโอกาสได้เรียนหนังสือสูงที่สุด คือ จบมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 3 จากโรงเรียนพร้าววิทยาคม ทำให้มีโอกาสได้มีประสบการณ์ในการอยู่ร่วมกับคนพื้นราบ และได้รับทราบความรู้สึกของคนพื้นราบที่มีต่อชาวเขาว่าเป็นอย่างไร เมื่อมีโอกาสได้มาประกอบอาชีพทำไร่ทำสวนที่บ้าน ก็พยายามนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้มาถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้าน และผมเป็นคนทีกล้าทดลองทำสิ่งใหม่ ๆ ที่พวกเราชาวลิซอคิดว่าไม่น่าทำได้ เช่น ปลูกผักปวยเล้งในโรงเรือนพลาสติกในฤดูฝน ปลูกผักโดยใช้ปุ๋ยคอก และปุ๋ยพืชสดโดยหว่านถั่วในแปลงปลูกผักแล้วไถกลบ ในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้นั้น ผมได้มีโอกาสไปเห็นชาวเขาย่านอื่นเขาอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้านไว้ได้ และได้เห็นตัวอย่างข้อขัดแย้งระหว่างคนพื้นราบกับชาวเขาที่อำเภอจอมทอง ทำให้คิดว่าหากบ้านขุนแจไม่รักษาป่าต้นน้ำไว้ อีกไม่ช้าก็เดือดร้อนและมีข้อขัดแย้งกับคนพื้นราบที่อำเภอพร้าวอย่างแน่นอน และอีกอย่างเห็นว่าปกติชาวลิซอก็มีการรักษาป่าไม้ โดยไม่มีการตัดต้นไม้บริเวณป่าที่เป็นที่ตั้งของศาลอาป่าหมู่อยู่แล้ว ถ้าหากชาวลิซอบ้านขุนแจมาช่วยกันรักษาป่าไม้ที่เป็นต้นน้ำห้วยแม่เจ้าน้ำจะทำได้ จึงได้พูดคุยกับหน่วยจัดการต้นน้ำโครงการหลวงอยู่เสมอ พฤศจิกายนในปี พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2540 บ้านขุนแจมีปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ และน้ำทำสวนจึงได้ร่วมกันทำโครงการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ตั้งแต่ตอนยังไม่แยกหมู่บ้าน ด้วยการพูดคุยกับชาวบ้าน ผู้อาวุโส ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากชาวบ้านขุนแจ

ในการแต่งตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านนั้น พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่าการแต่งตั้งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านนั้นผมดูจากความเชื่อถือของชาวบ้าน การได้เรียนหนังสือ อ่านออก เขียนได้ หรือเป็นคนที่ได้มีโอกาสไปอยู่ต่างถิ่นมาแล้วกลับมาอยู่ในหมู่บ้านอย่างถาวร เพราะเชื่อว่าคนพวกนี้จะมีประสบการณ์และได้รู้ได้เห็นสิ่งดี ๆ จากภายนอกมาแล้ว หากแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือเป็นผู้นำจะได้ นำประสบการณ์และสิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์มาพัฒนาบ้านชุมชนแก่ เช่น ได้แต่งตั้งให้ นางอะซามะ ตามิ เป็นประธานกลุ่มสตรีแม่บ้าน เพราะเขาได้เรียนหนังสือและเคยออกไปอยู่ต่างถิ่นมาก่อนคิดว่าเขาน่าจะทำได้

จากการศึกษา จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้นำในชุมชนที่ไม่เป็นทางการ และผู้นำชุมชนที่เป็นทางการในชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ้ มีส่วนที่สนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน โดยที่ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้มีบทบาทในส่วนของความเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ความเชื่อของเผ่าลีซอและการเคารพนับถือผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ และในส่วนของผู้นำที่เป็นทางการ ได้กลายเป็นศูนย์กลางการปกครองในหมู่บ้านเป็นที่พึ่งและความเชื่อมั่นของชาวบ้าน ในการเป็นตัวแทนระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการ ได้ผู้นำที่มีความรู้ มีประสบการณ์ กล้าคิด และกล้าตัดสินใจ เป็นปัจจัยส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ ด้วยการใช้กฎระเบียบของหมู่บ้านให้อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน โดยประชาชนมีส่วนร่วม

4.4.1.7 กลุ่มองค์กรภายในชุมชน จากการเข้าศึกษาในหมู่บ้านขุนแจ้ การจัดตั้งกลุ่มองค์กรภายในหมู่บ้านจะเป็นกลุ่มองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพด้านการเกษตร และกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่และสังคมของชาวบ้านขุนแจ้ ซึ่งประกอบไปด้วย

- กลุ่มเกษตรกร เป็นกลุ่มที่สนับสนุนการจัดตั้งโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปุนหลวง (ขุนแจ้) สมาชิกของกลุ่มจะมีอาชีพในการปลูกผักและไม้ผลเมืองหนาว ที่ส่งผลผลิตให้กับโครงการหลวง ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านขุนแจ้จะเป็นสมาชิก เพื่อการรวมกลุ่มของผู้ปลูกพืชผักและไม้ผลเมืองหนาวในการวางแผนจัดการ การปลูกพืชให้สอดคล้องกับความต้องการผลผลิตของโครงการหลวง และเพื่อจัดหาแหล่งเงินทุนที่ใช้สำหรับการปลูกพืชผักและไม้ผล ได้แก่ โครงการหลวง ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.)

- กลุ่มผู้ปลูกชา เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น ด้วยการรวมกลุ่มของผู้ปลูกชาในหมู่บ้านขุนแจ้ มีประมาณ 15 รายที่เป็นสมาชิก เพื่อการผลิตชาที่มีคุณภาพตามความต้องการของตลาด และจัดหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนในการทำสวนชาของเกษตรกร ปัจจุบันส่วนหนึ่งได้รับเงินสนับสนุนการลงทุนในการทำสวนชาของเกษตรกรและเครื่องมือในการผลิตชาจากประเทศจีน ได้วัน ได้แก่ เครื่องตัวใบชา เครื่องนวดใบชา เป็นต้น

- กลุ่มสตรีแม่บ้านขุนแจ เป็นกลุ่มที่จัดตั้งโดย พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ โดยสมาชิกทุกคนที่เป็นสตรีและแม่บ้านในหมู่บ้านขุนแจ มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มบทบาทของสตรีชาวลิซอให้มีบทบาทในการพัฒนาและทำงานส่วนรวมของหมู่บ้าน โดยเพิ่มกิจกรรมที่เป็นงานส่วนรวมงานอาชีพเสริมในครัวเรือน

เนื่องจากเป็นกลุ่มองค์กรที่จัดตั้งกันขึ้นเองในหมู่บ้านเป็นกลุ่มเฉพาะ ดังนั้นความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยน และการถ่ายทอดความรู้จะเป็นภายในกลุ่มระหว่างสมาชิกกับสมาชิกที่มีความสนใจหรือเกิดปัญหาร่วมกัน หรือจะมีการติดต่อกับหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มโดยตรงเฉพาะกรณี เช่น โครงการหลวงในกลุ่มเกษตรกร หรือกลุ่มผู้ปลูกชา รูปแบบของการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดจะเป็นในรูปแบบของการดูงาน ฝึกอบรม และการเรียนรู้ซึ่งกันและกันภายในกลุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จากการทำเป็นกลุ่มองค์กรขนาดเล็กภายในหมู่บ้านและเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพของคนในหมู่บ้าน ทำให้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนในทางปฏิบัติโดยตรง เพราะการเพาะปลูกพืชของชาวบ้านขุนแจ จะมีการกำหนดพื้นที่ที่แน่นอนทำให้ได้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ การอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้าน

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของกลุ่มองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน ถึงแม้จะเป็นกลุ่มที่เน้นในด้านการเกษตร จัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนนั้น ได้ส่งผลกระทบต่ออนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน ลักษณะกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกร และกลุ่มผู้ปลูกชาได้ส่งผลกระทบต่ออนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน ประกอบด้วย

- ลดพื้นที่การบุกรุกทำลายป่า เนื่องจากระบบการทำเกษตรของชาวเขาเผ่าลิซอบ้านขุนแจ ดั้งเดิมเป็นการทำไร่เลื่อนลอย ได้ส่งผลให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่า เพื่อนำพื้นที่มาทำการเพาะปลูกเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรมาเป็นเกษตรเชิงพาณิชย์ โดยการปลูกผักและไม้ผลเมืองหนาวที่ต้องอาศัยการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิด ทำให้มีข้อจำกัดในเรื่องของขนาดพื้นที่ที่ทำการเพาะปลูกที่ต้องเหมาะสมกับแรงงานในครอบครัว ดังนั้นความต้องการใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกในแต่ละฤดูจึงลดลง เกษตรกรเองก็ใช้พื้นที่ทำกินเดิมที่มีอยู่ ซึ่งเพียงพอต่อการทำการเพาะปลูกในแต่ละฤดู โดยมีปัจจัยที่มาสสนับสนุนให้การใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกลดลงประกอบไปด้วย

การได้รับการสนับสนุนทางด้านวิชาการทางการเกษตร จากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น โครงการหลวง หน่วยจัดการต้นน้ำ ในการเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ได้แก่ การใช้พันธุ์พืชที่ดี การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการป้องกันกำจัดศัตรูพืช ทำให้ความต้องการพื้นที่เพาะปลูกพืชแบบเดิมลดลง

ปัจจัยทางด้านการตลาดผลผลิต ในกลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินการเพาะปลูกพืชผักเมืองหนาว ส่งขายให้กับโครงการหลวงจะถูกควบคุมกำหนดพื้นที่ปลูกของพืชผักแต่ละชนิดไว้

เพื่อป้องกันไม่ให้มีผลผลิตมากเกินไปเกินความต้องการของตลาด จึงทำให้เกษตรกรต้องปลูกพืชผักตามจำนวนพื้นที่ที่กำหนด และตามความสามารถของเกษตรกรที่จะดูแลพืชผลของตนเองให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพตรงตามความต้องการของตลาด ส่งผลให้ขนาดของพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกของเกษตรกรลดลงจากเดิมที่มีการทำการเกษตรแบบไร้เงื่อนไขเลย ส่งผลให้การบุกรุกทำลายป่าไม้ในพื้นที่ลดลง เพราะพื้นที่ทำการเกษตรในแต่ละรอบคร้วมีเพียงพอโดยใช้พื้นที่เดิมที่มีอยู่

ปัจจัยทางด้านกฎหมายป่าไม้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญด้วยที่ตั้งของหมู่บ้านขุนแจ และพื้นที่ทำการเพาะปลูกอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่จัด จึงถูกควบคุมด้วยกฎหมายป่าไม้ ที่ห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยมีหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวคอยควบคุมดูแล และป้องกันไม่ให้เกิดการตัดไม้ บุกรุกป่า ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวที่จะถูกจับกุม การบุกรุกทำลายป่าเพื่อใช้พื้นที่เพาะปลูกจึงลดลง

- การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ ในรูปแบบของการปลูกไม้ผลยืนต้นควบคู่ไปกับการปลูกพืชผัก เช่น บัวย พลับ พลัม ท้อและชาเป็นต้น จะเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ ทดแทนป่าไม้ธรรมชาติที่ถูกทำลาย โดยมีปัจจัยสนับสนุนจากหน่วยงานภายในและภายนอกชุมชน เช่น โครงการหลวงได้ส่งเสริมให้มีโครงการป่าชาวบ้าน โดยให้ชาวบ้านปลูกป่าใช้สอยในพื้นที่ทำกินของตนเองควบคู่ไปกับการทำการเกษตร เป็นต้น

ในกรณีกลุ่มสตรีแม่บ้านขุนแจนั้น ลักษณะของกิจกรรมที่ดำเนินงาน ที่ส่งผลโดยตรงต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนนั้น ไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเป็นไปในรูปแบบของการมีส่วนร่วม และให้การสนับสนุนการดำเนินงานส่วนรวมของหมู่บ้านเป็นส่วนใหญ่ เช่น สนับสนุนกิจกรรมการปลูกป่าในหมู่บ้านในรูปแบบของการบริการและอำนวยความสะดวก สาเหตุที่บทบาทของกลุ่มสตรีแม่บ้านมีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้น้อย เนื่องจากเป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาใหม่ในหมู่บ้าน การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่แสดงออกสู่ชุมชนมีน้อย แต่ในขณะเดียวกันสมาชิกของกลุ่มก็เป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวโดยตรง ที่มีอาชีพทางการเกษตรก็ได้ทำหน้าที่เป็นเกษตรกร ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน และบางรายยังเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรด้วย

4.4.2 ปัจจัยภายนอกชุมชนบ้านขุนแจ

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ จากการศึกษาได้มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

4.4.2.1 การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน หน่วยงานที่มีส่วนร่วมสนับสนุนและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ ประกอบด้วย

(1) กรมป่าไม้ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว ได้ให้การสนับสนุนและส่งเสริมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจโดยจัดเป็นโครงการต่าง ๆ ดังนี้

- โครงการสร้างจิตสำนึกให้กับผู้นำชุมชนและชาวบ้านขุนแจ โดยการสนับสนุนจัดส่งผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านเข้ารับ การฝึกอบรม สัมมนา และทัศนศึกษาดูงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ รับผิดชอบดำเนินการโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวง (ฝ่ายป่าไม้) ส่วนอนุรักษ์ต้นน้ำ สำนักงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ ในรอบ 3 ปีได้มีโครงการจัดฝึกอบรม สัมมนาผู้นำชุมชน และผู้แทนชาวบ้าน ในส่วนของชาวบ้านขุนแจ ได้เข้าร่วมโครงการดังนี้

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2541 โครงการฝึกอบรม หลักสูตรการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชุมชนมีส่วนร่วม (รุ่นที่ 6) สถานที่ฝึกอบรม โครงการหลวงห้วยน้ำขุ่น อ.แม่สรวย จ.เชียงราย จำนวน 2 คน (บ้านขุนแจ) ในวันที่ 27 - 29 เมษายน พ.ศ. 2541

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2542 โครงการสัมมนา ศึกษาดูงานผู้นำชุมชน หลักสูตร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชนมีส่วนร่วม สถานที่ฝึกอบรมหน่วยจัดการต้นน้ำโป่งไคร้ อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ วันที่ 26-28 เมษายน พ.ศ. 2542

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2543 โครงการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน ผู้นำชุมชน หลักสูตร “การจัดตั้งพัฒนาและจัดระบบของค์กรชุมชนต้นน้ำ” สถานที่ฝึกอบรม หน่วยจัดการต้นน้ำแม่สา อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ ในวันที่ 23-25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543

- งานปลูกป่าทดแทนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ในงานด้านนี้มีทั้งส่วนที่หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวดำเนินการเอง และดำเนินการร่วมกับชาวบ้านขุนแจ ในส่วนที่ดำเนินการโดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวได้แก่

การปลูกป่าทดแทนพื้นที่ที่ถูกทำลายหรือพื้นที่เสื่อมสภาพที่ไม่สามารถฟื้นตัวเองได้ตามธรรมชาติ มีข้อมูลการดำเนินการปลูกป่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520-2537 พื้นที่ปลูกป่าโดยรวมทั้งหมด 13,475 ไร่ ชนิดพันธุ์ไม้ที่ปลูก ในช่วงนี้จะเป็นพวกสนสามใบ แอปเปิ้ลป่า นางพญาเสือโคร่ง และเสี้ยน

การปรับปรุงระบบนิเวศต้นน้ำ ดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 -2541 มีพื้นที่ดำเนินการไปแล้ว 1,390 ไร่ ไม้ที่ได้ปลูกจะเป็น สนสามใบ แอปเปิ้ลป่า นางพญาเสือโคร่ง และเสี้ยน การปลูกวิธีนี้ ใช้การปลูกแบบไม่เป็นระยะให้เป็นแบบธรรมชาติ

- งานก่อสร้างฝายต้นน้ำลำธาร ได้ดำเนินการในเขตพื้นที่รับผิดชอบ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2539-2542 ได้จัดสร้างฝายต้นน้ำลำธาร เพื่อประโยชน์ในทางการเกษตร การบริโภค

ของชาวบ้านและเพื่อการเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับป่าไม้ โดยก่อสร้างฝาย แบบผสมผสาน จำนวน 186 แห่ง ฝายแบบกึ่งถาวร จำนวน 3 แห่งซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านขุนแจ 1 แห่ง

ในส่วนของงานที่หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวร่วมกับชาวบ้านขุนแจในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าไม้ประกอบด้วย

- ป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านขุนแจ จำนวนประมาณ 1,500 ไร่ บริเวณต้นน้ำห้วยแม่แจ
 - โครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติในปี พ.ศ. 2542
 - โครงการปลูกต้นไม้ริมถนนจากบ้านสามสี่ถึงบ้านขุนแจระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2543
 - โครงการจัดทำแนวกันไฟในเขตป่าอนุรักษ์
 - การจัดแบ่งพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน
- โครงการต่าง ๆ เหล่านี้หน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวมีส่วนในการสนับสนุนกิจกรรมของชาวบ้านโดยการจัดเตรียมกล้าพันธุ์ไม้ เครื่องมือ เช่น รถแทรกเตอร์ ยานพาหนะและอุปกรณ์อำนวยความสะดวกอื่นๆ

(2) มุลนิธิโครงการหลวงโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ป๋นหลวง ได้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนและส่งเสริม ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจโดยได้ดำเนินการดังนี้

- โครงการป่าชาวบ้าน ลักษณะการดำเนินงานโดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ใช้สอยในพื้นที่ทำกินของตนเอง ที่ผ่านมาได้สนับสนุนกล้าไม้ เมเปิลหอม จำนวน 1,000 ต้น แต่ด้วยเกษตรกรมีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่ทำกินมีน้อย โครงการนี้จึงได้รับความสนใจในเฉพาะเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินมาก
- โครงการป่าชาวบ้านของชุมชน ลักษณะการดำเนินงานส่งเสริมสนับสนุนให้ไม้ใช้สอยของชุมชนในพื้นที่ 20 ไร่ โครงการนี้กำลังอยู่ในระยะเริ่มดำเนินการ
- ให้การสนับสนุนและส่งเสริมโครงการป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน และกิจกรรมส่วนรวมในการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ และโครงการปลูกป่าริมถนนของหมู่บ้าน โครงการจัดทำแนวป้องกันไฟป่า ในรูปของการสนับสนุนกล้าพันธุ์ไม้ อุปกรณ์อำนวยความสะดวก และให้การสนับสนุนในด้านการฝึกอบรม การสัมมนา และการศึกษาดูงานในโครงการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนในพื้นที่อื่นๆ เป็นต้น

(3) หน่วยงานเอกชน องค์กรเอกชนที่เข้ามาดำเนินการในการสนับสนุนชาวบ้านขุนแจ ที่มีส่วนช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้าน ที่ผ่านมานายปรีชา ธรรมมารงค์

ได้เสนอขอทุนจากประเทศจีนได้ทุกวัน ในการสนับสนุนให้มีการสร้างบ้านถาวร แก่ชาวลีซอที่ ยากจนโดยก่อสร้างด้วยปูนซีเมนต์ เพื่อไม่ให้มีการตัดไม้ ได้รับการสนับสนุนหลังละ 30,000 บาท จำนวน 3 หลังคาเรือน ซึ่งโครงการนี้ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แต่จะได้ปีละไม่กี่หลังคาเรือน เพราะเป็นการใช้เงินทุนในการก่อสร้างสูง

จากการพูดคุยสอบถามผู้นำชุมชน ชาวบ้านขุนแจ้ และเจ้าหน้าที่ภายในชุมชน นั้น พื้นที่หมู่บ้านขุนแจ้มี องค์กรเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่น องค์กร พัฒนาเอกชนต่าง ๆ หรือกลุ่ม เอ็นจีโอ (N.G.O.) ไม่ได้เข้ามาดำเนินกิจกรรมหรือสนับสนุน กิจกรรมภายในชุมชนแต่อย่างใด หลาย ๆ คนได้แสดงความเห็นว่า เนื่องจากหมู่บ้านบริเวณนี้เป็น พื้นที่พัฒนาของโครงการหลวง และโครงการหลวงได้ดำเนินการในด้านการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง จึงทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนหรือ เอ็นจีโอ (N.G.O.) อื่นไม่เข้ามาทำงานในพื้นที่ก็ไม่ได้

จากการศึกษา ในชุมชนบ้านขุนแจ้พบว่า ประชาชนในหมู่บ้านได้รับความรู้ด้าน การอนุรักษ์ป่าไม้จากหน่วยงานของกรมป่าไม้ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวเป็นส่วนใหญ่ ด้วยการ ถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการ ลักษณะที่เป็นทางการ เช่น การฝึกอบรม สัมมนา และศึกษาดูงานของ ผู้นำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน และการได้รับความรู้ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ โดยวิธีการเป็น ลูกจ้างทำงานในหน่วยจัดการต้นน้ำ เช่น พ่อเฒ่า กอไก่ ป่า แม่เฒ่าอะมีมะ ตามี นายเงาะ เล่าฮี่ป่า ที่เคยไปรับจ้างทำงานในการปลูกป่า ทำแนวกันไฟป่ากับหน่วยจัดการต้นน้ำก็จะได้รับการถ่ายทอด ความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และการปลูกฝังทัศนคติ การอนุรักษ์ป่าไม้ จากหน่วยจัดการต้นน้ำ พพร้าวด้วย

ในการศึกษาในครั้งนี้พบว่า การดำเนินงานของหน่วยงานราชการและโครงการ ที่เกี่ยวข้องทั้งในด้านการพัฒนาอาชีพ สังคม ของชุมชน และการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้น บางเรื่องยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนความไม่ชัดเจนของนโยบายในพื้นที่ ทำให้บางครั้งเกิดความขัดแย้งกันเองในแนวทางปฏิบัติ ซึ่งผู้นำชุมชน ชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่ผู้ เกี่ยวข้องได้ให้มุมมองในฐานะที่อยู่ในพื้นที่ที่ออกเป็นด้านต่าง ๆ

1) การดำเนินงานของกรมป่าไม้ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว ในมุมมองของ ชาวบ้านที่มีความรู้สึกต่อการดำเนินงานดังนี้

- นโยบายและแผนการดำเนินงาน ในส่วนนี้พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ และ คณะกรรมการหมู่บ้านมองว่า ป่าไม้ได้ดำเนินบางอย่างไม่เหมาะสมและไม่สอดคล้องกับสภาพ ภูมิประเทศของพื้นที่บริเวณนี้ ได้แก่

การปลูกป่า ชาวบ้านบอกว่า ที่ผ่านมากกรมป่าไม้ได้ดำเนินการปลูกป่าไม่ สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ เพราะว่าพื้นที่บริเวณนี้นั้นไม่ใช่ป่าไม้สน แต่กรมป่าไม้ได้นำสนสามใบ

มาปลูกทดแทน เพราะพื้นที่มีความสูง 1,350 เมตร ป่าดั้งเดิมทั่วไปเป็นป่าดิบเขา แต่กรมป่าไม้ นำสนสามใบมาปลูก เพื่อหวังเพียงเป็นไม้โตเร็วเท่านั้น ในความรู้สึกของชาวบ้านเห็นว่า ป่าสนนั้นเป็นป่าแห้งแล้ง ทำให้น้ำแห้งซึ่งสังเกตจาก เมื่อปลูกต้นสนแล้วจะพบว่าใต้ต้นสนไม้อื่น ๆ จะไม่ค่อยมี และปัจจุบันต้นสนที่ปลูก ก็เริ่มทยอยตายลง พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่าหากป่าไม้ นำต้นไม้อื่นมาปลูกตั้งแต่แรกเมื่อ 20 กว่าปีที่ผ่านมามีบริเวณป่าแถบนี้ จะเป็นป่าดิบที่สมบูรณ์มากกว่านี้ เพราะปัจจุบันไม้ดั้งเดิมเริ่มขึ้นแซมแข่งกับต้นสนสามใบที่ป่าไม้ปลูกไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520

- นโยบายปลูกป่าในพื้นที่เสื่อมโทรม ปัจจุบันหน่วยจัดการต้นน้ำได้กั้นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมที่ถูกบุกรุก และไม่ได้ทำการเพาะปลูก โดยกันไว้เพื่อดำเนินการปลูกป่าทดแทนในแต่ละปีจะได้งบประมาณในการดำเนินการได้ไม่กี่ร้อยไร่ ทำให้พื้นที่ส่วนที่เหลือถูกบุกรุก แล้วถางจากชาวบ้านเพื่อใช้เป็นที่เพาะปลูก ทำให้เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้าน และวิธีการปลูกป่าของกรมป่าไม้ดำเนินการปลูกป่าโดยการเดินหน้าต่อไปเรื่อยๆ โดยไม่ได้กลับมาดูแลป่าที่ปลูกแล้วเท่าที่ควร เพราะงบประมาณมีไม่เพียงพอ ทำให้ต้นไม้ที่ปลูกถูกทำลายไปมาก การปลูกป่าก็จะได้ผลช้าหรือได้ผลน้อย ซึ่งชาวบ้านมีแนวคิดการปลูกป่าโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการเสนอแนวทางกว้าง ๆ ไว้ 2 วิธีคือ

(1) ของงบประมาณของกรมป่าไม้ที่ดำเนินการปลูกป่าและดูแลรักษาป่าในแต่ละปีมอบให้แก่ชุมชนในพื้นที่ นำไปปลูกป่าในพื้นที่ของป่าไม้ที่กำหนดให้แทน และให้มีการดูแลรักษาป่าด้วยจนกว่าต้นไม้อายุโต โดยกรมป่าไม้จัดหากกล้าพันธุ์ไม้ให้ ส่วนเงินงบประมาณนั้นมอบให้เป็นกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

(2) ป่าไม้ให้ค่าจ้างแก่ชาวบ้านที่จะปลูกป่าเป็นราย ๆ ไป รายละ 2-5 ไร่ ในที่ทำกินของชาวบ้านที่มีแผนว่าจะกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่า หรือในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมอื่นที่ป่าไม้กันไว้ โดยระยะเวลา 2 - 5 ปี ที่ชาวบ้านปลูกและดูแลป่านั้นให้ชาวบ้านมีสิทธิในการทำกินในพื้นที่นั้นจนกว่าต้นไม้ที่ปลูกจะใหญ่จนไม่สามารถทำการเกษตรได้ เช่น ปลูกผักในพื้นที่ปลูกป่าได้เมื่อต้นไม้แล้วจึงให้หยุดทำกิน ซึ่งในช่วงระยะเวลานี้ชาวบ้านก็จะได้เงินในการลงทุนค่าปลูก ค่าดูแลรักษาจากกรมป่าไม้ ในขณะที่เดียวกันก็ได้พื้นที่ทำกินไปด้วย ส่วนป่าไม้ก็จะได้คนดูแลป่าไปจนกว่าต้นไม้อายุโต ก็จะหมดปัญหาเรื่องไฟไหม้ป่าไม้ ไปด้วย

นายเงาะ แสนธิ ได้ให้ข้อคิดเห็นว่าหากกรมป่าไม้ นำงบประมาณที่ได้รับมาให้ชาวบ้านจัดการปลูกป่าและดูแลรักษาป่าแทน ครอบครัวของเขาสามารถปลูกได้ 5 ไร่ ซึ่งเขาวางแผนไว้ว่าในปีแรก ๆ พร้อมกับปลูกต้นไม้ เขาจะปลูกข้าวไร่หรือปลูกผักใน 3 - 5 ปี ต้นไม้ใหญ่ แล้วก็จะย้ายที่ใหม่ ซึ่งในแต่ละปีชาวบ้านจะได้เงินค่าดูแลไร่ละ 300 - 500 บาท ต่อไร่ ต่อปี ซึ่งสามารถนำมาใช้จ่ายเป็นทุนในการปลูกผักในพื้นที่ได้

นายมานพ เล่าอย่าง คณะกรรมการหมู่บ้านบอกว่า หากป่าไม้ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการปลูกป่า แบบให้ชาวบ้านปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ถึงแม้ต้นไม้ป่าที่ปลูกจะมีอายุเกิน 5 ปีแล้วก็ตาม ในพื้นที่ไม่ใช่ป่าต้นน้ำนั้นเมื่อต้นไม้ที่ปลูกโตก็สามารถปลูกไม้ผลอย่างอื่นร่วมด้วยได้ เช่น การปลูกกาแฟ ชาเมี่ยง เป็นต้น ซึ่งก็จะทำให้ชาวบ้านได้มีพื้นที่ทำกิน และอาชีพอย่างถาวร ไม้ไปปลูกกรอกแผ้วถางป่าไม้ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยดูแลรักษาป่าไม้ให้ด้วย ซึ่งจะเป็นระบบการเกษตรแบบวนเกษตรหรือเกษตรเชิงอนุรักษ์ก็ได้

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่าหากป่าไม้ดำเนินการปลูกป่าแบบชาวบ้านมีส่วนร่วมนี้ ชาวบ้านจะเกิดความรักและหวงแหนป่าของเขาเพราะเขาปลูกและดูแลรักษาเอง และได้รับประโยชน์จากป่าไม้โดยตรง

-โครงการกำหนดเขตพื้นที่ทำกิน จากนโยบายของกรมป่าไม้ในการกำหนดเขตพื้นที่ทำกินของชาวเขาที่อยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำโดยหลักการของการจัดแบ่งเขตพื้นที่ตามลุ่มน้ำ นั้นใครที่มีพื้นที่ทำกินบริเวณป่าต้นน้ำนั้นต้องย้ายออกให้หมด แล้วนำพื้นที่นั้นมาปลูกป่าไม้แทน พ่อหลวงอนุวิทย์ และคณะกรรมการหมู่บ้านให้ความเห็นว่า หากป่าไม้ดำเนินการอพยพโยกย้ายคนที่มิที่ทำกินในเขตป่าต้นน้ำออกนั้นมิมีปัญหาความขัดแย้งใหญ่แน่ เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของชาวบ้านขุนแจ ที่ทำการปลูกฝัก ปลูกไม้ผลจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำ หรือใกล้กับป่าต้นน้ำซึ่งหากให้ออกจากพื้นที่ก็เกือบหมดหมู่บ้านขุนแจ และทางราชการจะหาพื้นที่มาทดแทนจากที่ไหนที่มีความเหมาะสมต่อการเพาะปลูก และพื้นที่ส่วนใหญ่ก็มีเจ้าของแล้ว ซึ่งชาวบ้านให้ข้อคิดเห็นว่า

(1) กำหนดให้ทำพื้นที่เดิมแต่ห้ามขยายพื้นที่เพิ่มอีกโดยเด็ดขาด

(2) ย้ายออกและจัดหาพื้นที่ที่เหมาะสมให้เป็นพื้นที่โดยรวมของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นไปได้ยาก เพราะไม่มีพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่พอหรือพื้นที่ส่วนใหญ่มีเจ้าของแล้ว

2) การดำเนินงานโครงการหลวง โครงการหลวงได้ดำเนินการขอขยายพื้นที่ส่งเสริมของโครงการหลวงเพิ่ม ต่อกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งสถานที่โครงการหลวงแม่ปูนหลวงนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกพืชทดแทนพืชเสพติดและลดพื้นที่การบุกรุกทำลายป่า ซึ่งเดิมโครงการหลวงได้ขอใช้พื้นที่เพื่อการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชทดแทนแก่ชาวเขาต่อกระทรวงเกษตรฯ ครอบคลุมพื้นที่บ้านขุนแจ บ้านสามลี บ้านแม่แวนน้อย ตำบลแม่แวน อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ บ้านแม่ปูนหลวง บ้านสามกุกา ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ จำนวนพื้นที่ 16,676.49 ไร่ และต่อมาได้มีดำริที่จะดำเนินการขอขยายพื้นที่ เพื่อทำการส่งเสริมเพิ่มอีก 37,703 ไร่ ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ปูนน้อย ป่าแม่ปูนหลวง ป่าโป่งหมื่น ตำบลเวียง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย มีพื้นที่บางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม้งัด อำเภอพร้าว จังหวัด

เชียงใหม่ ในกรณีนี้คณะกรรมการหมู่บ้าน และชาวบ้านขุนแจได้มีข้อวิตก และไม่ค่อยเห็นด้วย เนื่องจาก

(1) การขอขยายพื้นที่เขตส่งเสริมนั้นส่วนใหญ่พื้นที่อยู่ในเขต อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย และจำนวนพื้นที่มาก บางส่วนครอบคลุมป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ หากอนุญาตให้ขยายพื้นที่ส่งเสริมเกรงจะทำให้มีการบุกรุกป่า เพื่อนำพื้นที่มาเพื่อการเพาะปลูกเพิ่ม

(2) ในพื้นที่ที่จะขอขยายนี้ มีการปลูกจิงก้นมาก โดยเฉพาะในเขตป่าบ้านแม่ปุนหลวง บ้านสามกุกา ซึ่งพ่อค้าจากอำเภอเวียงป่าเป้า ขึ้นมาส่งเสริมและรับซื้อผลผลิต โดยปกติจิงเป็นพืชที่ปลูกพื้นที่ซ้ำติดต่อกันไม่เกิน 3 - 5 ปี เพราะมีปัญหาเรื่องโรค จึงต้องหาพื้นที่ปลูกใหม่อยู่เสมอ อาจจะทำให้มีการสวมรอยการขยายพื้นที่ปลูกจิงของพ่อค้าได้

(3) ปัจจุบันพื้นที่ทำกินของชาวบ้านขุนแจ และหมู่บ้านในเขตส่งเสริมอื่นมีความเพียงพอต่อการผลิตในครอบครัวอยู่แล้ว ถ้าหากโครงการหลวงนำหลักวิชาการมาช่วยเหลือ พืชบางชนิดที่โครงการหลวงนำมาส่งเสริมก็ส่งผลต่อป่าไม้ เช่น เซเลอรี่ ปัจจุบันหากปลูกที่ซ้ำพื้นที่เกิน 3 ปี จะทำให้ผลผลิตลดลง เนื่องจากปัญหาโรคพืช ถ้ามีการนำหลักวิชาการเข้ามาช่วยจะช่วยเหลือปัญหานี้ได้

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ บอกว่า “ผมคิดว่าปัจจุบันพื้นที่ทำกินของบ้านขุนแจมีเพียงพอแล้ว หรือบางที่อาจจะมึเหลือด้วยซ้ำไป หากพวกเราหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหันมาให้ความสำคัญในเรื่องของการทำกินแบบพอเพียง อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้าน ไม่นั่นของเรื่องเศรษฐกิจจนมากเกินไป ซึ่งถ้าทุกคนมองแต่ปลูกผักเพื่อขายให้ได้เงินเยอะแล้วผมมองว่าพื้นที่ทำกินเท่าไรก็ไม่พอป่าไม้จะไม่มีเหลือ ดังนั้นโครงการหลวง หน่วยป่าไม้ ต้องช่วยกันและเป็นผู้นำ และเป็นพี่เลี้ยงของชาวบ้าน จะให้ชาวบ้านคิดเองทำเองตามลำพังคงไม่ไหวแน่”

นายนิพนธ์ ยงค์ไสว หัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าวในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐคนหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ที่ได้สัมผัสกับชาวบ้าน และด้านหนึ่งได้รับนโยบายจากหน่วยงานให้ปฏิบัติบอกว่า ผมเข้าร่วมประชุมในแต่ละครั้ง จะได้รับนโยบายในการกำหนดเขตพื้นที่ทำกินของชาวบ้านในเขตป่าต้นน้ำให้เร่งดำเนินการ หลายพื้นที่ไม่สามารถทำได้หรือไม่ก้าวหน้า ผมคิดว่าไม่ได้ขึ้นอยู่กับนโยบาย แต่อยู่ที่วิธีปฏิบัติในพื้นที่มากกว่า เพราะในพื้นที่นั้นปัญหามีมากกว่าที่คิด เป็นปัญหาระหว่างหน่วยงาน ปัญหาชาวบ้านซึ่งแต่ละอย่างไม่เหมือนกันเลย เช่น โครงการหลวงมีแผนงานอีกอย่าง ป่าไม้ไปอีกแบบ ชาวบ้านก็มีวิธีอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งที่ผ่านมาทั้งสามส่วนนี้ไม่มีโอกาสได้พูดคุยพร้อมกันเลย จึงทำให้ปัญหาไม่ได้รับการจัดการเท่าที่ควร เช่น นโยบายการกำหนดพื้นที่ทำกิน ป่าไม้ โครงการหลวงชาวบ้าน ต้องลงไปดูในพื้นที่จริงเลยว่าที่ชาวบ้านทำอยู่ปัจจุบันนี้มีผลกระทบหรือไม่ ถ้ามีผลกระทบจะต้องย้ายออก จะให้ชาวบ้านเขาไปอยู่ที่ไหน มีพื้นที่

รองรับเพียงพอหรือไม่ โครงการหลวงช่วยได้ขนาดไหน ชาวบ้านมีความพอใจหรือยินยอมหรือไม่ ในส่วนตัวมีความเห็นว่าใครที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ตรงไหน ก็ขอให้อยู่ที่เดิมห้ามแผ้วถางตัดต้นไม้เพิ่ม เพราะถ้าจะนำมาจัดพื้นที่ทำกินให้ใหม่นั้น มีข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่ที่เหมาะสมและปัจจุบันพื้นที่ก็ไม่มีเหลือแล้ว มีความเชื่อมั่นว่าองค์กรของชาวบ้านสามารถดูแลและควบคุมกันเองได้ เพราะเป็นอนาคตของพวกเขาเอง ปัจจุบันชาวเขามีความเข้าใจมากขึ้น โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ ชาวบ้านมีความเข้าใจต่อตัวเจ้าหน้าที่มากขึ้น โดยปกติถ้าเขาจะทำอะไรก็จะมาปรึกษา ขออนุญาตก่อนทุกครั้ง ถ้าเราให้เหตุผลเขาก็ฟังไม่ผิดอ้อ บ้านขุนแจจึงไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้งอะไร

ในเรื่องของการขยายพื้นที่ส่งเสริมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง นั้นหัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำ ให้ความเห็นว่าในส่วนตัวคิดว่าไม่ควรมีการขยายพื้นที่แล้วเพราะ ปัจจุบันคิดว่าพื้นที่ทำกินเพียงพอแล้ว ในพื้นที่ที่ขยายเพิ่มนั้นมีพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์อยู่ด้วย ซึ่งถ้าหากควบคุมไม่ดีอาจก่อให้เกิดปัญหาได้แต่ถ้าเป็นนโยบายก็ไม่ว่าอะไร แต่โครงการหลวงจะต้องดูแล และควบคุมอย่างใกล้ชิด และจะต้องติกรอบว่าอยู่ได้แค่ไหน เพราะปัจจุบันการปลูกจึงได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้า ได้ขยายพื้นที่ขึ้นมาบริเวณนี้มากแล้ว ถ้าควบคุมไม่ได้จะก่อให้เกิดปัญหาต่อป่าไม้ในอนาคตได้

นายทวี หลุยจำวัน หัวหน้าศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ที่อยู่ในพื้นที่คนหนึ่ง เป็นตัวแทนของโครงการหลวงในพื้นที่ ให้เหตุผลในการขยายพื้นที่ เป้าหมายการส่งเสริมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ปูนหลวง คือ

(1) ชาวเขาบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านห้วยทรายขาว บ้านป่าดิง บ้านหินลาดใน บ้านห้วยกันใจ ปัจจุบันก็ได้เป็นสมาชิกของโครงการหลวงอยู่แล้ว แต่พื้นที่ทำกิน และหมู่บ้านอยู่นอกเขตการส่งเสริม จึงต้องขยายพื้นที่เพื่อให้ครอบคลุมและให้เป็นหมู่บ้าน เป้าหมายในการพัฒนาของโครงการ

(2) เพื่อควบคุมและจำกัดขอบเขตพื้นที่ทำกิน ของชาวบ้านไม่ให้มีขยายพื้นที่เพิ่มจากที่กำหนด และเพื่อเป็นการป้องกันการบุกรุกทำลายป่าไม้

แนวทางในการปฏิบัติได้เสนอไว้เป็นสามแนวทาง เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาการบุกรุกทำลายป่าไม้ คือ

1) จัดที่ทำกินในแก่ชาวบ้านใหม่โดยประสานงานกับหน่วยป่าไม้และชาวบ้านหาพื้นที่ที่เหมาะสม โดยย้ายพื้นที่ทำกินที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ หรือป่าที่สมบูรณ์ที่เป็นป่าต้นน้ำ ให้มาอยู่ในพื้นที่รวมเป็นแปลงปลูกผสมรวมของหมู่บ้าน

2) จำกัดขอบเขตพื้นที่ทำกินให้อยู่ที่เดิมไม่ให้มีการขยายพื้นที่เพิ่ม

3) กำหนดพื้นที่ทำการส่งเสริมโดยห้ามมิให้ทำการปลูกชิงในพื้นที่

จากการศึกษาในพื้นที่พบว่า การดำเนินงานในโครงการต่าง ๆ ของหน่วยงานราชการที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่มากนัก ตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การตัดสินใจ และการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งบางครั้งทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในทางความคิดระหว่างหน่วยงานกับประชาชนในพื้นที่ และการกำหนดแผนนโยบายของหน่วยงานนั้นควรจะสอดคล้องกับวิถีชีวิต ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนและต้องสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน

แผนและนโยบายการดำเนินงานของหน่วยงานภายนอกชุมชน ที่มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ ที่เป็นหน่วยงานหลักได้แก่ มูลนิธิโครงการหลวง โดยมีนโยบายและเป้าหมายการดำเนินงาน คือ 1) การส่งเสริมให้เกษตรกรชาวเขาปลูกพืชทดแทน 2) พัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรชาวเขาให้ดีขึ้น 3) ลดการทำลายป่าไม้ ให้มีที่อยู่อาศัยถาวรและอนุรักษ์ดินและน้ำ จากนโยบายการดำเนินงานของมูลนิธิโครงการหลวงนี้ ได้มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ ที่เห็นได้เด่นชัด คือ การลดการทำไร่เลื่อนลอย เลิกการปลูกฝิ่น ชาวบ้านมีการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทำให้ลดการบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อนำพื้นที่มาเพาะปลูก เพราะการทำการเกษตรแบบนี้ต้องการการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิด ทำให้ความต้องการพื้นที่ในการเพาะปลูกในครอบครัวลดลง

กรมป่าไม้ โดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว มีนโยบายและแผนการดำเนินงานคือ การรักษาความสมบูรณ์ของป่าไม้บริเวณต้นน้ำ และการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้บนที่สูงที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ด้วยวิธีการดำเนินงานโดยการปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่เสื่อมโทรม ร่วมกับการใช้กฎหมายป่าไม้มาควบคุมและป้องกันการบุกรุกแผ้วถางป่าไม้เพื่อนำพื้นที่มาทำการเกษตร ทำให้มีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ ในรูปของการกักตุนเมล็ดพันธุ์ป่าไม้ เกรงกลัวถูกจับกุม ทำให้การแผ้วถางป่าไม้ลดลง ในขณะที่เดียวกันหน่วยจัดการต้นน้ำได้มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขา และการสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับคนในชุมชน โดยการสนับสนุนให้ผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านได้มีโอกาสรับการฝึกอบรม สัมมนา และศึกษาดูงาน ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งภายในและภายนอกสถานที่

หน่วยงานเหล่านี้ได้มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ เช่น การสนับสนุนโครงการกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน โครงการป่าชาวบ้านที่ได้รับการสนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ การกำหนดพื้นที่ทำการเกษตรของหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าหน่วยงานเหล่านี้สนใจและเอาใจใส่ต่อปัญหาป่าไม้ ได้ส่งผลให้เกิดความร่วมมือของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าไม้

4.4.2.2 การได้รับข้อมูลข่าวสาร การอนุรักษ์ป่าไม้ จากการศึกษาในพื้นที่ หมู่บ้านชาวเขาเผ่าลีซอบ้านขุนแจ ปัจจุบันหมู่บ้านขุนแจได้รับการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานจากภาครัฐค่อนข้างจะสมบูรณ์คือ ในหมู่บ้านมีไฟฟ้าที่ต่อเชื่อมจากไฟฟ้าส่วนภูมิภาค อำเภอพร้าว และอำเภอเวียงป่าเป้า โทรศัพท์สาธารณะขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย จึงทำให้หมู่บ้านขุนแจมีความพร้อมในการรับรู้ข่าวสารจากสื่อต่างๆ ได้มาก แหล่งข้อมูลข่าวสารที่สำคัญของหมู่บ้านได้แก่

(1) หอกระจายข่าว เป็นเครื่องมือในการสื่อสารส่วนรวมของหมู่บ้าน มีลักษณะเป็นเครื่องขยายเสียง ที่ติดตั้งไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ใช้ในการประกาศ ประชาสัมพันธ์ชี้แจง ข่าวสารต่าง ๆ ที่ต้องการให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนทราบ โดยพร้อมกัน โดยปกติจะทำการประกาศในช่วงเวลาเช้า 06.00-08.00 น. ในช่วงเวลาเย็นตั้งแต่ เวลา 19.00 -20.00 น. ของวันที่มีข่าวสารจะประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านทราบเช่น การเรียกประชุม การแจ้งกำหนดนัดหมายของหน่วยงานต่าง ๆ และงานส่วนรวมของหมู่บ้าน ส่วนผู้ที่ทำการประกาศจะเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้าน ข่าวสารที่ใช้ในการออกข่าวกระจายเสียงส่วนใหญ่จะข่าวประกาศของทางราชการ ที่มีเนื้อหาไปซับซ้อนมากนัก และรายละเอียดไม่มาก ภาษาที่ใช้ในการประกาศจะให้มีทั้งภาษาไทยพื้นเมือง และภาษาลีซอควบคู่กันไป หอกระจายข่าวคือแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เข้าถึงประชาชนในหมู่บ้านได้อย่างทั่วถึงทุกบ้าน โดยพร้อมกัน ฉะนั้นการปฏิเสธการได้รับข่าวสารจากการประกาศของหมู่บ้านจึงเป็นไปได้ยาก

พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ กล่าวว่า การใช้หอกระจายข่าวของหมู่บ้านจะทำการประกาศเกือบทุกวัน เพราะต้องแจ้งข่าวจากทางราชการที่ต้องประกาศให้ชาวบ้านทราบอย่างต่อเนื่องและซ้ำบ่อย ๆ เนื่องจากชาวบ้านบางคนไม่อยู่บ้านไปทำธุระที่อื่นอาจไม่ทราบ ส่วนข่าวสารของหน่วยงานในพื้นที่ โครงการหลวงจะส่งมาให้ประกาศบ่อยกว่าหน่วยงานอื่น เช่น ประกาศกำหนดการส่งผักให้โครงการหลวง ประกาศการประชุมสัมมนา ผักอบรม ให้กับเกษตรกรในหมู่บ้าน ดังนั้นชาวบ้านจะได้รับข่าวสารทั่วไปของหมู่บ้านจากหอกระจายข่าวเกือบทุกวัน โดยเฉลี่ย 3-5 วัน ต่อสัปดาห์ ส่วนข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่านั้น พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่า ส่วนใหญ่จะประกาศในรูปของการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกป่าในช่วงฤดูฝน และในฤดูแล้งจะประกาศเชิญชวนให้ชาวบ้านที่จะทำการแผ้วถางสวน ให้ทำแนวกันไฟก่อนที่จะทำการเผาเศษหญ้าคันไม้ในสวน และจะประกาศเตือนให้คนที่มีส่วนอยู่ติดกับเขตป่าอนุรักษ์จัดทำแนวป้องกันไฟด้วย เมื่อชาวบ้านได้รู้จากการประกาศเตือนก็จะช่วยกันทำแนวกันไฟของแต่ละคน ทำให้ในแต่ละปีช่วยลดการเกิดไฟไหม้ลงไปได้มาก

นายอะเลอะ เล่าอย่าง บอกว่า ชาวบ้านขุนแจจะได้รับข่าวสารของทางราชการ ข่าวภายในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง จากหอกระจายข่าวที่อยู่บ้านพ่อหลวงและจะได้

อินพ่อหลวง ประกาศเกือบทุกวัน ถ้าวันไหนมีการนัดหมายในเรื่องสำคัญ ๆ เช่น การประชุม การฝึกอบรม การทำงานส่วนรวมของหมู่บ้าน พ่อหลวงจะประกาศบ่อย จะประกาศทั้งตอนเช้าและตอนเย็นทำให้ชาวบ้านไม่ลืมและได้ยิน รับรู้กันทุกหลังคาเรือน และชาวบ้านก็จะคอยเตือนและสอบถามกันเองถึงเรื่องที่ประกาศไปนั้น เช่น การทำแนวกันไฟนั้นได้ทำกันหรือยัง ถ้าคนไหนยังไม่ทำถ้าพบเห็นว่าสวนใครไม่ทำก็จะไปบอกพ่อหลวงให้ประกาศเตือนต่อไป

หอกระจายข่าวในหมู่บ้านจึงเป็นแหล่งข่าวของหมู่บ้านที่ชาวบ้านทุกคนรอบครัวได้รับบ่อยมาก และมีส่วนช่วยการกระตุ้นให้ชาวบ้านได้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้านด้วยวิธีการประกาศเชิญชวนให้มีส่วนร่วมและการประกาศเตือนควบคู่ไปกับการใช้กฎระเบียบของหมู่บ้านที่ได้กำหนดเอาไว้ ทั้งในส่วนของการทำงานส่วนรวมของหมู่บ้านและกฎข้อห้ามของป่าอนุรักษ์ จึงทำให้การดำเนินงานการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้านได้รับความร่วมมือได้ดีจากคนในหมู่บ้านตลอด

(2) วิทยุ วิทยุเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่ชาวบ้านขุนแจ ส่วนใหญ่มีใช้กันเกือบทุกหลังคาเรือน โดยส่วนมากชาวลีซอ จะฟังวิทยุเพื่อการบันเทิง เช่น การฟังเพลง รายการละคร และรายการข่าว วิทยุเป็นสื่อที่สามารถนำติดตัวไปได้ด้วยดี ดังนั้นเมื่อชาวลีซอ ออกไปทำงานในไร่ สวน มักจะนำวิทยุติดตัวไปด้วย ข่าวสารที่ชาวบ้านได้รับจากวิทยุส่วนใหญ่ จะเป็นในช่วงเวลา ประมาณ 7 โมงเช้า และข่าวในภาคค่ำ รายการที่ชาวบ้านขุนแจฟังจะมีทั้ง ภาษาไทย ภาษาพื้นเมือง และภาษาลีซอ ที่จะออกอากาศในช่วงเวลากลางคืน เวลาประมาณ 22.00 น.ที่สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนใหญ่จะเป็นรายการข่าวและความเคลื่อนไหวของชาวลีซอด้วยกัน และรายการเพลงภาษาลีซอ

การที่วิทยุเป็นสื่อที่ชาวบ้านขุนแจมีกันเกือบทุกครอบครัว เพราะมีราคาไม่แพงและสามารถนำติดตัวไปทำงานในไร่ได้ แต่ข่าวสารที่ได้รับจากวิทยุที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นน้อยมาก ประกอบกับการฟังวิทยุของชาวลีซอส่วนใหญ่จะเป็นในภาคบันเทิงมากกว่า และรายการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นน้อย ไม่สม่ำเสมอ ทำให้การรับรู้ข่าวสารด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านนั้นน้อยถึงแม้ความถี่ในการรับฟังวิทยุจะมาก นายเงาะ แสนยี บอกว่าเมื่อเปิดวิทยุฟัง รายการที่ได้ยินมาก ๆ คือ เพลง ข่าวสั้นมีน้อย โดยเฉพาะข่าวเรื่องป่าไม้นั้นจะมีน้อยมาก ถ้ามีก็จะอยู่ร่วมกับรายการข่าวประจำวัน จึงทำให้ความสนใจลดลงนอกจากมีเรื่องดัง ๆ เท่านั้น เช่น เรื่องชาวบ้านพื้นราบที่อำเภอจอมทองประท้วงชาวเขาบนคอยอินทนนท์ หรือข่าวชาวบ้านที่จังหวัดน่านทำลายสวนลิ้นจี่ของชาวเขาเผ่าม้ง พ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จื้อ บอกว่าข่าวที่ออกรายการวิทยุที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้โดยเฉพาะกับชาวคอยค้อยแล้ว เมื่อรู้กรรมการหมู่บ้านก็จะมานั่งคุยกันเมื่อมีการประชุมชาวบ้านก็จะนำข่าวนี้ออกไปพูดคุยต่อ ให้ชาวบ้านได้รู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อหา

ทางป้องกัน ชาวบ้านบางคนก็รู้แล้วทำเฉย ๆ นาน ๆ เข้าก็ไม่สนใจ หรือลืมไป จึงถือว่าข่าวสารด้านการอนุรักษ์ป่าที่สื่อสารมาทางวิทยุนี้ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ป่าน้อย เพราะชาวบ้านบางคนยังคิดว่าเป็นเรื่องไกลตัวและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรม

(3) โทรทัศน์ โทรทัศน์เป็นสื่อที่กำลังได้รับความนิยมของชาวอีสานบ้านขุนแจและมีกันเกือบทุกครอบครัว ส่วนใหญ่ชาวอีสานบ้านขุนแจจะได้ดูโทรทัศน์ในเวลาค่ำ เมื่อกลับจากการทำงานในไร่ในสวนแล้ว ปกตินิสัยของชาวอีสานนั้นจะนอนดึก จึงมีโอกาสดูโทรทัศน์ในตอนกลางคืนเป็นส่วนใหญ่ รายการที่ดูกันจะเป็นรายการบันเทิงประเภท ละคร เพลง และข่าวในภาคค่ำ สื่อทางด้านโทรทัศน์ปัจจุบันได้มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสานในบ้านขุนแจเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในคนวัยหนุ่มสาว ทำให้เกิดการเลียนแบบตามสื่อโทรทัศน์ที่ได้รับพ่อหลวงอนุวิทย์ แซ่จ้อ บอกว่า สมัยก่อนที่บ้านขุนแจไม่มีไฟฟ้าใช้ ข่าวสารที่ได้รับที่ดีที่สุดคือวิทยุ แต่ปัจจุบันเมื่อมีไฟฟ้าใช้ เกือบทุกบ้านมีโทรทัศน์ไว้ดู ทำให้เกิดการเลียนแบบตามรายการในโทรทัศน์ของคนหนุ่มสาวบ้านขุนแจ เช่น การแต่งกาย มีการแต่งกายตามแบบในโทรทัศน์มากขึ้น การพูด เครื่องใช้ อาหารการกินก็นิยมตามโทรทัศน์ โฆษณา ตลอดจนรถจักรยานยนต์ก็ยังซื้อตามรุ่นที่โฆษณาในโทรทัศน์

ส่วนข่าวสารในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากร พบว่า จะได้รับรู้ข่าวสารความเคลื่อนไหวในช่วงที่เป็นรายการข่าวเสียส่วนใหญ่ในผู้ใหญ่ ส่วนการได้รับรู้ข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและป่าไม้นั้นในระดับเด็กนักเรียนจะได้ดูรายการที่เกี่ยวข้อง เพราะรายการต่าง ๆ เหล่านี้จะออกอากาศในช่วงวันหยุด เสาร์-อาทิตย์ ซึ่งเด็กอยู่บ้าน

เครื่องรับโทรทัศน์ กำลังได้รับความนิยมจากชาวบ้านขุนแจเป็นอย่างมาก ชาวบ้านที่ขายผลผลิตการเกษตรได้เงิน อันดับแรกที่เขาจะซื้อคือโทรทัศน์ หลังจากบ้านมีไฟฟ้าใช้แล้ว ในครอบครัวที่ไม่มีก็จะไปอาศัยดูกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือบ้านญาติพร้อมกับการพูดคุยกันไปด้วย จากคำบอกเล่าของพ่อหลวง และกรรมการหมู่บ้านคนอื่น ๆ ว่าโทรทัศน์ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมบางอย่างของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ เช่น การแต่งกาย การเป็นอยู่ในครอบครัว จากการที่โทรทัศน์เป็นสื่อที่ได้ยินเสียงและเห็นภาพจึงเป็นสื่อที่เข้าถึงประชาชนได้ง่ายและประชาชนรับรู้ได้เร็ว แต่รายการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้นั้นมีน้อย และประชาชนได้รับน้อย เหตุผลเนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องของระยะเวลา ในการทำงานของชาวอีสานซึ่งตอนกลางวันต้องไปทำงานในไร่ในสวน จะมีโอกาสได้ดูโทรทัศน์ในเวลาตอนค่ำและกลางคืน รายการส่วนใหญ่จะเป็นบันเทิง จะได้รับข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ในช่วงเวลาข่าวภาคค่ำเท่านั้น เนื่องจากโทรทัศน์เป็นสื่อที่มองเห็นภาพและค่อนข้างจะรวดเร็ว ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าของหมู่บ้าน ชุมชนอื่นที่ได้ประสบความสำเร็จและได้รับการยกย่อง

จากหน่วยงานหรือสังคมอื่น ทำให้เกิดแรงจูงใจต่อผู้นำหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน
ขุนแจ้ ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้านไว้ เพราะมีความคิดว่าบ้านขุนแจ้ก็มีป่าไม้ธรรมชาติเหมือน
กับที่อื่น ๆ น่าจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้ได้

(4) หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์ เป็นข่าวสารที่ชาวบ้านขุนแจ้ได้รับน้อย
ที่สุด เนื่องจากในหมู่บ้านไม่มีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน กลุ่มคนที่ได้รับข่าวสารจาก
หนังสือพิมพ์ และสิ่งพิมพ์บ่อยและมากที่สุดคือเด็กนักเรียน โดยได้อ่านจากที่โรงเรียนและหนังสือ
พิมพ์ของครูที่ซื้อมา ข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ที่ได้รับความสนใจมากที่สุดคือข่าวประเภทอาชญา
กรรม ข่าวบันเทิง และข่าวกีฬา

จากการที่ชาวบ้านขุนแจ้โดยเฉพาะผู้ใหญ่ไม่ได้รับการศึกษาและมีการ
ศึกษาดำ ทำให้ข่าวสารด้านหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์นั้นชาวบ้านจะได้รับน้อยและให้ความสนใจ
น้อย ประกอบกับข่าวสารความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้จากสื่อชนิดนี้มีน้อยมากและไม่ส่งผลต่อ
การเกิดการอนุรักษ์ของชาวบ้าน

(5) การฝึกอบรม สัมมนาและศึกษาดูงาน การฝึกอบรม สัมมนา และ
ศึกษาดูงาน ส่วนใหญ่จะเป็นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ เช่นการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์
ซึ่งจัดโดยศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ป๋นหลวง ทั้งที่จัดในพื้นที่และนอกพื้นที่ ในด้านที่เกี่ยวข้อง
กับการอนุรักษ์ป่าไม้ จะดำเนินการจัดโดยหน่วยจัดการต้นน้ำพร้าว ส่วนใหญ่เป็นการฝึกอบรม
นอกสถานที่ ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรม สัมมนา และศึกษาดูงานส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำชุมชน
คณะกรรมการหมู่บ้าน และตัวแทนชาวบ้าน สมาชิกกลุ่มประกอบอาชีพ ระยะเวลาฝึกอบรม จะมี
ตั้งแต่ 1-3 วัน การถ่ายทอดภายหลังจากการฝึกอบรม ประชุม สัมมนา ให้แก่สมาชิกและชาวบ้าน
โดยทั่วไปมีน้อยมาก นอกจากมีการซักถามเป็นการส่วนตัว การได้รับข้อมูลข่าวสาร ความรู้ด้าน
การอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านขุนแจ้ จากการฝึกอบรม สัมมนา นั้นในรอบปีจะมีน้อยและจำนวน
คนที่เข้าร่วมจะมีน้อยเพราะถูกจำกัดด้วยจำนวนคนและงบประมาณ หน่วยงานที่ดำเนินการใน
ด้านนี้ ได้แก่ กรมป่าไม้ และมูลนิธิโครงการหลวงในรอบปีที่ผ่านมา ปี พ.ศ. 2543 ชาวบ้านขุนแจ้
ได้รับการฝึกอบรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้จากกรมป่าไม้ เพียง 1 ครั้ง จำนวน 2 คน จาก
มูลนิธิโครงการหลวงในการศึกษาดูงานและฝึกอบรม จำนวน 2 ครั้ง จำนวน 2 คน เช่นกัน ในทาง
ปฏิบัติถือว่าการฝึกอบรมและการศึกษาดูงาน นั้นเป็นการได้รับความรู้ ข่าวสารที่ได้ผลดี เพราะ
ชาวบ้านได้เรียนรู้และพบเห็นด้วยตนเองจากสถานที่จริง แต่ไม่สามารถดำเนินการได้บ่อยครั้ง
เพราะมีข้อจำกัดในด้านงบประมาณและสถานที่ ทำให้การนำความรู้ ประสบการณ์ มาใช้ในการ
อนุรักษ์ป่าของหมู่บ้านมีน้อย เพราะคนที่ได้รับการฝึกอบรมมีน้อยและไม่ต่อเนื่อง คณะกรรมการ
หมู่บ้านหลายคนมีความเห็นว่า หน่วยงานราชการควรจะสนับสนุนให้ชาวบ้านได้มีโอกาส ได้รับ

การฝึกอบรม ศึกษาดูงาน ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ให้มากกว่านี้ และที่สำคัญควรเพิ่มจำนวนคนในหมู่บ้านให้มีโอกาสเข้าร่วมโครงการมากขึ้น จะช่วยให้การขยายผลหลังจากการฝึกอบรม ศึกษาดูงานในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ของหมู่บ้านเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาพบว่า แหล่งข้อมูลข่าวสาร ที่ชาวลีซอ บ้านขุนแจ้ ได้รับ และมีผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้นั้น ประกอบไปด้วย โทรทัศน์ และวิทยุ เป็นแหล่งข้อมูล ข่าวสาร ที่เข้าถึงและมีอิทธิพลต่อ สังคมและวัฒนธรรม ของชาวเขาเผ่าลีซอ บ้านขุนแจ้ มากที่สุด มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและเลียนแบบของชาวบ้านขุนแจ้ โดยเฉพาะคนหนุ่ม สาว เนื่องจากโทรทัศน์และวิทยุ เป็นอุปกรณ์สื่อ ที่ให้ความบันเทิง ที่ส่วนใหญ่มีใช้กันเกือบทุกครอบครัวในหมู่บ้านขุนแจ้ นับว่าเป็นแหล่งข้อมูล ข่าวสาร ที่เข้าถึง และชาวบ้านรับได้ง่าย เพราะสามารถได้ยินเสียงและเห็นภาพ ทันเหตุการณ์ และในบางเวลาสามารถนำติดตัวไปทำงานได้ด้วย ทำให้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษาพูด เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนน้อย เนื่องจากข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ที่ออกอากาศและแพร่ภาพ ในรายการของวิทยุและโทรทัศน์มีน้อย และความสนใจของผู้รับส่วนใหญ่จะให้ความสนใจในรายการทางด้านบันเทิงมากกว่า เนื่องจากมีปริมาณและความถี่ในการออกอากาศมากกว่า เช่น รายการเพลง รายการละคร ภาพยนตร์ เป็นต้น

การฝึกอบรม สัมมนา และศึกษาดูงาน ส่วนมากดำเนินการโดยหน่วยงานราชการทั้งภายในและภายนอกชุมชนเป็นแหล่งที่ให้ข้อมูล ข่าวสาร และความรู้แก่ชาวบ้านในด้านการประกอบอาชีพ และการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ดี เพราะชาวบ้านสามารถได้รับโดยการเรียนรู้ ได้เห็นด้วยตนเองจากสถานที่จริง ทำให้เกิดความรู้ และประสบการณ์ที่สามารถจะนำไปปฏิบัติให้เกิดผลได้ แต่ปัจจุบันการได้รับการฝึกอบรม การสัมมนา และการศึกษาดูงานของชาวบ้านไม่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวบ้านมากนัก เนื่องจากการจัดการฝึกอบรม สัมมนา และการศึกษาดูงานในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ให้แก่ชาวบ้านในรอบปี มีจำนวนน้อยครั้ง ไม่ต่อเนื่อง และจำนวนคนที่เข้ารับการฝึกอบรม สัมมนา ศึกษาดูงานมีน้อยด้วยข้อจำกัดด้านเวลา สถานที่ และงบประมาณทำให้ไม่สามารถขยายผล และถ่ายทอดต่อภายในชุมชนได้ จึงไม่ส่งผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการอนุรักษ์ป่าไม้ในชุมชนได้

หอกระจายข่าวในหมู่บ้าน เป็นเครื่องมือการสื่อสารภายในชุมชน ที่เป็นแหล่งให้ข้อมูล ข่าวสาร ของทางราชการและของชุมชน ทั้งที่เป็นเรื่องทั่วไปของชุมชน และในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ชาวบ้านได้รับมากที่สุด ส่งผลก่อให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนมากกว่าแหล่งข้อมูล ข่าวสาร จากแหล่งอื่นๆ เนื่องจากหอกระจายข่าว เป็นแหล่งที่ให้ข้อมูล ข่าวสาร ที่ชาวบ้านขุนแจ้ สามารถได้รับรู้ในเรื่องเดียวกัน ในเวลาที่พร้อมกัน มีความเชื่อถือได้

แหล่งข้อมูล เพราะสามารถสอบถามได้ เมื่อเกิดความไม่เข้าใจ มีลักษณะความเป็นพวกเดียวกัน หอกระจายข่าวในหมู่บ้านสามารถที่จะใช้ควบคู่ไปกับ การใช้กฎระเบียบของหมู่บ้าน และสามารถใช้กระตุ้นเตือนได้ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดการทำกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ของบ้านขุนไต้ ได้อาศัยหอกระจายข่าวในหมู่บ้านช่วยในการเชื่อมโยงความร่วมมือในชุมชนที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

รูปที่ 4.5 แสดงศาลอาปาหุมหรือผีหลวงประจำหมู่บ้าน และหมอผี

รูปที่ 4.6 แสดงสภาพป่าไม้บริเวณที่ตั้งศาลอาปาหุม

รูปที่ 4.7 แสดงบริเวณป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน พื้นที่ประมาณ 1,500 ไร่